

1891. 2135

BUDAPESTI SZEMLE

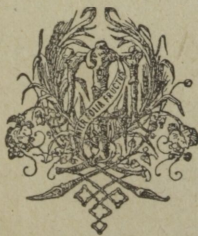
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZNYOLCZVANKILENCZEDIK KÖTET

(541., 542., 543. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1922

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

TARTALOM.

DXLI. SZÁM.

	Lap
TISZA ISTVÁN. — B. Roszner Ervintől	1
OSZTROVSZKI ÉS KORA. — Nagy Ivántól	16
A 'POKOL' KÖLTŐJÉHEZ. — Költemény. — Kozma Andortól	36
ÉRTESÍTŐ: <i>Tömegek uralma, tömegek lélektana.</i> (Sir Martin Conway könyve.) — Germanus Gyulától	43

DXLII. SZÁM.

	Lap
BACH ÉS SCHMERLING. — Berzeviczy Alberttől	49
SZEMLE: <i>Jelentés a Greguss-jutalom színművészeti díjáról az 1916—21. évkörben.</i> — Voinovich Gézáttól	70
ÉRTESÍTŐ: <i>Egy magyar jogtörténeti mű.</i> — (Winkler: <i>A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig.</i>) — Kérészy Zoltántól	83

DXLIII. SZÁM.

	Lap
LÉVAY JÓZSEF. — Kozma Andortól	97
AZ ANGOL FELSŐHÁZ REFORMJÁNAK TERVEZETE. — Hollós Páltól	117
SZEMLE: <i>Színházi szemle.</i> — v. g.-tól	133
ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Régi nóták.</i> — (Beöthy Zsolt: <i>Régi nóták.</i>) — r. r.-től	
2. <i>A magyar regény.</i> — (Császár Elemér: <i>A magyar regény története.</i>) Papp Ferencztől	139

TISZA ISTVÁN.

— Emlékezés Vas-vármegye közgyűlésén. —

Midőn Vasvármegye megbizásából felidézem gróf Tisza István emlékét, hazafi bánatomba beleszól a baráti szívnek keserve is s Horatiussal mondhatom: «Nulli flebilior quam mihi.»

A mi barátságunk visszaterjed az ő ifjú koráig s midőn elmerengek a multnak emlékein, lelki szemeim előtt megjelenik nemcsak az őszülő államférfi képe, kinek jóságos szemeit vastag szemüvegek fedik, kinek arczába már mély redőt vajt a hazáért való komor aggodás: hanem felderül előttem Tisza Istvánnak ifjúkori délczeg alakja, úgy, a mint akkor ismerem, azokban a régi jó bihari időkben, midőn még mindketten rózsás színben láttuk a világot. Szeretettel emlékezem vissza, mily szivesen időzött Tisza István barátai társaságában s mily vidáman mulatott cigányzene mellett egészen magyaros hévvel, a nélkül, hogy valaha is átlépte volna a jó ízlés s az önfegyelmetség által szabott határokat. Visszaemlékezem a komoly eszmecserék óráira is, a melyeknek alkalmával Tisza István már akkor is messze túlszárnyalta idősebb barátait éles elméjével, bő ismereteivel. Ő reá is illik az, a mit Pitt Vilmosról írt Macaulay, hogy 14 éves korban már férfiú volt értelmileg, de a míg Pitt gyenge és beteges volt ifjúságában, a fiatal Tisza testi szervezete is csupa erőt és egészséget mutatott és előkelő férfias szépsége valósággal párját ritkította.

Érintkezési formáiban már akkor is olyan volt, a milyennek később mutatkozott. Külső hidegvér egyesült nála a belső lelkesedéssel. Modorában volt valami puritán egyszerűség, természetes folyománya erős vallásosságának, mely őt a hívó keresztyén igazi típusává avatta s gondolkozását azokba a magas régiókba emelte, hol elnémulnak az egyéni érdekek s az eszmék uralkodnak.

Volt modorában valami angolos merevség, mely a felületes szemlélt könnnyen arra indíthatta, hogy őt rideg, büszke embernek tartsa; ezt a megítéltetést annak tapasztalása is elősegítette, hogy nem volt fogékony a hizelgések iránt s ha valaki szembe dicsérte, azt épenséggel nem állhatta. Tisza, még ha legkisebb oka sem lehetett is arra, hogy kételkedjék a baráti dicséret önzetlen őszinteségében, mindig talált valami alkalmi ötletet vagy tréfát elhallgattatására. Nem szerette, ha neki bókoltak, viszont neki is nagyon nehezeére esett, másoknak bokolni. Az ékesszólás nagymestere, a kinek más-kor egészen rendelkezésére állott zengzetes szép nyelvünk egész szókincse, csak nehezen találta meg a szót, ha jelenlétével szemben kellett kifejezni azokat a baráti érzelmeket, melyek keblét hevítették. Maga is tudatában volt ennek s megható volt beismerését hallani az ő ajkairól, midőn az országos szabadelvűpárt utolsó értekezletén, megköszönve párt-híveinek, hogy megtartották bizalmukat, becsülésüket, szeretetüket, barátságukat ahhoz a vezérhez, a ki vereségbe vitte őket, azt mondá: «Az én érzelmeim nem könnyen jönnek ki számon. Ne kívánjatok több szót felőle.»

Soha sem hajhászta a népszerűséget, sőt valósággal kerülte, s a mily kevéssé pályázott a tömegek szeretetére, époly kevéssé kereste az egyesekét. Tettetést nem ismert. Cselekvései összhangban állottak érzelmeivel s a kit nem becsült vagy nem kedvelt, azzal a szerint is bánt. Az embereket érveivel győzte meg és nyerte meg; a ki önként nem követte, azt nem erőszakolta. Pártját is csak meggyőzéssel és lelkesítéssel kívánta összetartani s nem az egyesek becsezgetésével. Nem is vált belőle soha sem olyan nagy párt-taktikus, a milyen édesatyja volt. Az öreg generális — így hívták hívei Tisza Kálmánt — minden este már korán felment a pártkörbe, de mielőtt leült volna szokott tarokkparthieájához, mindenkit meglátott, minden hangulatot észlelt, minden jelenséget észrevett, mi a club légkörében felmerült. Mindenkinek jutott egy kézszorítás vagy egy szives szó, s a legfrissebb párttag is érezte, hogy a nagy öreg ember szeme rajta pihen, s hogy ő nem ötödik kerék a politika szekeren, hanem számbavett országos tényező. Tisza István ellenben olyannyira el volt

foglalva, hogy csak kevés ideje maradt a club-életre. Csak késő este járt fel a pártkörbe s a hogy belépett, már úgy körülvette őt a sokaság, hogy alig maradt ideje az egyesekkel való foglalkozásra. De a mint ott állott a club nagytermének közepén, a köréje sereglett hívek úgy lesték szavát, mint szomjas föld az esőt, s ő lelket öntött a kétkedőbe, reményt a csüggedőbe, bátorságot és kitartást a kishitűbe.

Válságos pillanatokban olyan volt a szava, mint a villamos áram, mely mindenén áthat. Az apostol suggestiv erejével tudott lelkesíteni s mintha a Megváltó igéjét hirdetné, úgy áradt ajkairól a hit, remény és szeretet.

Felejthetlen jelenet volt, midőn a munkapárti körbe az a megdöböntő hír érkezett, hogy az oroszok bevonultak Máramarosszigetre, s a hír már Szatmár tájékán is látott kozák járőröket. Nyilvánvaló volt, hogy-akkor az oroszok előtt nyitva az út Budapestig s mindenki meg volt illetődve, sőt akadtak, kik már elvesztettnek látták a háborút. Tisza jött és szólt s a derekak kiegyenesedtek, a szemek megint sugárzottak, egy varázsütésre eltűnt minden csüggedés, mindenki hitt és remélt megint és el volt határozva kitartani és kitartást hirdetni a végletekig.

Az igazi Tiszát csak azok ismerték, kiknek alkalmuk volt belelátni lelki világába. Csak azok látták meg, hogy a tartózkodó modor és zárkózottság mögött mily megnyerő nemes férfilelek állott, természetes, hogy szeretetreméltósága legjobban azok előtt nyílt meg, a kik közel állottak hozzá s ezekről szólva külön meg kell emlékezem a köteles tisztelet hódolatával arról a két nemes magyar nőről, Tisza grófnéről és Almásy Denise grófnőről, kik a gyilkosok puszkacsövei előtt sem hagyták magára a nagy vértanút és bátrak maradtak a halál előtt is.

Tisza Istvánné valóban a szó szoros értelmében megtartotta a «holtomiglan, holtodiglan» fogadalmat, de volt is oka férjét szeretni és becsülni, mert Tiszánál gyöngédebb, figyelő mesebb férj már nem is volt képzelhető s nézetei a családeletről a legnemesebb idealismusból fakadtak.

Egy nyílt levélben, melyben a *Magyar Figyelő* hasábjain «egy feminista barátnőjének» felelt, oly asszonyokról beszélt,

kik «férjökhez forrasztották énjük legjavát, kik mindazt a kincset, a mit egy igazi asszony lelke rejt magában, concentrálták arra, hogy megértő élettársai legyenek férjöknek.»

«Nem politikai jogokra van szükség — írta — hanem egymás megértésére s a lelkeket átalakító arra a szellemi behatásra, a melyre a nő akkor a legképesebb, ha a férfi lelkéhez simulva megértő élettársa lesz.»

Nagyon tévedtek, kik Tiszát a külső látszat után itélték meg, mert valósággal ő nemcsak a legjobb férj s a leghűbb barát volt, hanem tiszta idealista, ki minden szépért, jóért, nemesért lelkesedett, nemzete nagyságáért valósággal rajongott s ki mindenre és mindenkire gondolt, csak maga magára nem. Erős egyénisége természetesen erős érzelmeket is váltott ki maga iránt másokban, mert ma is igaz, a mit Tacitus megírt, hogy «a mi barátok közt a szeretet köteléke, gyűlölet tápláléka az az ellenséges indulatúaknál.»

Egy ponton azonban — ezt helyesen emeli ki naplójában herczeg Windisch-Graetz Lajos is — mindenki egynek érezte magát vele : hajlíthatlan magyarságában.

A nemzeti érzés volt Tisza politikájának iránytűje. «A nemzet önczél — mondá. — Felette álló magasabb czélt hazafi nem ismerhet. Hazafi a maga eljárását a változó körülmények között mindig csak azon egy szempont szerint irányíthatja : mi az, a mit tőlem nemzetem fenntartásának, nemzetem erősítésének, nemzetem szolgálatának érdeke követel.»

Tisza már régen felismerte a decadens világpolgári radicalismus veszedelmét, előre megjósolta, hogy az egész európai cultura nagy erőpróbája készül, s irodalmi szócsöve, a *Magyar Figyelő*, következetesen intett bennünket, hogy ne áltassuk magunkat a ma még névtelen fiatal emberek hatása felől, hiszen a convent legvérengzőbb proconsuljai röviddel politikai szerepök előtt még állásnélküli színészek és fodrászok voltak.

Mikor ezen figyelmeztetés gyászos valósággá vált, akkor már késő volt visszaemlékezni, hogy volt egy államférfiunk, ki idejekorán ismerte fel a radicalis agitatio veszedelmeit és szervezkedésre hívta fel a polgári társadalmat, hogy képes legyen szembeállni a hypermodern jelszavak romboló munkájával s azon hazaáruló áramlatokkal, a melyek a Keleti

Schweiz szálló igéjével Szent István birodalmának parcellázását kívánták s ellenségeink kezébe adták az erkölcsi felháborodás fegyverét, midőn rosszhiszemű hazug rágalmaikkal világszerte elhíresztelték, hogy mi elnyomjuk nemzetiségeinket s elnyomunk minden demokratikus szabadságot és haladást.

Ezek az ellenfelei jól tudták, hogy Tisza nagy akadályuk, mert ő világosan megmondta, hogy: «Mi transigálhatunk mindenütt, mi tetszetős jelszavakkal megalkudhatunk mindenben, de egyet soha kockára nem tehetünk s ez a magyar nemzeti állam nemzeti jellegének biztosítása.» Máskor: «a választói jog reformja tárgyában sem mehetünk túl azokon a határokon, melyeket a magyar nemzeti állam fenntartásának kategorikus imperativusa követel.»

Azt soha sem tagadta, sőt egyenesen elismerte és hirdette, hogy «a szabadelvűségnek, a szabadságnak és az emberi nem szabad fejlődése nagy irányzatának végcélja kétségtelenül a demokratikus berendezkedés, az általános választói jog», de azt nem akarta, hogy ezen reform elhírtelenkedve, ugrásszerűen s a nemzeti szempontok és biztosítékok mellőzésével szakadjon a nyakunkba.

Mindig hangsúlyozta, valahányszor a választó-jog reformjáról beszélt, hogy az ipari munkásosztálynak tért és alkalmat kell adni, hogy a legalis alkotmányos keretekbe beleilleszkedhessenek, mint számottevő politikai tényezők.

Csak nagyfokú tájékozatlanság vagy szándékos rosszhiszeműség mondhatta Tiszáról, hogy azért ellenzi az általános választójogot, mert nem akarja beereszteni a parlamentbe a socialisták képviselőit. Ennek ellenkezője igaz, mert tisztában volt ugyan azzal, hogy az ipari munkásosztály, mely gyermeki hiszékenységgel hallgat a szenvedélyeinek hizelgő ámitás szavára, minden esetre újabb harcokat, súrlódásokat és nehézségeket fog magával vinni a közéletbe; mindazonáltal azt tartotta Tisza István s azt hirdette is egyik főrendiházi beszédében, hogy «a választójog minden reformjának tekintettel kell lennie ezen elemre s azt be kell venni a magyar közéletbe, be kell ereszteni és be kell hívni a magyar politikai életbe az őt megillető helyre.»

Nem Tiszán mult, hogy a socialisták nem nyertek vá-

lasztójogot még a háború folyamán, mert Tisza mindjárt lemondása után, az első kínálkozó alkalommal, az indemnityvita alkalmával felajánlotta utódainak a munkapárti többség támogatását, hogy közös egyetértéssel alkossák meg az ipari munkásosztály választójogát, későbbi békés időkre hagyva a választójogi reform egyéb részeit, melyekre vonatkozólag nézeteltérések álltak fenn.

Nem a munkásosztály parlamenti érvényesülése ellen volt Tisza, hanem csak olyan radicalis reform ellen, melyet végzetesnek ítélt nemcsak a magyar intelligencia vezérlő szerepére, hanem a dynastiának biztonságára is. Itt is a próféta szólt belőle, midőn 1910-ben azt mondta a főrendiházban: «Hiszi-e azt valaki, hogy a mai demokratikus áramlatok, ha a trónról lenyujtott kéz elfogadásával nyeregbe ültek, hiszi-e valaki, hogy azok a maguk hatalmát nem első sorban is a trón megdöntésére használnák fel?» Ez a jóslat is bevált.

Oly reformot, mely arra szorítkozott volna, hogy a munkásosztály jogos igényeit kielégítse, Tisza már csak azért sem ellenezhetett, mert bízott a magyar munkás nemzeti érzületében, a mint azt 1910 márczius 13-iki aradi beszédének szavai mutatják. «A magyar munkást — mondotta — a nemzetközi socialismussal csak itt-ott voltak képesek megmételyezni. A magyar munkásban magyar szív dobog ma is, lehetetlen, hogy a magyar nemzet életérdekei, életcéljai nála süket fülekre találjanak.»

Így beszélt Tisza István az ő nemes idealismusában. Ne mondjuk, hogy az események ráczáfoltak nézetére, mert az ország érdeke azt kívánja, hogy felejteni is tudjunk. s fátyolt vetve a történetekre, az ő szeretetteljes szavaival és az azokban nyilvánuló bizalommal meg kell találnunk a magyar munkások szívéhez vezető utat.

Igen, Tisza szerette és becsülte a magyar munkást, de a hajsza, mely személye ellen folyt, elhitette a tömegekkel, hogy ellenszenvvel néz le rájuk s nem szereti a népet s a vele való érintkezést. Pedig alig lehet mását találni annak a patriarchalis viszonynak, melyben a geszti földesúr a környék népével állott. Mily fesztelen bizalommal fordult hozzá a nép s mily türelmes jósággal hallgatta meg ő az ügyes-bajos emberek

tanácsot kérő előadásait. A cholerajárvány alatt ott járt nejevel együtt a betegek között. Ápolt, tanácsolt, felügyelt s nem törődött a veszélyvel, hogy a járvány reáragadhat.

Elsőrendű hazafias kötelességnek tartotta a néppel való szoros összeköttetés fenntartását és ápolását s nem egyszer számon kérte a magyar intelligentiától, hogy betölti-e azt a nevelő és vezető hivatást, a melyet minden társadalom műveltebb rétegeinek teljesíteniök kell, ha méltóknak akarnak bizonyulni a szabad alkotmányosság áldásaira.

«A magyar népet olyan magas intelligenciával és erős itélőképességgel áldotta meg a jó Isten — írta — a mely a felvilágosítás, a tanácsadás, a vezetés munkáját az élet minden viszonyai között könnyű és hálás feladattá teszi. Oly csekély fáradságba kerül és olyan bőven termi áldásos gyümölcsét.»

Nagyra becsülte a magyar falusi népet, de szeretetéből bőven jutott nem-magyar ajkú honfitársainak is.

«Közvetlen tapasztalatból beszélek — írta, — mindennütt, a hol a helyzet még el nem fajult, a hazánkban lakó nem-magyar ajkú nép is fogékony lélekkel és hálás szívvvel közeledik azokhoz, a kikben az élet minden viszonyai között jó barátokra és megbízható tanácsadóra talál.»

Egy német író, Lux József, ki szorgalmasan tanulmányozta hazánk viszonyait s észleleteit egy értékes könyvben meg is írta, a magyar néplélek jellemzéseül idézi azt a patriarchalis viszonyt, melyet Tisza és a nép közt tapasztalt s azt a megjegyzést fűzi hozzá :

«Hier tritt der ungewöhnliche Fall ein, dass der Staatsmann zugleich etwas von der Eigenschaft des Seelenhirten annimmt.» «Man nennt ihn den Grafen mit der eisernen Hand und damit hat es seine Richtigkeit. Aber man vergass hinzu zu setzen : und mit dem menschlichen Herzen ; denn auch damit hat es seine Richtigkeit. Ich würde es nicht hervorheben, wenn es mir nicht als ein typischer Grundzug erschiene.»

Igaza van Luxnak, jellegzetes vonása volt Tiszának gyöngéd nagy szive, népszerűete. S ezt az idealistát mint a nép ellenségét tüntették fel s elhitették a tömegekkel, hogy ő okozta a háborút.

Fájhatott ez és fájt is neki. Szent Sebestyénnek is fájtak a nyilak, melyek testébe fúródtak, de ajkára nem jött panasza, mert nagy fájdalomnál is nagyobb volt hite. Tisza sem szólt; fájdalmát elnémitotta a hazáért való aggodás és az a Tisza, ki szívből utált minden háborút, mely nem mint elkerülhetetlen ultima ratio jelentkezett a nemzeti életérdekek védelmére, az a Tisza, a ki — mint maga mondá — nagyon fiatal kora óta mindig azt vallotta, hogy a legnagyobb gonosztevő az, a ki a háború átkai- és csapásainak szükség nélkül teszi ki az emberiséget, az a Tisza, a ki békebarát volt a háború előtt s az maradt szívében a háború folyamán is, ez a Tisza mint háborús uszító szerepelt az izgatók és a sajtó egy részének beállításában s mindenért, a mi történt, ő reá hárították a felelősséget. Resignatióval viselte a személyére nehezedő odiumot, mert annak leleplezése, hogy ellenezte a háborút, lohasztólag hathatott volna az ország háborús lelkesedésére, oly időben, midőn a nemzet lelki állapotától függött a hadseregé is.

Meglepetésszámba ment tehát, midőn egy évvel Tiszának vértanui halála után, Ausztriában és Németországban nyilvánosságra kerültek a háború előzményeire vonatkozó bizalmas jellegű ügyszervek, s azokból bizonyossággal kitűnt, hogy Tisza mindent megtett a háború elhárítására, de magára maradt, mert a régi monarchia összes államférfiai, sőt Németország irányadó körei is határozottan azon voltak, hogy Szerbiával le kell számolni. Csak Tisza nem akarta, hogy ultimatum intéztessék Szerbiához; egymaga volt a mellett, hogy elfogadható követelésekkel kell fellépniünk; egyedül ő látott be a bekövetkezendő eseményekbe s megmondta előre, hogy Szerbia megtámadtatása maga után fogja vonni Oroszország beavatkozását s a világháborút, melynek folyamán Románia is ellenségeinkhez fog csatlakozni, a melynek esélyei reánk nézve kedvezőtlenek lesznek.

Mindent megkísérelt a háború elhárítására, de az események meghusították fáradozásait. A szerb sajtó és diplomácia hangja mind kihívóbb lett, Oroszország mozgósított s megindult a világháború lavinája.

Tisza ekkor minden erejét a kikerülhetlen háborúnak

szolgálatába állította, de valahányszor kedvezőbbre fordult a harcztéri helyzet, mindannyiszor felemelte figyelmeztető szavát, nem a nyilvánosság előtt, hanem illetékes helyeken, a béketárgyalások érdekében, mert végzetes tévedés azt hinni, hogy mi dictálhatjuk a békét Angliának és Franciaországnak.

Fraknoi Vilmos, nagyérdemű történészünk, azt fejtegeti egyik tanulmányában, hogy Tiszának ragaszkodnia kellett volna a közös ministertanácsban több ízben felvetett lemondásához, azzal megakadályozhatta volna a háborút; de a mint ma ismerjük a háború előzményeit, tisztán láthatjuk, hogy lehettek volna meggyőződéses béke-barátok a régi monarchia összes államférfiai s tanusíthattunk volna Szerbiával szemben még annál is előzékenyebb magatartást, a minőt Tisza kívánt, a világháborút legfeljebb rövid időre odázhatuk volna el, de elkerülni nem lehetett.

Egyénileg a legkényelmesebb megoldás lett volna Tiszára, ha lemond. Elhárított volna magáról minden gondot és felelősséget. Bevonult volna ezredéhez, küzdött volna hőseink sorában, azok közül is kiválva rettenhetlen bátorsága által, s haza kerülve, körülrajongta volna őt a nép szeretete, mely a háborús borzalmak átszenvedése után szükségkép felereste volna azt a férfiút, ki egyedül volt a háború ellen a korona összes tanácsosai között.

Tiszát egyéni hajlamai inkább a harczterre vonzották, mint a hivatalszobába. A hivatali állás hatalma béke idejében sem igézte meg. Akkor volt legboldogabb, midőn procul negotiis családi körben Geszten lehetett, a közügyek miatt sokszor elhanyagolt gazdaságával foglalkozhatott. A hatalomtól való megválás soha sem okozott neki keserűséget. Ép oly könnyedén, harag és bosszúvágy nélkül állott félre 1906-ban, midőn az idealismussal vezetett képviselőválasztásoknál kisebbségben maradt, mint 1917-ben, midőn a korona bizalmát vesztette el, s mindkét alkalommal oly politikai magatartást tanusított, mely megkönnyítette ellenfeleinek a kormányzást. Ha nem hallgatott az ellenzék nógatásaira, melyek lemondásra unszolták, nem egyéni becsvágyból vagy a hatalom szomjából tette, hanem kötelességtudásból, mert érezte hivatottságát, missióját a haza szolgálatára s mert is-

inerte az erőt, mely egyéniségében lakozott. Benne meg volt a bátor és nemeslelkű férfiúnak azon önbecsülése, melyről Aristoteles etikája azt mondja, hogy «azon férfiúé, ki magát méltónak érzi nagy tettekre s valóban méltó is.» Azt tartotta, a nemzet érdeke kívánja, hogy azok intézzék sorsát, a kiknek nincs szükségük a politikára, de a kikre a politikának szüksége van. Midőn pedig megindult a nagy háború, melyben győznünk vagy nemzedékekre bukunk kellett, akkor tudta, hogy százszoros szükség van az ő nagy erejére. Akkor még nem látszott kizártnak a győzelem esélye. A történelem már nem egyszer látta a gyöngébb fél győzelmét. A kis Poroszország is győzött a hétéves háborúban, pedig annak kezdetén majdnem az egész európai continens coalitójával állott szemben.

Nekünk pedig nem is volt választásunk. Reánk nézve nem úgy állott a kérdés, hogy békét akarunk-e vagy háborút. Nekünk csak harczolnunk lehetett, mert a mit most elvettek tőlünk, azt elvehették erőszakkal, de önként oda nem adhatuk, mert a míg magyar él, élni fog szívében Deák Ferencz tanítása : «A mit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.»

A harczot, melyet ellenségeink reánk kényszerítettek, fel kellett vennünk erőinknek a végsőig való megfeszítésével. Még a socialisták táborában is szárnyra kelt a jelszó, hogy győznünk kell s a *Népszava* azt írta : «Mindent meg kell tennünk, a mi módunkban van. Kinek-kinek azon a helyen, a hol áll. Tehát nekünk is, a socialista sajtónak, meg kell állanunk a háború ügye mellett, noha mi kitörése utolsó pillanatáig küzdöttünk ellene. De ha már ránk szakadt, a győzelmet kell kívánnunk és akarnunk minden erővel.»

Tiszának is meg kellett állania azon a helyen, a hol állott s neki bizony soha egy pillanattig sem juthatott eszébe, hogy magát mentse, midőn a hazát kellett menteni. Kötelesség-érzése eleve kizárta, hogy kitérhessen a felelősség elől s a legnagyobb veszedelmek küszöbén gyöngébb kezekbe engedje át az ország kormányrudját.

Háború kitörésekor minden kormányválság bomlasztó hatással van, hát még egy Tisza István lemondása! Hova fajult volna a közgazdasági válság, hova szöktek volna fel az árak, mi lett volna a hadsereg ellátásával és az ország köz-
 élelmezésével. Tisza lemondása csirájában megfojtotta volna az országos lelkesedést, megzavarta volna az egész közigazgatást s megbénította volna a nemzet védelmi erejét.

Köteteket lehetne írni arról, hogy mit tett Tisza a háború folyamán a monarchia katonai erejének fokozására, mit a polgárság szenvedéseinek enyhítésére s a belső front hazafias hangulatának fenntartására, a mellett hogyan kellett védelmi harcokat folytatnia — nem karddal, hanem actákkal, melyek egy archivumot megtölthetnek — mindenféle túlkapások és illetéktelen beavatkozások ellen az egyéni meg az állami alkotmányos szabadság és nemzeti biztosítékaink védelmére. Hogy mit ért az a magyar közigazgatás, a melynek élén egy Tisza István állott, azt legjobban mutatta az a kirívó különbség, mely a nemzetiségek magatartása tekintetében a monarchia két állama közt észlelhető volt. Ausztriában a legszélesebb mederben folyhatott az államellenes propaganda s a harc-
 téren egész ezredek lettek árulókká. Magyarországon alig volt nyoma a nemzetiségi bujtogatásnak s a mi nemzetiségeink majdnem kivétel nélkül meg nem ingott hazafisággal küzdöttek vállvetve magyar testvéreikkel. Nemzetiségi elszakadási törekvések hazánkban csak akkor ütötték fel fejüket, midőn már általános volt a teljes összeomlás.

A történelem már felpattantotta Tisza háborúellenes magatartásának titkát, egykoron majd háború alatti működésére is fényt derít s az utókor csodálattal fogja méltatni azt a mesébe illő, emberfeletti munkát, melyet Tisza a háború folyamán végzett. Szédítő gyorsasággal s a mellett mindig a dolog velejére ható alaposzággal tanulmányozott, informálódott, rendelkezett és intézkedett kora reggeltől szakadatlanul, a késői éjjeli órákig. A ministertanácsban nem került elő valamire való ügy, melyet előzetesen már át nem tanulmányozott volna, de ha megalkotta is a maga nézetét, azt nem kényszerítette rá a ministertársaira, hanem lankadatlan figyelemmel és türelemmel hallgatta meg érveiket. Mikor a minis-

tertanácsba ment, már mindig egy fáradságos nap megfeszített munkája állott mögötte s a ministertanács mindig a másnapi hajnali órákba húzódott, de Tiszán csak egyetlen egyszer láttam a kimerültség jeleit. Egyik minisztertanács alkalmával, éjjél utáni egy óra tájban egyszerre arra kért bennünket, hogy már csak a halasztást nem tűrő ügyeket referáljuk, mert meg kell vallania, hogy nem bír főfájásával. Mondá és túrt, mert a szakministerek referádái még másfél órát vetek igénybe.

Munkától agyonhajszolt életében még az is pihenés-számba ment, ha az éjszakát Budapest és Bécs között a dübörgő vonaton töltötte, az meg épen felüdítette, ha mint háziúrnak vendégeivel kellett foglalkoznia vagy társadalmi összejövetelel vett részt. Sokszor volt vendégem a bécsi magyar házban s áldom a Gondviselést azért a néhány gondtalan óráért, melyet neki ez úton szerezhettem. Igaz ugyan, hogy néha a nap megfeszített munkája itt is folytatódott, de volt eset arra is, hogy nyugodtabb volt a politikai láthatár vagy a társaságnak nem volt politikai jellege s ilyenkor az ebéd végeztével Tisza odaült a legfiatalabb asszonyok és leányok közé s gondjait lerázva, derült kedélyvel és humorral csevegett velök. Ha gyermekek lettek volna jelen, talán azok közé ült volna, mert vonzotta a gyermeklélek nyíltsága és egyszerűsége s a nagy ember a kis emberekkel jó pajtás módjára tudott eljárni. Vonzódása a gyermekekhez emlékeztet nagy Napoleonra, kiről feljegyezte a történelem, hogy négykézláb lovasdit játszott kis fiával s a Szent Ilona szigetén töltött fogság komor óráiban is egy gyermekidyllben talált némi szórakozást.

Nem szándékozom azon szívós küzdelmeket leírni, melyeket Tisza a parlamenti rend és fegyelem biztosítása s a véderő kifejlesztése érdekében, valamint a radicalis választójogi reform megakadályozására vívott, s nem terjeszkedem ki azokra a hybrid szövetkezésekre sem, melyek alkatelemeikben és irányeszméikben úgy különböztek egymástól, mint tűz a víztől, de egy, mindent áthidaló, összekötő kapcsot találtak a Tisza elleni gyűlöletben és a megbuktatására irányuló törekvésben. Nem szándékom ezekről szólni, mert mindezek

a küzdelmek még nagyon közel esnek a jelen napjaihoz. Nagyrészt még élnek a kortársak, élünk mi, kik Tiszát lelkesedéssel követtük, s élnek azok, kik hevesen támadták. Ma, midőn azt kell kivánnunk, hogy Tisza Istvánnak önfeláldozó önzetlensége és izzó hazafisága üzze ki a magyar emberek szívéből a versengő pártoskodást, ne tépjük fel a hegedő sebetket s ne mondjunk szót, mely feléleszthetné a régi ellentétetket, mert Tisza István emléke nem egy párté, nem is a barátaié, hanem közkinccse az egész magyar nemzetnek, s vétek volna megbontani azt az összhangot, melylyei ma minden tisztességes magyar ember Tisza István halálát mint egyik legnagyobb nemzeti szerencsétlenségünket gyászolja.

Azt ma már mindenki belátja, hogy az a lázas sietség, melylyel Tisza minden akadálnak letöréséhez fogott, mely az ország belső consolidatiójának és a véderő fejlesztésének útjában állott, látnoki sejtelmeiből eredt, melyekkel megérezte a sorsdöntő időnek közeledését, midőn koczkára van vetve a magyar nemzet szabadsága és állami léte. Számtalanszor intett figyelmeztető szava, hogy «örvény szélén tánczolunk», de maniakusnak csúfolták, midőn még teljes béke idején, mikor alig mutatkozott felhő a külügyi láthatáron, ekkép kiáltott fel: «Hát nem találja meg a nemzet a maga politikai bölcseségét, áldozatkész hazasfiágát, tette kész erejét most a katastropha előtt, a melyet csak Isten kegyelme tart távol mi tőlünk, de a melyet bármely pillanatban ránk zúdíthat a sors kérlelhetlen keze.»

«Most higgyenek nekem — mondá, — a míg nem késő s ne megint évek mulva, talán a magyar nemzeti állam romjain mondják azt: Neked volt igazad!»

Ma csakugyan a magyar nemzeti állam romjain mondjuk: Tiszának volt igazja!

Igazja volt, midőn megjósolta a katastropha közeledtét s a nemzetet egyetértésre s a nagy megpróbáltatásra való felkészülésre hívta fel.

Igazja volt, midőn el akarta háritani az országról a háborút, s megjósolta az orosz és a román beavatkozást, a világháborút és a győzelem esélyének kedvezőtlen mérlegét.

Igazja volt, midőn a háború alatt végső erőfeszítésre ser-

kentette a nemzetet, tudván, hogy ellenségeinknél nincs számunkra kegyelem.

Igaza volt, midőn a legnagyobb katonai sikerek idején is mindig azt hangsúlyozta, hogy békét kell kötnünk. mihelyt arra lehetőség mutatkozik.

Igaza volt, midőn a koronatanácsban ellene nyilatkozott a tengeralattjáró hajók harcának azon fokozása ellen, mely közvetlen okul szolgált Amerika beavatkozására.

Igaza volt, midőn lemondván, nem ment ellenzékbe s került az új kormány képviselőházi leszavaztatását, mi választási izgalmakba döntötte volna az országot, mi alatt a világháborúban létünkért vívtunk.

Igaza volt sok minden egyében is, a mit ellenfelei megmosolyogtak, kigúnyoltak, de az események szomorúan igazoltak.

Csak abban az egyben nem volt igaza, hogy nem helyezte idejekorán biztonságba személyét, holott tudhatta és tudta is, hogy ő lesz minden forrongás első áldozata, mert minden forradalom csak az ő holttestén láthatta biztosítottnak győzelmét.

A míg élt, minden pillanatban felrázhatta volna a lethargiába merült nemzetet, mert ő hatalom volt egymaga, minden hivatalos hatalom nélkül is. Ereje egyéniségében gyökerezett. Hivatali lemondása után is ő maradt a magyar intelligencia elismert vezére s az ő rettenthetlen bátorsága s a nagy tömegekre is kiható suggestiv ereje állandó Mene-Tekel volt a forradalomra nézve. Ő volt minden ellenforradalom prædestinált vezére. Neki tehát halnia kellett. Ez volt az ő és az ország fatuma. Mert vele együtt ledőlt az egész régi Magyarország, ledőlt a trón, ledőlt ezeréves alkotmányunk s elnémult egy időre a terror alatt még a magyar nemzeti érzés és hazafiság minden nyilvánulása is.

Menyköcsapásként sujtott le halálának híre a csüggedő társadalomra s a remegő emberek még bánatukat és könnyeket is elrejtették félelmökben, de a mint megint szabaddá lett az a darab föld, mely a hajdani nagy Magyarországból hazánkúl megmaradt, százvezrek szivéből tört elő a kérdés, hová lett a mi vezérünk, a mi sziklaszilárd oszlopunk, hová

lettél Tisza István? s tépelődve kérdezzük : lehetséges-e, hogy a gyilkosok golyói végkép eloltották azt az isteni szikrát, melyet a Mindenható akarata Tisza István szívébe és agyába helyezett?

Lehetséges-e a Nirwana, melyre Buddha tanít, lehetséges-e az, a mit a pogányok hittek, hogy a halál a teljes megsemmisülést jelenti s a halál után ugyanaz a pusztaság semmi következik, mely a születést megelőzte?

Talán az isteni irgalmasság szólította el Tisza Istvánt, hogy ne lássa nemzete porbatiprását, hogy ne annak látásán törjön meg hazaszerető nagy szíve.

Gondoljunk a szentírás szavaira : «Mert kedves volt Istennek az ő lelke, azért sietett őt kivinni a gonoszság közül.» «Deus properavit educere e medio iniquitatum.» S merítsük ebből a gondolatból azt a felemelő hitet, hogy az a megrázó tragödia, mely legjobb fiától fosztotta meg a sorsüldözött magyar nemzetet, azzal a rendeléssel szakadt reánk, hogy szárnyat adjon a Tisza-legendának, hogy az nemzedékről nemzedékre szállva, a magasztos példa tanulságával arra intse a nemzetet, hogy rendületlen hűséggel ápolja és kövesse azt a mindenek felett álló hazaszeretetet, melyért Tisza István élt, küzdött és vértanui halált halt, a geszti sírnál kezdet kell fogni a hazafi bánatával a hazafi reményének, mert az ő emléke azt kívánja tőlünk, hogy a haza szolgálatában ne csüggedjünk soha, hanem egy jobb jövőbe vetett szilárd hittel tegyünk meg mindnyájan minden tőlünk telhetőt a haza dicsőségére.

A midőn pedig gondolataink visszazállnak Tisza Istvánhoz, ne touljon köny a szemünkbe, hanem dagassza keblünket a büszke tudat, hogy ily férfiút magunkénak nevezhetünk, s ha tanácstalanul állunk a nagy kérdés előtt, hogy miért kellett őt oly korán elveszítenünk, akkor keressünk vigaszt Szent Ambró szavaiban : «Barátaink nem hagynak el, csak megelőznek» s mondjuk el Arany János szavaival : «A lélek él, találkozunk!»

B. ROSZNER ERVIN.

OSZTROVSZKI ÉS KORA.

Osztrovszki Miklós (Njokolaj Fjodorovics, 1823—1886) a legkiválóbb orosz írók egyike, de hírnevét hazája határán túl alig ismerik. Nagyszámú műveit egynek kivételével (*A zivatar*) nem fordították idegen nyelvre, mert e művek kizárólag az orosz társadalmi élettel foglalkoznak és semmi általános irányzatot nem vallanak. Kizárólag oroszoknak és orosz viszonyokról írt és nem kívánt mást, mint hogy színdarabjaiban polgártársai önönmagukat lássák. Viszont nyelvét és műveinek az orosz közművelődésre és a színirodalom fejlesztésére gyakorolt hatását tekintve, az orosz irodalom fejlődését alig tudjuk követni az ő ismerete nélkül.

A mult század negyvenes éveitől az orosz irodalomban tudvalevőleg a próza került előtérbe. A lyrikus és romantikus költők helyét a regényíró foglalta el. A regény lapjai között az eszme észrevétlenül és erősebben hatott, mint a költemény. Csakhogy a regényről csupán kisszámú intelligens közönség szerzett tudomást. Osztrovszki azzal kívánt szolgálatot tenni nemzetének, hogy a nagyközönségnek nyújtson hű tükröt, melyben megláthatja erényeit és hibáit és e célra a színházat választotta eszközül.

Munkáinak jelentőségét akkor ismerjük meg teljesen, ha azokat a rétegeket szemléljük, melyekből színdarabjaik tárgyait merítette. A realis élet mentén haladva, híven s a leglelkiismeretesebb módon mutatja meg az orosz társadalmat s a nézőre bizza a kép hatását. Nagyobb részt inkább képeknek nevezhetnők a darabokat, melyek mutatják, hogy az író nem befejezett drámát vagy vígjátékot akart nyújtani, hanem csak egy-egy jelenetet a lüktető életből. Az egész orosz irodalomban sem találni a népeletnek élethűbb ábrázo-

lását, s bátran mondhatjuk, hogy ha ez életképeket mozaik-szerűen összerakjuk, a mult század 46—85-ös éveinek hü korrajzát nyerjük.

Az író szerény körülmények között nevelkedett. Atyja ügyvédi irodájában kezdte pályafutását, később lapszerkesztő lett, élete legnagyobb részét a színpadnak szentelte s tisztán csak a színpadnak írt. Habár az ország összes színpadjai az ő műveiből éltek, neki ebből igen kevés anyagi haszna volt. Csak élete vége felé javult helyzete, mikor a czár, mint a császári színházak művészeti igazgatójának 3,000 rubel év-járadékot biztosított neki.

Műveiben első sorban azzal a társadalmi osztállyal foglalkozott, melyet ifjúsága óta legjobban ismert és melynek szereplése különösen a moszkvai társadalmi életben kiváló fontosságú, a kereskedőkkel. Moszkva és Novgorod kereskedői már a XIV. század óta fontos szerepet játszanak nemcsak közgazdasági, hanem gazdagságuk révén politikai kérdésekben is. Nagy Péter czár a kereskedőket az állam igen fontos és hasznos tényezőinek tekintette. A kereskedők három, később két ú. n. «gildá»-ba (osztály) soroztattak, az összeg szerint, melyet a kincstárnak fizettek. Jogosultságaik és előjogaik is a szerint oszlottak meg, ki-ki melyik «gildá»-ba tartozott. Az első két «gilda» tagjai a katonai szolgálat és testi fenyték alól fel voltak mentve. Másrészt azonban a kereskedő mindennemű «lakott földek» (azaz jobbhagyok lakta földek) szerzésétől el volt tiltva, ingatlant nem szerezhett; ennek feltétele a nemesség vagy tisztviselői rang volt. Az első gildához tartozó kereskedő, ki a nemességnek e privilegiumát mégis megszerezni óhajtotta, iparkodott magát a tisztviselők közé felvétetni.

Ámbár e választófalak későbbben fokozatosan eltűntek, a két társadalmi osztály sokáig két teljesen zárt, különálló tábor volt. A két osztály culturalis színvonala annyira különböző volt, hogy szorosabb egybeolvadásról a XIX. század közepén még csak szó sem lehetett. A kereskedő rendszeren a paraszt osztályból származott, semmiféle iskoláztatásban nem részesült. Minden törekvése arra irányult, hogy gyorsan vagyonyhoz jusson. Az eszközök mellékesek. Akár ravaszság,

akár hazugság vagy csalás útján, a fődolog a vagyonszerzés. Ha ügyesen csalta meg a másikat, ez collegája szemében csak dicséretes volt. Moszkva volt ezeknek a kereskedőknek szék-helye. Itt játsza, a «kupjécsestvó» a legnagyobb szerepet és itt van túlsúlya minden téren. Osztrovszki ennek az osztálynak minden oldalát ismerte és ezzel foglalkozott leginkább műveiben. Mondhatni, ő az első, ki ezt az osztályt a színpadon szerepelteti. *Egy zamoszkvorjécsei lakós emlékei*-ben úgy írja le a Moszkva folyó jobbpartját, mint terra incognitát. *A Családi kép, Nincs minden nap ünnep, A szakadék.* főleg pedig a *Rokonok között majd csak megegyezünk*¹ cz. mester-műveiben a kereskedői világ irreális, megbízhatatlan, semmi erkölcsöt nem tisztelő voltának eleven képeit kapjuk. Azt látni e képekben, hogy a pénz fölötte áll minden erkölcsnek, minden elméletnek, mely becsületességről, tisztességről szól.

A *Nincs mindennap ünnep* című darabban Achow kereskedő rokona és segédje távozik az üzletből és kéri főnökét, hogy állítson ki részére bizonyítványt, mely szerint 2000 rubel fizetése volt, jóllehet a valóságban semmi fizetést sem kapott. A *Családi kép*-ben Puzatov szigorúan kijelenti, «hogy német embernek nem kell az adósságot megfizetni, mert a németek lopják uradalmainkat . . .» A *Szegénység nem bűn* című darabban látjuk, hogy a csalás még testvérek között is mindennapi. De a moszkvai kereskedői világ tisztességtelen üzelmének legtalálhatóbb példáját a *Rokonok között majd csak megegyezünk* című darabjában találjuk. Boljsov kereskedő azzal a gondolattal foglalkozik, hogy kijátsza hitelezőit, nem fizeti meg adósságait és így egy csapásra meggazdagodhatik. Környezetében látja a gyors meggazdagodást, irigyli a többi gazdag kereskedőt, kényelmes életmódjukat, fényes kocsijaikat és lovaikat. A csaláshoz azonban szüksége volna egy emberre, aki a törvényt szabta formák kijátszásában segítségére volna. Akad is egy ilyen ember, alkalmazottjában, Podchaljuzinban, aki titokban eljegyezte Boljsov leányát és csak az alkalmas pillanatra vár, hogy önállósíthassa magát. Midőn egy alkalommal Boljsov célzásokat tesz előtte, hogy mily nehéz időket

¹ Eredeti címe *Csőd* volt.

járnak és hogy jó volna 25%-ra a hitelezőkkel kiegyezkedni, akkor Podchaljuzin, ki Boljsov minden gondolatát úgyis ismeri, egyszerűen azt ajánlja: «Nem hogy 25%-ot, de az ön helyében semmit sem fizetnék.» Boljsov annak boldog tudatában, hogy a tervre megnyerte az arravaló embert, Podchaljuzinra iratja át házát és raktárait. Kiderül azonban a turpisság, Boljsov börtönbe kerül, Podchaljuzin és Boljsov leánya pedig (ki most már Podchaljuzinnak neje) gondtalanságban élék napjaikat, a börtönben sínylődő atyával senki sem törődik.

A censura a darab befejezése ellen felszólalt és a darab vége átformált alakjában az, hogy Podchaljuzin is Szibériába kerül.

A meggazdagodás vágya a hiúságban leli okát. A milyen esiszolatlan a moszkvai kereskedő és a milyen idegen minden erkölcs fogalmától, ép olyan hiu, szereti «magát mutogatni», pénzével társait bámulatba ejteni. Mindenképen igyekszik a divat külsőségeit követni és e tekintetben leginkább a gyárost igyekszik utánozni, a ki városban lakik és többet fordul meg a világban. A *szegénység nem bűn*-ben a felfuvalkodott Torczovnak imponál Korsunov gyáros, öltözködése és modora által. Mindent kész lerombolni és feláldozni, csakhogy ő is olyan lehessen, mint Korsunov. A boldogság abban áll, hogy az ember kétemeletess házban lakjék, hogy lehetőleg oszlopsorok diszítsék a házat, a mennyezeteket amorettfestmények diszítsék, a régi háziszolga helyett egy kiszolgált altiszt álljon a kapunál, lehetőleg sok érdemrenddel mellén, ruhák, kocsik. Ennek az ugorkafára való felkapaszkodottságnak jellemző példáját találjuk a *Forró sziv* következő jelenetében: Varia azt mondja: «Klinjov most dácsájában (nyári lak) van, parkjában. Mindene megvan. Szökőkutak, vízesések vannak a kertben. Énekeseket tart. Ünnepe napokon a katonazenekar játszik. Különböző csónakjai vannak és az evezősök bársonykaftánban ülnek. Ő maga kabát nélkül folyton az erkélyen ül. Mellére vannak tűzve érdemrendjei és reggeltől fogvást pezsgőzik. A nép megáll háza előtt és mindannyian bámulva nézik. És ha elrendeli, hogy engedjék be a tömeget a csodák bámulására a kertbe, akkor a fákat is pezsgővel öntözik. Gavrilá : Pedig még nem is olyan régen csak paraszt

volt. — Varia : De mikor olyan okos! A mi eszébe jut, azt megcsinálja. Egy ágyút is vett! Egy ágyút! — Gavril : Minek az ágyú? — Varia : Hogy minek? Az ő vagyona mellett ez elengedhetetlen. Ha először iszik, akkor lőnek, ha másodszor iszik, ismét lőnek, hogy mindenki tudja, hogy milyen tisztelet jár ki neki.»

¶ Az oktalan pazarlás mellé sorakozik aztán az a nemes felfogás, hogy a felcseperedett atyafi a szegény szülőket rendszerint jó távol tartsa, a testvérek irigységét lehetőleg felsigázza, a nemességhez tartozóknak pedig mindenütt hizelegjen. A kik «rangjuk»-on alul házasodnak, teljesen elvesztik tekintélyüket. A vidéki kereskedő nagy tisztességnek tartja, ha leányát fővárosi gyároshoz, a moszkvai, ha ezredeshez adhatja feleségül. De mindenfelül áll a pénzes-zsák súlya, tekintet nélkül arra, honnét származik a vagyon. Ebben központosul minden. A kereskedő akármilyen tönkrement nemeshez, kinek még némi összeköttetései vannak, örömmel csatlakozik, hogy általa jó társaságba juthasson. A tisztviselőkkal könnyen bánik el, mert mindannyian megvesztegethetők. Ilyképen a hiúság mellé a gőg és lenézés sorakozik. A törvénynek is csak azért engedelmeskedik a gazdag kereskedő, mert kénytelen vele. A milyen mértékben óhajtja a törvény szigorát magától elhárítani, ép oly szigorúan követeli annak kiméletlen alkalmazását, ha saját érdekei megvédéséről van szó. A zsarnoki gőg, mely rendszerint külsőségek hajhászatával kapcsolatos, Osztrovszkinak csaknem minden darabjában szerepel. Ez a *szamodursztvo* végighúzódik darabjain. Ez a felfuvalkodott, henczegő modort helyezi előtérbe minden alkalommal. Hadd lássa a néző a képét annak a léha, üres divatmajmoló «kupjecznek», ki ebben az alakban minden culturának nemhogy terjesztője, hanem tönkretevője. A *Zivatar*-ban Djikoj (a *szamodursztvo* megszemélyesítője) Kuljigin órásnak ezt mondja : «Kötelességed volna előbb meggyőződést szerezni arról, vajjon hajlandó vagyok-e téged meghallgatni, vagy sem, te ostoba. Vagy talán pajtásod vagyok?... Ha rosszat akarok rólad feltételezni, hát feltételezem. Mások részére te talán tisztességes ember lehetsz, én meg azt hiszem, hogy zshivány vagy, lám ez minden. Vagy talán perbe akarsz

velem szállni? Akkor tudd meg, hogy nem vagy egyéb, közönséges féregnél. Ha akarom, megkegyelmezek neked, ha akarom, széttiporlak.»

Egy helyen (*Nincs mindennap ünnep*) azt olvassuk: «A hol a tőke, ott a becsület.» — Ez az egy mondat jellemzi a «kupjecz-szomodur» egész lényét. Lenézése az alantas alkalmazottnak, lenézése minden foglalkozásnak és ténykedésnek, mely nem pénzszerzésre vonatkozik, gőg a családdal és minden elemmel szemben, mely valamely vonatkozásban vagy függő viszonyban áll a szomodurhoz, ez a kátéja ennek a zsarnokoskodó és minden igaz tehetséget és törekvést békóiban tartó társadalmi osztálynak.

Másutt éppen a gazdag kereskedői osztály volt az, mely a művészetnek, tudásnak otthont és haladást biztosított, Moszkvában csak azt látjuk, hogy ez az osztály nem egyéb, mint a gazdagság hatalmát bitorló, minden tudástól elzárkozó és csak a divat külsőségeiben garázdálkodó egyének társasága.

A mit az orosz «obrazovanje»-nak, vagyis műveltségnek nevez, az e kereskedelmi világban csak arra a szűk körre szorítkozik, mely a hiúságra és üzletre vonatkozik. A jómódú kereskedő fiát a kereskedelmi iskolába küldi, leányát a pensionatusba, hol francziául és zongorázni tanul. Néhány utazás a külföldre és színházlátogatás egészíti ki a nevelést, de ezek is csak azért, mert a fényűzéshez tartoznak. Természettani, történelmi, irodalmi ismeretek egyáltalában nincsenek. De a szomodur gőgje csakhamar véget ér, ha még nagyobb gőggel és felfuvalkodottsággal találkozik.

Ha tisztábban óhajtjuk látni azon évtizedek társadalmának képét, akkor az orosz családi élet fogalmával is kell foglalkoznunk. Legjellegzetesebb vonása az orosz családi életnek a feleség alárendeltsége. Azok a rendelkezések, melyekét a «Sztoglav» és a «Domosztroj» a tizenhatodik században életbe léptettek, a felsőbb osztályokban egészen a XVIII. század végéig, a nép, különösen a kereskedők világában még a XIX. század közepén is csaknem teljes érvényben voltak. A hagyományos felfogás és az egyház tanai szerint a nő a férjnek alárendelt lény, kinek semminemű jogai nincsenek. Egy régi

orosz közmondás azt mondja : «A tyúk nem madár, az asszony nem ember.» (A cselovjek szó embert és férfit is jelent.)

A házasság megkötésének formái is világosan kifejezik a nő alárendelt helyzetét. A férjhez adandó leány szüleinek parancsát követi, mikor férjhez megy ahhoz, kivél úgyszólván csak házassága napján ismerkedik meg. Az apák cserélik a gyűrűket. A házasság nem egyéb adás-vételi szerződésnél. Szokásos volt, hogy a menyegző napján az apa leányát egy ostorral érintette e szavak kíséretében : «Ezek az ütések figyelmeztetnek téged az apai hatalomra. Ez a hatalom most átszáll férjedre és helyettem ő fog téged ezzel büntetni, ha nem vagy neki engedelmes.» A férj erre átvette az ostort és övébe tette, kifejezve reményét, hogy nem lesz rá szüksége. A hatalom jelképeként az ostort a házasok ágya fölé helyezték. A patriarchalis nézetek szerint az asszony a házasság által semminemű önállósághoz vagy tekintélyhez nem jut. Főkötelessége gyermeket szülni, első sorban fiúgyermeket. Ez a felfogás természetesen azt eredményezte, hogy a nő a külvilágtól el volt zárva és arra volt kárhóztatva, hogy «terem»-ében henyélessel töltsse napjait, tanulás, tudás nélkül. Ha egyforma bünt követ el asszony és férfi, a férfi vétsége sokkal enyhébben büntették. Ezt a szomorú helyzetet fokozza az a körülmény, hogy a családfő korlátlan hatalmával szemben — hiszen a Domosztroj parancsának szigorú értelmezése szerint akár meg is ölhette feleségét vagy gyermekét — a nő és gyermek semminemű védelemben nem részesült. Nagy Péter czár reformjai az aristokratikus körökben — melyeknek talaja a nyugati eszmék által mintegy elő volt készítve — nagy átalakulást idéztek elő, a középosztályban és a nép között azonban meghotránkozást keltettek és Péterben az Antikrisztust látták. Reformjai nem hatották át az egész orosz társadalmat, a nép legnagyobb része továbbra is ragaszkodott a hagyományhoz és a «Domosztroj»-hoz, úgy hogy a XIX. század közepéig még mindig látjuk a családfő zsarnokságát s a nő és gyermek rabszolga voltát. Ilyen körülmények között értjük és értékelhetjük azt a nagy szolgálatot, melyet Osztrovszki teljesített, mikor a «Domosztroj» sötét parancsait követő társadalmat színpadra vitte.

A házasság Osztrovszki kereskedőinek világában is csak igen ritka esetben szabad elhatározás dolga. A szülőknek érdekből, hiúságból vagy szükségből vezetett akarata dönti el a dolgot. «*Senki sem kerül el sorsát*», ez elven alapszik minden. Természetes következése e zsarnoki rendszernek a folytonos drámai összeütközés, mely végighúzódik a családi életben.

A törvény a házasságot felbonthatatlannak mondja. A hit, hogy az ember nem bonthatja fel azt a köteléket, melyet Isten szentnek rendelt, mindenki lelkületét fogva tartja. A *Tedd meg kötelességedet* című drámában Ilia Ivánovics kereskedő fia, Péter, megszőktette Dasát, egy kisebb polgár leányát, hogy feleségül vehesse. Később elhanyagolja és kínozza, úgy hogy a nő szüleihez menekül. De édesapja tudni sem akar arról, hogy a szülei házban maradjon. Visszaküldi őt és mindenképen annak a belátására akarja bírni, hogy helye és élethivatása férje mellett kitartani, minden áron.

A következő két idézet jellemző az asszony társadalmi állására nézve: «Nincs egyetlen muzsik sem, ki az asszonyt nem tartaná alsóbbrendűnek, mint önmagát.» (*Forró szív.*) «Testvér! minél jobban ütöd a kovát, annál melegebb, minél jobban vered az asszonyt, annál okosabb.» (*A kit bűn és baleset nem ér.*)

Az Irás szavát: «Az Úr félelme minden bölcsesség keze-dete» — a földi hatalomra vonatkoztatják a szó legszolgaiabb értelmében. Mind ehhez járul még a nagyfokú babona, különösen szerelem dolgában. A szerelmet igen gyakran mindenféle boszorkányságnak, hüvös italnak, ördögi játék hatásának minősítik. Hol igaz szerelem fordul elő, ott gyakran valami földöntúli hatalomnak a keze van a játékban, mely a szabad akaratot és cselekvést megbénítja. A *Zivatar*-ban Kabanov Katalin szemrehányásokat tesz Borisnak, hogy miért jött az útjába. «Miért jöttél, romlásomnak okozója? Nem vagyok-e férjes asszony, nem kell-e koporsóig férjemmel élni? Ellen-ség! Miért akarod vesztetem? Romlásba döntöttél! — Boris: Isten óvjon! Inkább magam vesszek el. — Katalin: Nem akartad vesztetem, mikor otthonról eltávoztam, hogy éjjel

veled találkozom? — Boris: Szabad akaratból cselekedtél. — Katalin: Nekem nincs akaratom. Ha lett volna, nem jöttem volna eléd. A te akaratod uralkodik rajtam, nem látod?»

Némi különbség mindenesetre van a gazdag és kevésbé módos kereskedő felesége között. Az előbbieket itt-ott mégis csak fel merték szavukat emelni, különösen akkor, mikor leányaik férjhezadásáról volt szó. Ez is természetesen lehetőleg szerényen történt. Az a ferde nevelés — ha egyáltalában annak nevezhető — melyben a leány részesült, ennek sem érzelmi, sem értelmi világának céljaival nem törődött. Ha serdültebb korba került, némi kis szabadságot élvezett, melynek azonban ismét az volt a célja, hogy mintegy kiállítsa őt az esetleg érdeklődők szeméi elé. A nő a férfi durvasága, göggye elől menekülni akar és mindent megkísérel, hogy egy megértő szívet a maga részére meghódítson. Oly országban, hol az isteni törvénynek és a hagyománynak ekkora hatalma van, az asszony mindent latba vet, hogy szabadsághoz és érvényesüléshez jusson. Itt aztán a színlelés, a hamis játék, a tettetés lép előtérbe és a hűtlenség jogos eszköznek tűnik fel az elviselhetetlen megalázkodással szemben.

A női társadalom másik fajtát Kabanov Katalin képviseli a *Zivatar*-ban. Egy közömbös férj mellett, zsarnokoskodó, a hagyomány parancsaihoz ragaszkodó anyós házában tölti napjait. Férje távollétében ismerkedik meg Borissal, ki Moszkvából jön oda. Megnyerő külseje, kellemes modora, európai öltözködése, nem kevésbé azonban egyik rokonának buzdítása arra bírják Katalint, hogy Boris szerelmét viszonozza. A nő érzelmi világának legköltőibb oldalát látjuk Katalinban; látjuk végtelen szerelmét, de végtelen szenvedéseit is, mikor az éjjeli találkozóra Boris elé siet. Egy idő múlva Boris ráun a szerelmi légyottokra s azzal áll elő, hogy teendői vannak és Szibériába kell utaznia . . . Katalin hazatérő férjének mindent őszintén bevall, de lelkiismerete nem talál e vallomásban megnyugvást. A Volgához siet, melynek partjai oly gyakran voltak tanúi rövid boldogságának és a hideg folyam hullámaiba veti magát . . . Katalin azokhoz tartozik, kik a körülményekkel nem tudnak megalkudni és kik az ön-

hibájukból eredő helyzetből más menekvést nem ismernek, mint a halált.

A *Szív nem kő* című műben hasonló körülményekből kifolyólag a megoldás más; a *Zivatar* és e mű között mintegy negyed század mult el, mely alatt a socialis reformok nagy része életbelépett. A különbség e két mű között főleg az, hogy a *Zivatar*-ban Katalin saját lelki küzdelmének lesz áldozatává, a *Szív nem kő*-ben ellenben Vjera Filippovna nyíltan bevallja férjének, hogy mást szeret. Ő nem folyamodik hűtlenséghez. Szemébe néz a következményeknek. Bármilyen eszközöket használ is ellene férje Charkunov, végre is kénytelen átlátni V. Filippovna szívbeli indokait és szabadon engedli őt. Ez a szív szabadságának a visszahódítása.

Az általános műveltségre jellemző, hogy például a moszkvai kereskedőről — bármilyen gazdag is — nem szabad feltételezni, hogy írni és olvasni tud. (Ez részben még ma is áll.)

A babona mindenütt uralkodik. Vannak vidékek, hol egyes napokat szerencséseknek, másokat szerencsétleneknek tartanak, másutt pedig szentül meg vannak győződve arról, hogy a föld három óriási hal testén nyugszik, a földrengés oka tehát nem lehet más, mint hogy az egyik hal megmozdult. Az úrnő (bárinja) a jobbagység felszabadítása előtt szívesen vétette körül magát mindenféle jött-ment koldus-zarándok sereggel, ájtatóskodóval, kik ilyenképen az úrnő lelki javát szolgálták, miképen a többi szolgálja az anyagi javakat. Kabanov Katalin (a *Zivatar*-ban) gyermekkorában is ilyen körülmények között játszódik le. Szülei háza mindig tele van ilyen ájtatos szent vándorokkal (sztranjiczi) és ezeknek meséi és legendái aranyozzák be gyermekálmait. Az apa ellenzi a tanulást, mert félti hatalmát, az anya pedig azért ellenzi, mert veszélyeztetve látja általa a gyermektől elvárható tiszteletet. Osztrovszki drámáiban a nő csak szívbeli jogaiért küzd, társadalmi önállósításáért még nem lép sorompóba. Így a *Forró szív*-ben Parasa Kuroszljepova kikel mostohaanyja ellen: «... Fiatal koromban atyám és anyám szolgálja vagyok, ha felnőttem és ha férjhez adnak, férjemnek rabszolgája, feltétlen rabszolgája. És akkor neked áldoztam fel ezt a kis szegényes, drága gyermekkori szabadságot? Mindent el-

vehetsz tőlem, de szabadságomat nem adom oda, kész vagyok érte meghalni!» A mikor elhagyja a szülői ház küszöbét, hogy szíve választottjával találkozzék, semmiféle emlék, semmi sajnálkozás nem hatja át lelkét: «Isten veled, szülői ház! Mennyi könnyét hullattam itt! Istenem, mennyi könnyet! És most, még egy kis könyecsepp sem tódul szemembe, pedig itt születtem, itt nőttem fel. Nem is olyan régen, még gyermek voltam, azt hittem, hogy nincsen édesebb a világon náladnál és most: bár csak ne látnálak viszont életemben! Légy átkozott, ifjúságom börtöne!»

A szülők érdekei homlokegyenest ellenkeznek leányuk szívbeli vágyaival. A *szegénység nem szégyen* című darabban Barabosev egy tábornokkal akarja összeházasítani leányát, csak azért, hogy ezzel túltegyen egy társán, a ki egy ezredeshez adta férjhez leányát!

Az Osztrovszki által rajzolt kereskedők, a Torozovok, Boljsovok, Akhovok stb. tulajdonképpen mind egy típust képviselnek: a gögös, hiú, basáskodó, szeszélyes, de jó érzelmekre is képes orosz kupjecz típusát, melyet Osztrovszki oly találóan szamodurnak nevezett. A mint a középkor végén a czár feltétlen hatalmat gyakorolt bojárjai felett, éppen olyan zsarnoka volt jobbágynak és családtagjainak a földbirtokos is a XVIII. század második felében. Ennek a kicsinyben való despota-rendszernek egy válfaja aztán a szamodur, mintegy torzképe a szamodjerzsavecznek (Selbstherrscher), az egész ország felett álló uralkodónak. A szamodur a kereskedővilág zsarnoka. Csak amnyiban rosszabb még a többi hasonló kategóriánál is, hogy a kereskedő rendszeren parasztsorból emelkedett fel, tehát a műveletlenséget még nagyobb mértékben és már hagyományképen hozta magával. Nem az erkölcs, a lelkiismeret, hanem a szülői hatalom tudata, a hagyomány, a pénz és a szeszély a szamodur ténykedésének alapja. Ő senki-nek sem felelős, de engedélye nélkül semminek sem szabad történnie. Ez a szeszélyes hatalombitorlás csak azzal törhető meg, ha a szamodur állhatatos ellentállásra, még nagyobb gögre talál.

A hatvanas évek kritikája több ízben támadta Osztrovszkit azért, hogy darabjaiban nem szerepeltet «Csaczi»-kat,

nem hangoztat új «világeszmét», «új társadalmi vonatkozású gondolatot», nem szerepelteti a parasztokat. Ezek a támadások azonban csakhamar elnémultak, mert minden tárgyilagos szemlélőnek be kellett látnia, hogy Osztrovszki érdeme éppen abban áll, hogy nem egyéni véleményének erőszakolásával, hanem azzal akar hatni, hogy tükörképen állítja be az akkori társadalmat — hadd lássa mindenki, hogy milyen, abból aztán könnyen megítélheti, hogy milyennek kellene lennie.

Hogy parasztokat csak a háttérben vagy énekkarban szerepeltet, szintén könnyen érthető, mert ugyan ki tudná egyhamar a választóvonalat a moszkvai kis (vagy akár nagy) kereskedő és a paraszt között meghúzni? Hiszen a szamodur nagykereskedő nem «elrontott» kiadása-e a becsületes jó muzsiknak?! Az orosz népszokásokat, az orosz népdalokat igen sok darabban szerepelteti, mindenütt igen rokonszenvesen tüntetve fel az igazi népelet oldalait. Nem is a nép szokásaiban és a népeletben van a baj, hanem azokban az emberekben, kik jobbak akartak lenni az egyszerű népnél, de ezen törekvésük megvalósításához sem az erkölcs, sem a kellő műveltség fegyvereivel nem rendelkeztek. Különben is: Osztrovszki a moszkvai társadalom minden osztályát bemutatja műveiben. A kereskedő-osztályon kívül látjuk darabjaiban a birtokosnemet (pomjescsik), a földbirtokost, a mint elunatkozva birtokán, a fővárosba siet, az élvezeteknek hódol, vagyonát emészti és fokról-fokra sülyed. A földeket vagy elzalogosítja, vagy potom pénzen eladja a felcseperedő kereskedőknek. Különösen két osztályát különbözteti meg a birtokosoknak: olyanokat, kik vagyonukat eltékozolták, tehát a tönkrement birtokososztályt és olyanokat, kik birtokukon folytatják az elődök maradi irányzatát, tekintet nélkül az újkor követelményeire.

A *Családi kép*, *Ne ülj más szánkójába* élénk színekben mutatják a tönkrement birtokosok utolsó kísérleteit a pénzszerezés terén. Az utóbbi műben Vichorev éjnek idején megszökteti Avdotját, hogy ilyenképen biztosítsa magának a hozományt. Avdotja szemére hányja Vichorevnek erőszakos eljárását, mire az utóbbi azzal felel: «Szerezz atyádtól 100,000 rubelt, akkor lehet, hogy feleségül veszek.» Mindezekkel a

társadalmi rétegekkel elválaszthatatlan közösségben áll a hivatalnok-világ. Osztrovszkinak már a szovjesztnij szud,¹ későbbben pedig a kereskedelmi törvényszéknél bőven nyílt alkalma a hivatalnokvilágot tanulmányozni. És ha másutt talán a társadalom e rétegének szerepe drámai művekben alig állhatna a középpontban, Oroszországban igenis indokoltnak mutatkozott ezt a társadalmi osztályt lehetőleg «plastikusan» színpadra hozni. A kupjecz, kereskedő, műveletlensége folytán ösztönszerűleg is fél a hivatalnoktól, mint a közhatalom gyakorlójától, egyúttal azonban — miután e hivatalnok hiúságát, nyomorát és pénzéhségét megismerte — szívében meg is veti a «csinovnjikot.»

A hivatalnokokkal szemben érzett tisztelete olyan arányban nő, a mint a megvesztegetési összeg nagysága emelkedik. Ezt tudja a hivatalnok és áldozata anyagi viszonyaihoz méri a «deküzdendő nehézségek» tarifáját. Az ügyvéd is, ha «jó clienst» kap, a háromsoros kérvényből tízoldalas beadványt készít, a mi a félnek természetesen rendkívül imponál.

Osztrovszki nem az első, ki a tisztviselői corruptiót a színpadra viszi. Fonvizin, Gribojedov, Gogol, Kapniszt megelözték őt ebben. A különbség ezek közt és Osztrovszki között abban áll, hogy ő nem torzképet, nem caricaturát rajzol a hivatalnokokról, ő itt is a valósághoz ragaszkodik s a legnagyobb hűséggel és tárgyilagossággal rajzolja meg alakjait. Ezenkívül a hivatalnokvilággal szemben feltünteti azoknak a világát is, kik szoros összeköttetésben állnak velük. Látjuk az egyik oldalon az üzleti feleít vagy más összeköttetéseit mindenféle fufanggal rászedni szándékozó és a törvénynek mindenféle kiforgatott értelmezésével dolgozó kereskedőt, a másik oldalon pedig a hitvány fizetésből, nyomorban élő kis tisztviselő helyzetét. Látjuk a magas tisztviselők fényüzését és a fényüzésben való versengést, a másik oldalon a kereskedő hirtelen meggazdagodását. Látjuk a bíró «gyors» ítélkezését stb. és ha alapos betekintést nyertünk e világba, meg fogjuk érteni a «vzjatka» lényegét. Az a tisztviselő, ki nem «vesz», az nem illik e gépezet keretébe. A környezet, a felek maguk is lenézik

¹ Biróság.

azt a csinovnjikot, ki nem «vesz». A *jövedelmező állás* cz. darabban látjuk ennek a corrupt társadalomnak egy őszinte ellenségét Zsadovban, ki a saját emberségéből óhajt megélni, ki megvetéssel viseltetik az egész megvesztegetési rendszer iránt, ki csak lelkiismeretének szavára akar hallgatni és mindent visszautasítani, a mi nem becsületes és tisztességes. De szegény Zsadov, bár sokat küzd lelkiismeretével, végre is vesztesként marad a porondon. Eleinte visszautasítja nagybátyjának ajánlatát, ki őt egy jó «zsiros» állásba akarja helyezni. Nem fogadja el az állást, mert becsületes akar maradni. Miután azonban megnősült és felesége folyton pénzkéréssel zaklatja, mikor észreveszi, hogy saját neje határozott lenézésel fogadja becsületességi philosophiáját. mikor arról győződik meg, hogy felesége, ki az ő távollétében — mely alatt nehezen keresi meg mindennapi kenyerét — az unalomnak van kitéve és mindjobban a nővére és anyja befolyása alá kerül, kik őt folyton arra buzdítják, hogy kényszerítse férjét a pénzszerzésre, bármily módon történjék is ez, akkor Zsadov, ki mindezek ellenére nejét szereti, lelkében megtörve visszamegy nagybátyjához, hogy «jó állást» kérjen tőle. Meg van tehát az ellenáramlat, csak hogy nem képes megküzdeni a hatalmas corruptióval. A darab előadását, Oroszországban érthető okokból, mintegy hét éven át betiltotta a censura. Csak 1864-ben, a jobbágyság felszabadítása után került színre. Minden esetre érdekes, hogy ezeknek a hivatalnokzsarolóknak megvan a saját lélektanuk a vesztegetésre nézve. Kifejezést ad ennek a nézetnek Kukuskina, egy hivatalnok özvegye a fenti darabban, a mikor azt mondja: «Borralaló. baksis nincs, csak elismerő hála van. Ezt visszautasítani bűn és megsértése annak, a ki vele él.» Legfeljebb az az eset fordul elő, mint Gogol *Revizor*-jában, hol Szkvoznik-Dmucha-novszki a kerületi rendőrtisztet következőképen inti meg: «Te többet vesz el (azaz lopsz), mint a mennyi állásodhoz illő volna!»

Mikor Osztrovszki ily részletességgel bocsátkozik a moszkvai társadalom bonczolásába, nem feledkezik meg arról a körről sem, melyre darabjainak előadását bizta és a melyért mindenkor teljes odaadással küzdött és lelkesedett, a szín-

szekekről. Az *Erdő, Csillagok és imádóik*, valamint a *Bűnös ártatlanok*-ban megtaláljuk a XIX. század közepe táján működő orosz vidéki színház teljes képét. Osztrovszki maga folytonosan színészek között élt, a színpad volt igazi otthona. Már gyermekkorától fogva szerette a színházat. Szadovszki, a hirneves színész, egyik legjobb barátja volt, színésznőt vett feleségül és a gyakorlati életben is minden alkalmat felhasznált arra, hogy a színészek iránti rokonszenvének kifejezést adjon. Az első színészek a jobbágyokból kerültek ki. Testi büntetés terhe alatt kényszerítették játszani azok, kiket erre a földbirtokos kijelölt. A színészvilágnak ez a jellege ütötte rá bélyegét a többi modernebb színésznemzedékre is. Szerencsétlen családi, vagyoni körülmények, sokszor a kalandvággy is vándorlásra készítette azokat, kik némi hajlamot éreztek a színészethez. Sokszor igen jó családból való gyermekek választják a vándorszínészi pályát, mint ezt Njescsasztljivcevez az *Erdő*-ben is igazolja. Mostoha viszonyok kényszerítik az illetőt szülőföldjének elhagyására. Szenvedések és nélkülözések kísérik vándorlását. Az egész színésztársulat földhöz ragadt szegény elemekből áll, Njescsasztljivcevez egész jelmezgyűjteményét batyujában viszi. «Két jelmez, melyet egy poltovai zsidótól vásárolt, egy chapeau claque, két paróka, Pjatjigorszkan egy cserkesztől elnyert pisztoly, egy frakkért cserébe kapott Hamlet-jelmez.» Megjegyzendő, hogy ez aránylag még elég szép felszerelés volt.

Ámbár ezek a színészek semmiféle magasabb iskolát nem végeztek, mégis meg voltak győződve értékükről és át voltak hatva a művészet tiszteletétől. Bizonyos büszkeséggel viselik nyomorukat és még a legrosszabb helyzetben is készek a nagylelkűségre. Látjuk az *Erdő*-ben, a mint Njescsasztljivcevez utolsó pénzét is oda adja Axiusának, keményszivű nagynénje mostohaleányának, hogy az férjhez mehessen . . . ő maga pedig fogja szegényes holmiját és tovább vándorol . . .

Ha olvassuk azokat a bírálatokat, a melyek Osztrovszki műveinek színrehozatalát kísérték, két jellegzetes vonást találunk bennök. Az egyik az, hogy bármilyen oldalról támadta is a kritika a művet, minden egyes esetben kénytelen volt elismerni az élet erkölcsi és társadalmi viszonyainak csaknem

okmányyszerű hitelességű visszaadását : a másik pedig, hogy hibájául rójják fel, hogy nem tette magáévá a «társadalmi eszme propagandáját.» A ki Osztrovszki irodalmi műhelyének titkaiba behatolt, könnyen meg fogja érteni, miért nem foglalkozott Marquis Posa ideális eszméinek átültetésével, mikor nem a társadalmi talaj megművelésének javításáról, hanem annak általában művelés alá vételéről volt szó, mikor nagy erkölcsi szólamokkal nem is lehetett hatni olyan népre, mely évszázados hagyományból eredő hibáit erényeknek visszamaradottságát erkölcsnek nézte és érezte. Itt kézzelfoghatólag be kellett mutatni a nép széles rétegeinek azokat a hibákat, melyeknek gyökerestől való kiirtása első feltétele volt minden további erkölcsi haladásnak.

Harminczöt év választja el korunkat Osztrovszki halálától, csaknem 72 év első műveitől és ma már teljes bizonyossággal meg tudjuk állapítani, hogy Bjeljinski és Dobroljubov kivételével az egész akkori kritika — Boborykint sem véve ki — elég egyoldalúan bírálta Osztrovszkit. A drámaírói talentum tagadása Boborykin részéről legfeljebb arra vall, hogy Boborykinben hiányzott a lehetőség annak megállapítására, vajjon például a *Zivatar* nem vehette volna-e fel a versenyt a korabeli drámai művek bármelyikével. Semmi esetre sem szabad elfelejtenünk, hogy az akkori irodalomnak a hivatalos censurával ugyancsak kemény harcza volt.

Már előbb is, de különösen 1848 óta kegyetlen censura bénította meg a szellemi haladást és talán nem érdektelen ezt az intézményt néhány szóval vázolni. Volt ugyanis a közoktatásügyi ministeriumban működő főcensura, a legfőbb censura-hatóság, egyházi censura, katonai censura, a külügy-ministerium cenzurája, színházi censura a közoktatásügyi ministeriumban, hírlapi censura a postaigazgatóságnál, a hírhedt III. sectio cenzurája, a pædagogiai, jogtudományi művek cenzurája a II. sectióban és a külföldi művek cenzurája. Ez ellenőrző apparatus részeinek felsorolása után annak kifejtése, hogy milyen keretekben mozoghatott az irodalom, teljesen felesleges. A krími háború után, a XIX. század ötvenes éveit közepezt az ország szellemi haladásában tért foglalt

az átalakulás. Csak a szerencsétlen háború alkalmával eszméltek arra, hogy milyen feneketlenül corrupt az állam tisztviselői kara, hogy az állam közigazgatási szervezete gyökeréig rothadt és hogy e garázdálkodás további meghagyása esetén az ország az anyagi és erkölcsi tönk szélére jut. Osztrovszki *Jövedelmező állás* című darabjának színrehozatala ép abba az időbe esik, a mikor Szebasztopol eleste után, feltartóztatlan erővel és mindent elsöpörve, jogaiba lépett a «vádoló» irodalom. Herzen *Kolokol*-ja (A Harang) vezette ezt a szellemi forradalmat és Oroszország szellemi megújhodása előtt állt. A csinovnjik-társadalom álarczát kiméletlenül letépték. És éppen ezek a körülmények kölcsönöznek nagy fontosságot Osztrovszki műveinek, különösen *Jövedelmező állás* című munkájának, melyben a conservatív corruptiót és a friss légáramlatot kívánó új elemek küzdését hozta színre. A darabnak igen nagy hatása volt.

Azt, hogy Osztrovszki a színházi reformra, a színészet művészi színvonalának emelésére és a színházi közönség nevelésére vonatkozólag mily érdemet szerzett, csak akkor méltányolhatjuk, ha összehasonlítjuk a színház helyzetét Osztrovszki első nagyobb műveinek megjelenése idejében, azzal a helyzettel, mikor Osztrovszki, mint a császári színházak igazgatótársa, a színművészet vezetője lett.

Csak úgy tudjuk megérteni a színházi világról és különösen a vidéki színészetéről írt műveit, ha visszapillantunk abba a világba és korba, a mikor ezek a művek keletkeztek. E czélból Patouillet nagy művéből idézem a következőket: 1861-ig a vidéki színészek közül sokan még a földesurak jobbágysai voltak. A nemes, ki a színpadra lépett, elvesztette személyi jogait és privilegiumát. A jobbágy-színészek, ha «szabad» társulatba léptek, a földesúrnak bizonyos díjat fizettek. Hogy megkülönböztessék őket a többiektől, nevük elé nem tették a G. betűt (Gospodjin = úr, kezdőbetűjét). Ha «szabad» nőt vettek feleségül, ez házassága révén jobbágy lett. A visszavétel vagy felszabadulás ára a szerint váltakozott, hogy a színésznek milyen kereskedelmi értéke volt. A vidéki színésznek nem volt szokásos — de talán hiányoztak is ehhez az anyagi eszközök — járandóságait pontos időszakban, pél-

dául a hó végén, kerek összegben kifizetni. A színész meg-
 egyezik a directorral, mondjuk 100 rubelben évente, de ezt
 úgy kapja, a mint szüksége van rá, vagy a mint az utóbbinak
 jövedelme megengedi, néha kap egy ezüst rubelt, néha egy
 félrubelt és még kevesebbet, ritkán kap előleget és fizetését
 többnyire utólagosan egy vagy két hónappal később kapja.
 Minden évben, a nagy husvéti bőjt idején, Oroszország összes
 igazgatói és színészei Moszkvában összegyűltek, hogy szerző-
 déseket kössenek. A nagy-hét után a színház-téren levő
 Barszov-féle épület «fehér terme» kiürült és az igazgatók és
 szerződött színészek az egész országban elszéledtek. Gorbunov
 elmondja, hogy egy színpadon Stuart Máriát pisztolylyal
 lőtték főbe, mert a director sajnált egy rubelt kiadni egy
 bárd vételére, Belizár pedig hasonló okokból a helyett hogy
 szandálokban lépne fel, orosz sárzipőt húzott. A hírneves
 Szadovszki tizenégy éves korában lép a színpadra. Az első
 évben vagy tizenöt szerepben játszik Tulában és kap az évad
 végén egy ezüst rubelt. 1839-ben kineveztetik «harmadosz-
 tályú színésznek» a moszkvai császári színházba évi 800 papir
 rubel fizetéssel. Egyes társulatokban a legmagasabb havi fize-
 tések nem haladták meg a 35 rubelt és csökkentek 5 rubelig,
 sőt ha az idény az egész éven át tartott, akkor ugyanezen
 arányban 15-től 3-ig csökkent a jövedelem. Jutalomjáték
 alkalmával szokásban volt, hogy a «bénéfice»-t élvező színé-
 szek vagy színésznők maguk árusították a jegyeket. A művész
 frakkban vagy más díszruhában helyet foglalt egy kocsiban.
 A kocsis mellé a «szolga» ült (ki rendesen igen jól ismerte e
 viszonyokat s azért vétetett fel e célra, hogy így elvezesse a
 művészt a «mæcenásokhoz») s keresztet vetve indultak el...

Patouillet azt állítja az Osztrovszki műveiben előforduló
 reálistikus alakokról, hogy ezek elsősorban nem hibásak,
 hanem tévednek és ennek a tévedésnek nem ők az okai,
 hanem évszázados hagyományok. Tudatlanságból, tehetlen-
 ségből vagy félelemből nem szólalnak fel ellene. Oroszország
 évszázadokig a Domosztrój parancsa alatt élt. Ezért Osztrov-
 szki művei legsötétebb alakjaiban, a legmakacsabb szamo-
 durban is, fedezhetünk fel rokonszenves vonásokat. Egyálta-
 lán a helyes útra vezetett lelkiismeretben, az orosz természet

egészségében jobban bízott, mint a cultura és egyéni haladás hatalmában. Elve az, hogy a ki jogot formál magának, hogy a népet tanítsa és e révén gáncsolja, annak első sorban azt kell megmutatnia, hogy elismeri a jót is, mi e népben rejlik. «Nézd meg magad és ismerd meg önmagadat», ez az ő philosphíája.

A 70-es években mindenféle hibát róttak fel neki és mondhatni, hogy Dobroljubov után a gáncs emelte fel szavát. Azt mondták róla, hogy epikai talentum. Folytonos ismétlésekkel vádolják, holott színesebbnél színesebb képeket rajzolt. Drámai helyzetek, önálló drámai jellemek festésének hiányával, a darabok önkényes befejezésével, a bonyodalom laza szerkesztésével, a női rajzok halványságával vádolták és csak egyben egyeztek meg mindannyian, hogy orosz nyelve, tőszyköeres oroszága, párját ritkítja. Ma túl vagyunk az egyéni nézetek ezen következtelenségén és hibáin. Ma tisztában vagyunk Osztrovszkira nézve azzal, hogy csekély fogyatékoságokat nem tekintve, ő az orosz drámaírók egyik legtökéletesebbike volt. Oly nagy műveltségű emberről hiba volna feltételezni, hogy korának dramaturgiai szabályait nem ismerte volna. De hiszen nem egyszer láttuk az irodalmak fejlődésében, hogy a szabály csak szabály marad. Ha a cél megkívánta, a szabály darabokra tört. Nem a drámai «felépítmények» helyessége állt Osztrovszki szeme előtt. itt másról van szó: az interpretálás közvetlen használhatóságáról és hatásáról. A gondos szemlélő látja, hogy drámai csak igen sok javítás, kiigazítás, helyesbítés után láttak napvilágot. Nyelve nemcsak a legtisztább; legkeresetlenebb és legszabatosabb, hanem egyúttal a helyzetnek mindenkor a legmegfelelőbb. A női rajzok gyengeségének vádja is helytelen. Hiszen a *Zivatar* Katarinája a legszebb, legköltőibb női alakok egyike az orosz irodalomban, sőt mondhatom, hogy Puskin Tatjánáján kívül szebb és poetikusabb női alkotás az orosz irodalomban alig van. De éppen ezen legszebb alkotásának külföldön való sorsa magyarázza meg leginkább a kritikák félszégeit. Patouillet igen érdekesen fejtegeti, hogy a *Zivatar*-t több ízben francziára is lefordították, sőt előadását is megkisérelték. De ez az előadás minden volt, csak Osztrov-

szki *Zivatar*-ja nem. Sem a jelmezek, sem a vidékre vonatkozó díszletek nem feleltek meg a műnek. A szerepek megértés nélkül, rosszul felfogva mondattak el gépiesen. Senkinek nem jutott eszébe, hogy itt nemcsak az elcsábítás drámája van szóban, hanem az egész mű abba a keretbe való, mely a különlegesen orosz viszonyokat jellemző conservativismus, babona, szülői terror, jobbagyság, egyházi szigor és rajongás, a maradiság képét tükrözteti vissza. Ha nem ezen a szemüvegen át nézzük a darabot, természetesen sem megérteni, sem élvezni nem tudjuk. Katalin poetikus alakja csak akkor kerül helyes világításba, ha az őt környező életet is kellően megvilágítjuk. Itt nemcsak Katalin lelkületének árnyalatait kell néznünk, hanem a hely és kor körülményeit is. A mai külföldi színpad — az orosz szokások általánosabb ismerete és az orosz irodalom világhódítása után — bizonyára érdemes és nagy feladatot teljesítene, ha helyes előadásban mutatná be Osztrovszki főbb alkotásait. Hogy visszaesésekbe és ismételtetésekbe nem bocsátkozott, azt minden olvasója könnyen megbíráhatja. Minden egyes darabja más-más színezetben mutatja az orosz társadalmat. Szólásmódjai, szóképei és szóalkotásai már régen közkinccsökké lettek és valamint Gribojedov vígjátékának minden hangsúlyozott mondata már régen szállóigévé vált, Osztrovszki darabjaiból is számtalan idézet vált ma már közmondássá.

NAGY IVÁN.

A «POKOL» KÖLTŐJÉHEZ.

Te, a ki már az életút felén
Bejártad szörnyü mélyit a pokolnak,
Holt halhatatlan Költő, szállj felém!

Te láttad : a zord ákheróni csolnak
Veszendő néppel mint haladt az áron
Örök jaj-révbe, hol bünök lakolnak ;

Te hallád, mint rikoltja durva Kháron :
«Jaj nektek átkozottak!» — és megértéd,
Hogy a kit ő visz, irgalmat ne várjon!

A te szemednek tárt volt mind a rémkép :
— Borzadva nézted bős, gyikfarku Minosz
Kegyetlenül bő büntetés-kimértét.

Ah, rémes nagy kamat, a mit a bün hoz! . . .
Tolong sötét raj mind alábbi körbe,
Reményt feladva, mind keservesb kínhoz.

Bünös szerelmek vad szélben gyötörve ;
Hideg lucsokban tépi a falánkot
A hármás eb, a melynek nincsen örve ;

A kincses Plutus ajkán szörnyü átok :
«Pape Satan, Pape Satan aleppe! . . .»
S Dis városában pírlanak a lángok.

Utczái égő sírokkal belepve,
Egy-egy eretnek minden nyílt odúban,
Örök a tűz s a kín el nem hal ebbe.

Odább, kiken megmérhetetlen súly van
S lihegve járnak egyazon körpályán,
Gyűjték a pénzt vagy szórták nyomorúan.

És mind alább mind rémesebb a látvány !
Földomladékban, forró vérmocsokban
Fetreng a bűnös meghuzódva gyáván ;

Kibú egy-egy fej s újra visszarokkan,
Félvén hegyét a Kentaur nyilának. —
Erőszakot torol erőszak ottan.

Jajongó torz fák, dermedt puszta ágak,
Töréseikből hő vér sírva cseppen,
Tanyái lélekgyötrő Harpyáknak —

Öngyilkosok, im, így bünhődnek itten,
Vagy futva bujnak vérező bokorba.
Sötét ebektől tépve és üzötten.

S mind, a ki istenével bármi korba',
Hetykén daczolt, láng záporától verve
Kínban hever le sívó tűzhomokra.

Azokra is itt hull az izzó pernye,
Kik undorító kéjre aljasultak,
S a kik zsaroltak, réven-vámon nyerve.

Diszítsék czifra czímerei a multnak
Vagy új vagyon dicsekvő máza őket :
A kínjuk egy, ha már e helyre hulltak.

Még bűnösebbek még alább vetődtek
Megérdemelten súlyos kárhozásra ;
Im, nézd a *Malebolge* büntömlőket !

Kerítők hátán csattog a korbácsa
Rút ördögöknek s esábitó megejtők
Hörögnek bűzös szennygödörbe ásva.

A rontó mérget édes szóba rejtők,
A balga nők s a balga nép vesztére,
Egy sorsra méltón ülik itt a fertőt.

S a kik szentséget vettek-adtak bérbe,
Tótágast állva rúgnak a kufárok
S fejük szorong szűk tűzodúkba férve.

Új borzalommal teljes minden árok :
Fordult fejű kuruzslók, álproféták
Keserves könnye hátukon szivárog.

Kik hivatalban loptak össze prédát,
Pöfögve forr azok részére kátrány
S velük vad ördög-nép üz nyegle tréfát,

Tanácsurat a tűzfürdőbe mártván. —
A színlelő mind ólommezbe zárva,
Aranynak véled külső máza láttán.

A farizeus, ki romlott nép javára
Az Egy Igazra a halált kimondta,
Feszül, im, égő háromágu fára.

A latrokat sok kígyó gúzsba fonta,
Torzítja mássá, holt hamvvá aszalja,
Mely kínra éled százszor is naponta.

Lángrajt lövel ki más bünodvnak alja ;
Itt rossz tanácslók romlott lelkei égnek,
Mert főbűnös, a ki a bűnt sugalja.

A kik szaván vérszomjra gyúltak népek,
Csonkult tagokkal nyögnek vérben ázva,
S a hitesaló ördögös gyomra lékelt.

S ki álnok szóval ős királyi házra
Veté fiú s apa vizsálya üszkét,
Leszelt fejét kezébe kapva rázza.

Kik a hamisság mesterségét üzték,
Bélpoklosan vinnyognak itt a rondák
Maguk rohadtszagát beszíva büzként,

Mint Éginán, a hol embernyi hangyák
Pótlák utóbb a népet- s rút fekélyik
Var-pikkelyét körömmel nyúzva rontják.

Kínjára enyhet senki sem remél itt,
 Bőszülten egymást marják és harapják,
 Döghúsba vágva a fogukfehérit.

Ki álalakban elszerette apját,
 Im, a csalárd nő itt hemperg, az ocsmány,
 Nyögven a társa megveszett haragját.

Puffadt hasakba itt gyül össze posvány
 Vízkór gyanánt, — s a csel nagymesterét itt
 Mocsokláz gyötri túl gaz élte mocsokán.

Tovább! Tovább! Le a pokolfenékig!
 Le s egyre lejjebb, egy vad óriásnak
 Alakja mellett, mely amott setétlik.

Bábeli nyelvzavarban leghibásabb
 E rém volt; kár is véle szóbaállni,
 Mert úgysem érti nyelvét senki másnak.

«Rafel mai amech izábi álmi!»
 Csak ezt üvölti, s ezt ki fejtené meg,
 Bármint igyekszik szót silabizálni.

De nézd a másik óriási rémet!
 A még nagyobb vadabbat, lánczra verve;
 Jupiter ellen tört e roppant féreg —

S örök rabúl bilincsbe hullt e helyre,
 Hol hánykodása földrengés viharja, —
 Beszédre bírni senki ezt se merje!

A harmadik a nyájas szóra hajla
 És Dante, téged és vezér barátod'
 Kezére vett és lágyan tett az aljba.

Itt hó helyett már zordon jég az átok;
 Beléfagyottan ülnek gyászos árnyak,
 Csüggedt a szem, az arcszín kékre váltott:

Dermedtjei a tisztesség-halálnak,
 Mert árulók! s a legmélyebbre estek
 S többé a földi hírre sem sovárgnak.

Oh Dante! most ha járná élve tested
 E kört, hol jég lesz a szemsírta harmat,
 S hol hajdan Itáliád rosszait kerested,

Kik bőszül egymás fejobujába marnak :
 Oh Dante! ott ma gaz lelkére lelnél
 Nem egy, még testben élő, rossz magyarnak.

Nincs a pokolnak mélyebb tája ennél,
 Nincs népe kárhozatra aljasultabb,
 Nincs, hol te méltóbb szent haragra kelnél.

Itt romlanak a romlott nyomorultak,
 Kik tört siettek nemzetükbe verni,
 Gyülölve fényes ezredévi multat.

«Vexilla regis prodeunt inferni
 Adversum nos» . . . Én látom látományod,
 Oh, Dante! s kezd a lelkem is didergni.

S ki alkotóját megcsufolni vágyott,
 Én láttam Lucifert a földbe fúrva,
 Így zárva bé a rémes bűnvilágot ;

Én láttam őt, ki rálázadt az Úrra,
 Hogy minden szép s dicső pokolba veszne,
 S hogy urrá lenne minden csúnya, durva.

Én hallám szárnyait elzúgni messze,
 Szelét kavarva bomlasztó erőnek — —
 S mégis legyőzte őt az égi Eszme!

Amaz örök törvények mégse dőlnek,
 Miket a Bűn tagadni soh'sem átall —
 S a Rossznak végre is fejére nőnek.

E földön az Igazság száz halált hal,
 Jaj, mégis annak, a ki azt megölte! . . .
 Ezt látom, Dante, *Inferno*-don által.

S ma én esengek Hozzád : szállj e földre!
 Az én hazámba, melynek sikja, halma
 Népmilliók jajszázával van betöltve.

Ez is pokol! — de nem az Ég hatalma,
Nem az Igazság megtorló erénye
Tevé pokollá, hol a bűn lakolna ;

Itt ezer évnek dicsé vonta fénybe
Nemes, vitéz faj egy s erős hazáját,
Mely szikla volt, hogy itt Európát védje.

Ez fogta fel a vérözön dagályát,
Mit vad Kelet pusztítani küldé rátok —
S most poklul ezt *Malebolgiákra* vágják.

Nem Isten tette! — Isten ellen átok,
Kegyetlen műve tévedő kezeknek . . .
Oh Dante! ép így járt egykor hazátok ;

Így a miénk most . . . Jer! hadd én vezetlek,
Hogy lásd meg ezt is, ezt a földi poklot,
Minőt a Te nagy néped is vezeklett.

Enyém se bűnbe, csak balsorsba botlott,
Csak védte ősi földjét, — s nézd! — elesvén,
A hősrül czenkhad minden díszl lelopkod.

Nézd, kik taposnak osztozkodva testén!
Nézd a csatát se látott banda koresát,
Mint váj zsebébe : hol van a nemes fém? . . .

Orvul döfik, hogy éltét is kioltsák,
Nézd! . . . tagjait levágják . . . dől a vére . . .
Nézd ezt a poklot, ezt a *Malabolgiá-t!* . . .

S jer, nézd a többit! . . . Nézd, mily sorsot ére
Minden letépett része őshonomnak!
Mind átkot zúg az elrablók nevére ;

Akármi nyelven bármi nyelvrokonnak
Szemébe vágják : «zsarnokok, bitorlók!» —
S magyar hazájuk romlásán zokognak.

S nézd, mint kerengnek s kárognak a hollók :
«Kár szállni innen, kár, kár más vidékre!
Itt lelsz megint húst, vért is bőven omlót.» — —

De hős fajt ki nem irt se harcz, se béke!
 Tanú reá ma egységét kivívott
 Itáliád annyi vérző nemzedéke.

Most végre egy az ország s̄ egy a szív ott
 A mindig lázadt hősök vére árán,
 A kik példája minket is tanított.

Hány magyar is, nem hitvány zsoldra várván,
 Ott küzde rég *Italia unita*-ért —
 S a sebzett farkas nem lesz soha bárány!

Most küzd tovább az *egy* magyar hazáért ...
 Parázstüzét ha kell hamúba rejtve
 S kevélyen türve, mit bakója rámért,

De a pokolkint perczig sem felejtve,
 Mit bűnösök rá, büntelenre mértek
 S mitől örökre borzad mind a sejtje.

Ám lesz idő, hogy lángja égig érhet, —
 Kilobban akkor pusztító haraggal
 Tépett, de szent jogáért ezredévek —

S ha a harcz fúriája szerte nyargal,
 A bátrak fognak győzni, nem a gyávák,
 Kikért Nyugat nem áll ki újra karddal! —

Nézd nemzetemnek öt Procrustes-ágyát
 Öt részre osztott egy pokolkalitban!
 Szétvágva is még mind kurtábbra vágják ...

Isteni Költő! Te, kit esdve hívtam,
 Van Isten rendjén rútabb csorba ennél? ...
 Te látod ezt, én érzem : lelked itt van!

Pokolkinunkra résztvevőn tekintesz,
 A kínzóinkra haragod sugároz —
 S nekem reményül a magasba intesz,
 Itáliának fényes csillagához!

ÉRTESÍTŐ.

Tömegek uralma, tömegek lélektana.¹

A háború alatt megjelent idegen nyelvű könyvek között különös figyelmet érdemel Sir Martin Conway műve, mely a tömegek szerepével foglalkozik. Sir Martin *The Crowd in peace and war* cím alatt összefoglalja és tudományos rendszerbe szedi azokat a tapasztalatokat, a melyeket az újabb időben fáradság nélkül szerezhettek a szorgos megfigyelő, de a melyekre a történetírók nem terjesztették ki figyelmüket. Műve rokon G. Le Bon ismeretes *Tömegek lélektanával*, habár úgy látszik, ezt a könyvet nem ismeri. Nekünk a tömegek lélektanával szemben nehéz a helyzetünk. A tudomány csakis ellenséges állást foglalhat el a tömeg életének minden megnyilvánulásával szemben, mert ez távol igyekszik tartani magától minden külső befolyást, érzelmet, és módszere alapján az igazság végleges kiderítésén fáradozik; a tömeget nem az értelem, nem a gondolkodás, nem a tudás vagy a tapasztalat, hanem a szenvedély, a képzelet és saját tehetlensége irányítja. A tudomány csak akkor hat a tömegekre, ha annak természete után igazodva akar érvényesülni. A tudomány pedig eleve elvet magától minden törekvést az érvényesülésre, tetszésre és hétköznapi sikerre. Ezt kuruzslásnak, szemfényvesztésnek nevezi és ridegen halad, távol a zajongó, csak silány anyagi és önző emberi érdekek után vágyakozó tömegtől. Ha a tudomány a tömeg lélektanával foglalkozik, akkor ezt nem azért teszi, hogy eredményein okulva a szónok, a politikus, az üzér és kalandor nagyobb és könnyebb sikereket érjen el, hanem hogy a kutató elnéket, a tömegtől izoláltan álló kiváló egyéneket a tudás birtokával gazdagítsa.

Általában a népet, a profanum vulgust értik tömeg alatt. Ez teljesen hamis álláspont. Ha csakugyan az alantasabb és elégedetlen osztályok egyedül tennék a tömeget: akkor a felettük álló, anyagilag jól situált, szellemileg és erkölcsileg finomultabb elemek csak egyedekből állnának. Minden emberi csoportosulás tömeggé válik és megváltoztatja a benne levő egyedek lelkiállapotát. Ezek a csoportosulások heterogének, mert különböző elemekből verődnek össze és sohasem állandóak. A «nemzet» is tömeg, a vallásfelekezet is tömeg, a politikai pártok is tömegek, a hasonló ruhában, uniformisban járó

¹ E cikk 1918 augusztus havában volt megírva.

egyedek is tömeggé válnak. A kast-szellem fokozatos és nem koncentrikus, hullámozóan váltakozik az egyes érdekeken át. Az egyén gondolat- és érzésszabadsága, egyénisége elvész a tömegben, a tömeg együttessége narkotizálja és elveszi higgadtságát, belátását. A tömeg ezért nem céltudatos, nem szabad. Gondolatai, érzései és tettei automatikusak, a mennyiben a parányok érzései és tettei mindig alkalmazkodnak, kiegyenlítődnek egymással. A tömeg tehetetlen önmagávé és vezetői is alá vannak vetve tehetetlenségének. Csak úgy tudnak uralkodni rajta, ha a tömeg izlésének megfelelő színvonalon és módon irányítják. Ehhez le kell szállni, az egyéniséget feláldozni és végül tömegparányná válni. A tudomány céltudatosságában ezt nem teheti, ezért nincs hatása a tudománynak, a tapasztalatnak a tömegre és nem irányítja annak életét. Minden korszakban a szó, a hit, az érzés ragadta meg a tömeget, a valóság hideg mérlegelése csak az egyén sajátossága, ha személyes érvektől mentes gondolat keresztülvitelét célozza, de a mint más ember érzésétől, gondolatától, tetteitől befolyásoltatik, alárendeli önmagát az egésznek.

Érdekesek a tapasztalatok, a melyeket a háború alatt szereztünk. A fronton táborozó katonák mindkét félnél egytől-egyig békés természetűek. Visszariadnak a gyilkosságtól, mert beléjük nevelték, hogy az bűn és büntetést von maga után. Nem gyűlölik, hanem szeretik egymást. Emberi tulajdonság, hogy másruhájú idegennel szemben vendégszeretőik, jóakarátúak vagyunk. Mégis az ütközetekben e békeszerető egyénekből vadállatok lesznek, a kik gyilkolják egymást, a nélkül, hogy sejtelnük volna róla, miért. E példán a tömegsuggestiót és a tömeg automatikus tevékenységét élénken megfigyelhetjük. Az önvédelem az, a mi őket gyilkosságra vezet, tiszta passivitás, a mely tehetetlenségében activ rombolássá válik. Nem tudatos a cselekvés, nem célirányos, hanem tudattalan, defensiv, negativ és passiv. Ezért a tömeg nem tud alkotni. Nincs positiv lelke. Akaratát az egyedek egymást kielégítő akarata teljesen letompítja és olyanná válik, mint a hullám, a melynek ereje és munkássága csak a tenger mindenségében rejlik, egyedül erőtlenül szétfolyik, a többi egyéntelen hullám passiv mozgása azonban eleven erőt kölcsönöz neki.

Valamennyien tagjai vagyunk a tömegnek. Mint tömegparány, a tudós és tudatlan véleménye egyforma értékű, mert a tömegben elvész az egyén és annak egyéni képessége. A legtöbb helyzetben mindenki alá van vetve a tömegnek. Foglalkozási ág, társadalmi kör, a nemzet alapeszméi, hite — az emberek tulajdonképeni összetartó keretei — mindig tömeggé süllyesztik az egyént, ha személyes érdekei vannak érintve. Tulajdonképen mindig a tömeg él, az egyén csak gondolkodik, ítél és igen szűk keretekben cselekszik, mert tetterejét

a collectiv élet gyengíti. Minden nagy ember a tömegbe ütközik, a tömeg ellenére cselekszik és azon áldásokat, a melyeket egyénisége adományoz a köznek, a köz akarata ellenére kell kierőszakolnia. Az emberben mint tömeg, nincs érzék a szép iránt, valamint nincs érzék a csúnya iránt sem, mert értékelni képtelen. Cselekvése csak romboló és tudatlan. Mindaz, a mit ma positiv értékben birunk, az nem a tömeg érzése, hanem egyének műve.

E szomorú kép azonban nem ejtethet kétségbe. A tudós, a művész, az alkotó nem számíthat a tömegre, mert nem tud lealacsonyodni ösztöneihez. De a kiváló egyének alkotásai közvetett úton mégis eljutnak a tömeghez. Ekkor már kivesznek belőlük a nemes és magaslatos indokok és hatásaik is mások, mint mikor a lángelmékben megszülettek, de positiv erőt kölcsönöznek a passiv tömegnek. A zene az egyházban fenségességében annyira meghatja a tömeget, hogy mélyíti a hitet, a tömeghitet, a mely nem tudáson alapszik és így eszközévé válik egy collectiv eszmének, mely további fejleményében erősíti a tömegéletet. Nem a zene æsthetikai értéke gyönyörködteti a hívőket, hanem az a lelki infectio ragadja meg őket, a mely kis emótiókból az egymásrahatás által óriásivá nő és összeforrasztja azokat, a kik együtt állnak, együtt hallják a zenét, egymást utánozzák, egygyé fornak.

Természetesen e tömegeszme képződése automatikus. Az emberi akarat csak csekély hatással lehet rája. Ezt az emberi akaratot pedig, a mely az irányt dictálja, szintén a tömeg alkotja. Ugyan ki szólalhatna fel ma egy népgyűlésen a választójog ellen? Pedig egyénileg sem célravezetőnek, sem helyesnek nem tartjuk. Sőt olyan eszme, a mely egyenesen jogsértő, az állam kormányzatára hátrányos és káros és korlátozza az emberi szabadságot. A tömeget nem belátás, nem az igazság és érdekeinek mérlegelése vezeti. Az érveknek a tömeglélek előtt nincsen értékük, a bizonyítás merőben kilátástalan, a meggyőződés lehetetlen, csak az állítás, a tekintély, tehát a priori erő érvényesülnek vele szemben. A tömeglélek eo ipso szolgálja, és kívánja a zsarnokoskodást. Ez a zsarnokoskodás azonban nem az ész vagy a hatalom folyománya, mely céltudatosan vezetné az embereket, mint a logika a gondolkozást, hanem képeletek, meg nem értett és szóba burkolt eszmék, mint a primitiv emberek mogorva bálványai és grotesque táncmasquejai, úgy ijesztik ma az embert, mint tömeget. Menekülni akar helyzetétől, nyomorától, sivár lelkiállapotától és annak karjaiba veti magát, a ki páni félelmében vigaszt tud nyújtani. Ez a vigasz csak megnyugtató lehet, a lélekhez szól és az értelemhez nincs semmi köze, ezért reményt olt a csüggedőbe és nem tárja fel az igazi helyzetet, mert az a valóságot mutatná, a mi olyannyira kelle-

metlen előttünk. Szép szavak és eszmék a tömeg meggyőzésére, olyanok, mint az éhesnek az étel, még ha méregkeverő főztje volna is. Az absolut igazság és az utopistikus haladás szempontjából véve a történelem eszméi mérgek és hazugságok voltak. De a történelem az emberek testi és lelki adottságából nő ki és halad, nem a könyvtárak logikus és szenttelen levegője táplálja. Tudományos theoriák és igazságok az emberiséget csakugyan óriási lépésekkel vinnék előbbre, ha ezeknek nem állana útjában az emberi lélek és ennek sajátosságából alakult tömeglélek. Le Bon azt mondja, hogy a történelmet a nagy hazugságok alkotják. Ezek jöllehet hazugságok voltak a philosophus szemében, a történész kénytelen más ítéletet mondani róluk. Azt a hatást kell figyelembe venni, melyeket az emberi életben elértek. A theologus előtt érthetetlen az a sok babona, melyet az emberi lélek évezredek át magáénak vallott, hűségesen ápolt és melynek szolgálalag alá vetette magát. Kínzások, gyötrelmek és otromba csalások láncolata az, a mit az emberiség a hit érzésével magára erőszakolt. Ez lehet a bölcs ítélete, a ki kikapcsolta énjét a világból és absolut szempontból ítél az eszmék felett. Vajjon helyes-e olyan ítélet, mely az eszmét kiragadja abból a talajból, a melyben született, a melyben felnőtt és megerősödött és a mely nélkül nemcsak hogy maga élni nem tudna, hanem nélküle a talaj is elpusztulna, mint a hogy a szél elfujja a növényzetétől megfosztott humust. A historikus bámulattal nézi, mily hihetetlen értelmetlen eszmék tartották össze az embereket tömegben, mint indult meg az eszmék hatása alatt-automatikus mozgalom, a melynek vége nem az eszme által kijelölt cél, hanem az idő folyamán egymásra ható erők által újabb lelkiállapotok voltak.

A tömeg nem tanul, azért a történelem nem szolgál neki tanulsággul. Így lehet csak, hogy a világháborút oly kis cél eléréseért indították meg, a melyet méreteiben már az első hetekben túlszárnyalt, de a melyet befejezni többé nem áll hatalmukban. A háború inségeitől a tömeg a forradalom, az anarchia eszközeivel óhajt megszabadulni, mert ezt nem ismeri, annak valóságát reménye, vágya hiedelmével hessegeti el, míg a háború mint változhatatlan valóság áll előtte. A példa a tömeg előtt hatástalan, mint a halál, a melyben senki sem hisz, pedig naponta látja. Az általános választójog nem javította meg az emberek anyagi helyzetét Franciaországban, Angliában és Amerikában, a politikai corruptiót még növelte és a népet oly tehetetlen bábbá alacsonyította le, hogy néhány felelőtlen minister háborúba vihette őket. A béke legnagyobb veszedelme a népuralom. A tömeg mindig harcziás, offensiv és imperialista. Paradoxonnak hangzik, de tény. A tömegben nincs meg az egyén felelősségérzete. Vagyonfelosztásnál mindig mások vagyonára gondol, a háborúnál mások halálára

számít. Kölesönösen ez az altruistikus gondolat hatja át őket, és együttességükben minden tetre, áldozatra képesek, a melytől egyénenként visszariadnának. A nagy tömeg, a rokonszenv és közös ideál különben is oly erősnek, hatalmasnak tüntetik fel az egyes egyént saját szemei előtt, mint az egész tömeget és több önbizalmat, korlátlan bátorságot ad az együttműködésre, bármely gaztett elkövetésére. Amint az egyént kiragadják a tömegeből, nemcsak az igazság, a büntető valóság előtt ijed és törik meg, hanem borzalommal gondol a maga vakmerőségére is. Becsületes emberek lopni, gyilkolni tudnak -- tömegben, mert az együttesség a felelősséget megszünteti. Az a fejedlem, a ki vérontásért csak Istenének és saját lelkiismeretének felelős, a maga egyéni higgadtságával, lelki izoláltságával csak a végső esetben fog akaratlanul fegyverhez nyúlni; a tömeg előtt régi prestige-ét öregbíteni kívánó szónokot a közbekiáltások, a tömeg nyugtalan, meggondolatlan, felelősségtelen hangulata, tehetetlenségének hamis büszkesége oly lázba hozza, hogy a tömeg és vezér egymást hypnotisálva, a Bastille lerombolásához céltalan, oktalan háborúba fog. Fontos állami ügyek elintézésekor nemcsak a népgyűléseket, hanem a hírlapok és röpiratok megjelenését is meg kellene szüntetni, nehogy a szónokok és írók stilvirágjai mozgásba hozhassák a mindig mohó, tettvágó tömeget. Ez a bölcs intézkedés azért sem valósulhat meg, mert valamennyien tagjai vagyunk a tömegnek, abban a pillanatban, mikor politikai tettről van szó és elvesztjük önálló cselekvőképességünket. A hírlapok és népgyűlések nem a nép vezetését célozzák saját jólétéért, hanem a vezetők egyéni érvényesülését, a mely hálás talajra talál a hiúság, a vágyak által csalogatott emberi tömegekben.

Ha a tudomány eredményeit nem használhatja is fel önző célokra, kötelessége a tömeg lélektanát tanulmányozni, hogy azoknak káros hatását lerontsa. Le Bon szerint a mai kor különösen a tömegek kora. Sir M. Conway azonban a történelemből kimutatja, hogy a társulás által keltett suggestio épp oly hatást gyakorolt a római birodalomban, a népvándorlás idejében, a kereszties hadjáratokban és így tovább. Csakhogy ma tömegek zsarnokságát erősebben érezzük, mert az emberi társulás szorosabb. A gazdasági termelés szilárdabb kötelekkel fűzi az embereket egymáshoz, kevesebb időt enged nekik a különválásra és a vagyonos osztályok is inkább alá vannak vetve a tömeg-pszichének. Ezek az irodalomban és művészi izlésben, a divatban és az uralkodó világ- és más nézletben rabjai a közhiedelemnek, a melyekkel csak az egyén mer szembeszállni, a tömeg nem.

Az egyén e szerint tökéletesebb volna a tömegnél. Ez azonban csak relativ igazság. Gondolkozása független és szabad, nem befolyásolja

szomszédainak idegessége és mámore. Isolált életével azonban boldogtalanságra van kárhozthatva. Érzései egyéniek, akarata és munkája alkotó, de vágyai az emberiség, a tömeg felé vonzzák. Minden nagy ember a tömeg elismeréséért küzdött és ha ezt nem érte el, vértanúságával a jövő tömeg tetszéséért halt meg. Életük oly prestiget kölcsönöz nekik, hogy a tömeg haláluk után is indul utánuk, értelmetlenül és nem a valóság méreteivel, de bámulja őket: mert fel akar emelkedni képzelt nagyságukhoz. Mily távol áll tömegéletünk a valóságtól! Pedig mily közel vesznek körül a természet igazságai. De azokat csak oly mértékben értékeljük, a hogy társadalmi életünknek megfelelnek. Áldozatokat kívánunk és hősokeket és ezeket tömegphantasiánk abszolút értékűeknek hiszi és így adja tovább az utókor-nak. Ítéleteink collectiv voltukban az igazság torzképei, mert a szenvedély és a kívánság vetítik le őket.

A háborúban óriási hatása volt a tömegnek. A háborút nem a királyok és diplomaták, hanem a tömegek akarták. Évtizedek óta beléjük suggerált áltanok csak az alkalmas pillanatra vártak, hogy eszközül szolgáljanak az emberek természetes szenvedélyének. A történelem számos hóhortja a tömeglélekből fakadt. Kis kezdetből eltévedve ellentétes célba vész el a tömeg szenvedélye. És ma az általános békevág ellenére folyik a harcz, mint tehetetlen reflex-mozgás, a mely már túlnőtt az emberi értelen és vezetésen, ezért irány nélkül rohanunk a kétségbeejtő sötétségbe. Csak az abszolút zsarnoki uralom, rideg hatalom tudja már megmenteni az emberiséget abból a szerencsétlenségből, a melybe saját éretlen vágyai és hiszékenysége, tudatlansága döntötte. Ez a zsarnokság szelidebb lesz a tömeg zsarnokságánál, mert célirányos és értelmes lesz. Útjait nem a hullámzó szenvedély, félelem és passivitas, hanem a belátás, a rettenthetlen öntudat és az activitas fogja kijelölni. Nem jogot, hanem igazságot kell az embereknek adni és megakadályozni a tömeget abban, hogy tehetetlenségében önmagát semmisítse meg.

Az egyéni szabadságot ma a tömeg joga erősen korlátozza. Az egyén értékét a tömeg értéktelensége alá helyezték. A tömegben Savonarola, Giordano, Kepler és Beethoven csak akaratnélküli parány, pedig az állam ügyeinek elintézésébe ma a tudatlan tömeg egyenlő joggal folyik be a tudóssal. A demokratia az a jelszó, a melylyel a tömeget ma vezetni lehet. Ezzel a jelszóval kell elvezetni a tömeget oda, a hol az értelem megfékezheti és az emberiség békéje érdekében letöri hatalmát. Saját akarata ellen, fel nem ismert eszközeivel lehet csak narkotizálni, hogy narkosisa alatt meggyógyítsuk a világot a tömeglélek örületétől.

Germanus Gyula.

BACH ÉS SCHMERLING.

A magyar nemzet köztudatában e két névhez, a Bach és Schmerling nevéhez fűződik a szabadságharcz leveretésétől a kiegyezésig terjedt gyászos korszak emléke. A köztudat ilyen dolgokban rendesen ösztönszerűen, de rendesen jól ítél. Az absolutismus első időszakának, mely a katonai rémuralmat felváltó úgynevezett Bach-rendszernek éveit foglalja magában egészen az olaszországi háború elvesztéseig, tényleg dr., később báró Bach (Alexander) volt a vezető szelleme; a nem egész helyesen és találóan «provisorium» névvel megkülönböztetett második korszaknak pedig, mely — az 1860—61-iki alkotmányos kísérletezések után — az országgyűlés feloszlásától az új, vagyis 1865-iki országgyűlés egybehívásáig tartott, Schmerling (Anton, Ritter von) volt a személyesítője.

Megkísérlem a két korszak fejleményeinek s a két államférfiú szerepének egymásutánját és okozati összefüggését vizsgálni, mert e vizsgálat eredményeiből a két korszak és két egyén jellemző tulajdonai s ellentétei legjobban fognak kiviláglani.

Bach első felemelkedését a bécsi márcziusi forradalomnak köszönhetette. Ha nem is épített barikádokat s nem küzdött rajtok, mindenesetre kezdettől fogva egyik szellemi vezetője volt annak a szabadelvű és demokratikus mozgalomnak, mely forradalmi eszközökkel megbuktatta Metternichet s Magyarország segítségével az udvartól parlamentáris alkotmányt csikart ki Ausztria számára is.

Mint vagyonossá lett osztrák paraszt családnak sarja, Bach, kinek már apja tekintélyes ügyvéd volt Bécsben, kétségtelenül nagy tehetségeit már fiatal korában úgy kiképezhette, hogy kitűnő tollával és szónoki ügyességével s mindenekfölött rend-

kívüli érvényesülési képességével és határtalan becsvágyával a márcziusi napok forrongásában nem volt nehéz oly posztóra tennie szert, mely neki a sűrűn változó kormányokban július hóban az igazságügyministeri tárczát szerezte meg.

A mint azonban a ministeri székbe beül, már mutatkozni kezd politikai jellemének chamæleoni mivolta. Hangja a parlamentben egyszerre megváltozik. Az elért vívmányok után is kíméletlenül tovább törtető forradalmi szellemmel szemben egyszerre a parancsoló, sőt fenyegető tekintély hangját szólatatja meg. Élesen szembeszáll a túlzásokkal és szertelenségekkel s hangoztatja a kormányzat szilárdságának szűkességét a forradalmi ingadozásokkal szemben. Nem törődik vele, hogy ez népszerűségének árt, sőt annyira árt, hogy mikor Bécsben október 6-án kitör a forradalom, különösen ő az, a kit a feldühödött nép a hatalmába esett szerencsétlen Latour hadügyminister mellett halálra keres s csak különböző álhühákba bújva sikerül a fővárosból elmenekülnie s oly alaposan elrejtőznie, hogy egy ideig még azok sem találják meg, a kik ministerré akarják megtenni.

Schwarzenberg herczeg (Felix), a forradalom leverése után a cabinetalakítással megbízott miniszterelnök, kétségkívül éleslátás jelét adta, a mikor a rózsás arcú, síma modorú fiatal ügyvédet, — «Justizknabe», a hogy Bécsben tréfásan nevezték, — forradalmi reminiscenciái ellenére a reactiót megvalósítani hivatott cabinet igazságügyministerévé tette meg. Ismerte tehetségét és tudta, hogy oly mértékben vesztette el volt elvtársai bizalmát, mikép nála visszaeséstől félni nem lehetett. Azonfölül a Schwarzenberg-kormánynak programja szerint mindenekelőtt a világ egyik legfrivolabb politikai komédiáját kellett — a márcziusi octroyált birodalmi alkotmánynyal — végigjátszania, a mihez Bach szabadelvű és demokratikus előzményeinél és készültségénél fogva elsőrendű szereplőnek mutatkozott.

Az események nagyjából tudvalevők. Az osztrák parlamentet Bécsből Kremsierbe helyezték át, a hol az Olmützbe menekült udvar és kormány könnyebben kezelhette. Itt mutatta be magát a Schwarzenberg-kormány és itt tudatták utólag a népképviselettel is a deczember 2-án meglepetés-

szzerűen végrehajtott trónváltozást: Ferdinánd lemondását és a 18 éves Ferencz Józsefnek császárrá való kikiáltását.

A kormányprogrammal csak megegyezni látszott az, hogy a Reichstag a birodalmi alkotmány tárgyalását folytatta. Habár az illető parlamenti bizottság becsületesen és megerőltetve dolgozott s kilátásban állott, hogy a plenum az alkotmánytervezetet az emlékezetes márczius 13-ikának első évfordulóján a maga egészében el fogja fogadni, a Schwarzenberg-kormány egyszerre megijedt egy alkotmányosan létrejött charte gondolatától s a Reichstag késedelmét adva okul, márczius 4-én pátens alakjában octroyálta a birodalmi alkotmányt, a birodalmi gyűlést pedig feloszlatta s terméből fegyveres erővel kizárta, mielőtt e ténnyel szemben megnyilatkozhatott volna.

Az új octroyált alkotmány — mely Magyarországot szétdarabolta s darabjait egyszerűen besorolta az osztrák birodalom «koronatartományai» közé, — a szabadságjogokat, a parlamentáris kormányformát és a liberális, demokratikus állami jogrendet elvben kifogástalanul juttatta kifejezésre; nem tekintve Magyarországnak közjogának megsemmisítését Ausztriának, melynek, mint birodalomnak tulajdonképen alkotmányos előzményei nem voltak, kétségkívül szabadelvű alkotmányt adott — volna, ha t. i. valaha megvalósult volna.

Azonban ezt az alkotmány-octroit már keletkezése percében senki más nem vette komolyan, mint tulajdonképeni alkotója, Stadion gróf belügyminister, kinek elméje már akkor elborulni kezdett s ki kevéssel később egészen letűnt a politikai színterről, és a fiatal császár, a kit a maga tapasztalatlanságában kecsegtethetett az a hit, hogy ő, hatalmának gondviselésszerű korlátlanságában népeit a maga jószántából egy mintaalkotmánnyal ajándékozza meg. Saját nyilatkozataiból kitünőleg nem vette komolyan ezt az alkotást Schwarzenberg herczeg minisiterelnök és tekintettel a könyűsége, melylyel annak már alig több mint két évvel később történt visszavonásához hozzájárult, Bachnál teljes joggal föltételezhetjük ugyanazt.

Az olmützi alkotmánylevél a maga egészében soha életbe

nem lépett s visszavonásaig is csupán papíron létezett. A birodalom több részében az ostromállapot, — sőt Magyarországon egy ideig még a nyílt harc — miatt nem léphetett életbe s miután az egész monarchiára szóló egységes conceptió volt, a részleges akadályok az összes birodalmi szervek működésének megindítását gátolták. De különben is az alkotmányban csak az alapelvek lévén meghatározva, melyek megvalósítása a birodalmi törvényhozás feladata lett volna. minthogy a törvényhozó testület soha össze nem hivatott, az elvek megvalósítása is lehetetlen volt. A törvények tovább is pátensek alakjában jöttek létre, főképen az időközben belügyministerré lett Bachnak — Szögyény jellemzése szerint — dudvaszerű szaporaságú tevékenységével; a kormányzat szellemét pedig, teljes ellentétben a papír-alkotmányéval, kezdettől fogva absolutistikus önkény jellemezte.

Magyarországon a bosszúvágy kielégítése és a forradalmi szellem elrettentése után egyik provisorium a másikat követte; de provisorium volt a jelszó Ausztriában is; maga Ausztria egyetlen provisoriummá változott, mint azt az osztrák demokrata, Schuselka, röpiratában kifejtette. A kormány folyton ingadozott az alkotmányban tett ígéretek beváltásának kötelezettsége s a forradalom leverése óta — indokolatlanul — önbizalomtól duzzadó katonai körök absolutistikus követelései között, miközben a mérleg mindinkább a császár hajlandóságát bíró utóbbi irány javára billent. Az öreg Kübecknek, az egykori kamaraelnöknek és pénzügyministernek, mint az életbelépett államtanács (Reichsrath) elnökének megjelenése a szintéren idézte aztán elő a nyílt színvallást. Az 1851-iki «augusztusi ordonnanzok», melyek kifejezetten csak a ministeri felelősséget szüntették meg, tulajdonképen az alkotmány elvi álláspontjának feladását jelentették. A rendszabály magában véve egészen logikus volt, mert nemcsak a Babarczy őrnagy névtelen pamphletjének absolutistikus, hanem a Zsedényi szintén névtelen röpiratának alkotmányjogi érvelése szerint is a ministeri felelősség parlamenti ellenőrzés nélkül valójában csak az uralkodó akaratának korlátozását s a ministeri omnipotentiát jelentette.

Az augusztusi ordonanzokat követte — 1851 utolsó napján — az alkotmány formai visszavonása és az «alapelvek» kibocsátása, melyek szerint az új alkotmánynak létrejönnie kellett volna. Ezek az alapelvek élesen ellenkeztek az octroyált alkotmány szellemével; ezek szellemében keletkeztek egyes törvények, alkotmány azonban sohasem.

1852 tavaszán Schwarzenberg herceg hirtelen, váratlanul meghalt. Az ő letűnése a két ekkoriban legbefolyásosabb tényező: Kübeck Reichsrath-elnök és Bach belügyminister titkos mérközésének nyitott utat. Egyik sem tudván a másikat legyőzni, a fiatal uralkodó oly megoldáshoz nyúlt, mely mindkettőnek állását épen hagyta: a minisiterelnöki állást megszüntette; a minisiteri conferentiákon, — a melyek ezentúl mind ritkábbak lettek s mind kevésbé mértékadók a politika vitelére nézve — a császár gyakran maga elnökölt, távollétében pedig gr. Buol, a politikailag meglehetősen színtelen diplomata külügyminister. A ministerek külön-külön referáltak a császárnak, a rendőri ügyek kivétettek a belügyminister hatásköréből s külön főhatóságot kaptak, melynek élén Kempen tábornok, a zsandárság főnöke állott.

Ezekből az intézkedésekből joggal lehetett volna a Bach befolyásának csökkenésére következtetni. Azonban ez egyáltalán nem következett be. Most mutatta csak ki ez a politikus rendkívüli alkalmazkodó-képességét, ügyességét és szívósságát. Ha nélkülöznie kellett a benne vakon megbízó Schwarzenberg támaszát és a rendőri hatalmat, ha úgy mint ministertársainak, neki is el kellett viselnie a Grünne-Kempen-féle mellékkormány gáncsvetéseit, ha megszerezni nem tudta az osztrák aristokratia bizalmát s egyenesen kihívta maga ellen vádaskodásával és üldözésével a magyar conservativeket, viszont a forradalmi előzményeihez hozzáfűződött josephinistikus elvek könnyed föláldozásával s a concordatum létrejöttén való buzgó közreműködésével teljesen megnyerte a magas clérus pártfogását s Rómának, úgyszintén az uralkodó anyjának hajlandóságát. Úgy hogy Bach a Schwarzenberg halála után lett csak igazában a helyzet ura, a belpolitika egész irányításában döntő tényező.

Az egyetlen ember, a ki befolyásával szembeállhatott

volna, Kübeck elaggott s az 1855-iki cholerajárvány alkalmával meghalt. Magyarországon a Haynau eltávolítása a Bach legszemélyesebb műve volt, melynél tisztán a hatalmi kérdés, nem Magyarország java érdekelte. Azután az egészen jelentéktelen b. Geringerre, ki utasításokért mindig Bécsbe futkosott, bízta az ország kormányzását. Mikor végre el nem kerülhetett, hogy a birodalom e legnagyobb országának élére kormányzóként az uralkodóház egy tagja, Albrecht főherceg állíttassék, (1851 október) ámbár a főherceg csak azon föltétel alatt vállalta e megbízást, hogy Bachtól független legyen, ez utóbbi, a legalázatosabb hivatalos érintkezési formák mellett, értett hozzá úgy hatalmába keríteni a kormányzót, hogy az a valóságban csak az ő politikájának végrehajtó közege volt. Persze gondoskodott róla Bach, hogy a főherceg kormányzatának egész nyolcz és fél évi ideje alatt egyetlen súlylyal és önállósággal bíró ember ne álljon oldala mellett. Erdélyben Schwarzenberg Károly herceg kormányzót a politika kevésbé érdekelte, csak az ostromállapot megszüntetése kérdésében próbált ellenkezni a kormányynyal; 1857-ben Lichtenstein herceg váltotta föl; még jelentéktelenebb volt gr. Coronini a vajdaságban. Horvátországban Jelačić szeretett ujjat húzni Béccsel, de ő a horvátok nagy kiábrándulása után nimbusából sokat veszített s utolsó éveit tetlenül töltötte.

A magyar helytartótanács, ha régi alakjában, tekintélyes férfiak közreműködésével visszaállítottatott volna, mindenestre tudott volna a bécsi kormányynyal szemben is némileg érvényesülni; azonban épen ezért a provisoriumokat 1853 elején fölváltó úgynevezett «definitivum» a helytartóságot decentralisálta; minden kerület kapott a maga székhelyére egy helytartósági «osztályt», mely azonban csak formailag volt a budai középpontnak alárendelve, utasításait tulajdonképen mégis Bécsből kapta.

Ugyancsak a definitivum behozatalakor megindult a magyar tisztviselők kicserélése idegenekkel, a kik nemzeti engedményképen magyar öltözetet kaptak. (Bach-huszárok.) A régi magyar közigazgatás ellen sok kifogást lehetett fölhozni, de legalább olcsó volt és túlnyomó részében oly egyénekre volt

bízva, a kik ismerték a viszonyokat és a népet, tekintélyök volt, beszéltek a nép nyelvét, s a legtöbb esetben annak bizalmát is bírták. Ellenben az új jövevények, ha bírtak is közigazgatási képzettséggel, a most említett kellékeket egytől-egyig nélkülözték. Kenyéradó gazdájoknak, a bécsi kormánynak vak eszközei voltak, tájékozatlanok és idegenek, a kik utasításaikból mindössze annyit értettek és szívleltek meg, hogy nekik minden nemzetiséget pártolniok kell a magyar ellen s a népet az urak ellen; ezzel a pártfogással azután ártottak a magyarságnak és az uraknak, használni sem a nemzetiségeknek, sem a népnek nem tudtak. Az úrbérmegváltás végrehajtását is az jellemezte, hogy a földbirtokos osztály válságát inkább súlyosbítani, mint enyhíteni igyekezett.

A Bach-rendszer közigazgatási törvényei, — mint a hírhedt tartományi statutumok és a községi törvény, — rendszeren írott malaszt maradtak, közigazgatási szervezetét az ő bukása elseperte. A nagy szervező, kit még újabb osztrák történészek is mint ilyet magasztalnak, Magyarországon semmit se szervezett, a mi csak némileg is állandónak bizonyult volna; az absolutismus elismerést érdemlő igazságügyi alkotásai nem az ő művei voltak. Bach rendeleteiben, utasításaiban, melyeket sok esetben maga írt, mert hiszen munkabírása bámulatos volt, gyönyörűen tudta a jó közigazgatás elméletét fejtegetni, de legszebb rendeleteiben is benne volt a jellemző hipokrita vonás: az a kenetdús leereszkedés a korlátolt alattvalói észhez, mely mindenkit ki akar tanítani a saját java felől, a mellett azonban mindig elárulja, hogy nem a kormányzottak javát, hanem egyedül csakis a kormányzók hatalmi érdekét akarja biztosítani.

A ministeri mindenhatóság körülbástyázása volt a Bach kormányrendszerének egyedüli igazi vezető szempontja. Ez a ministeri mindenhatóság természetesen az összbirodalmi eszmét, a centralismust, Magyarország beolvasztását és elmagyartalanítását vallotta céljául, mert hiszen csak e cél biztosíthatta neki maradandóságát a legfelsőbb hatalom részéről. Azonban ezt a célt rosszul szolgálta; a magyarságot összetartóbbá kovácsolta s a germanizálással és az

idegen hivatalnokokkal, a vexatórius adópolitikával a nemzetiségek elégedetlenségét is felidézte.

Ép ily kevéssé oldotta meg Bach és az ő rendszere azt a második feladatot, melyet a viszonyok elébe tűztek : Magyarországnak a forradalom utáni pacificálását. Az elismerendő, hogy Bach erélyesen sürgette a függőben maradt főbenjáró perek lebonyolítását ; ez volt az a pont a melyen Haynauval összetűzött. Ellenben alig ismerünk egy esetet is, melyben ő az enyhébb elbírálás mellett foglalt volna állást. E helyett értett hozzá befeketíteni s ezzel felbőszíteni azt az elemet, mely Magyarországon legtávolabb állott a forradalomtól : a conservativeket, csak azért, mert jó szimattal érezte, hogy ezek az egyedüliek, a kik az ő hatalmát veszélyeztethetik.

A zsandárság intézménye a Bach rendszerének lényeges alkotó-eleme volt, mely utóbb kisiklott ugyan kezeiből, sőt a zsandárság feje, Kemper, gyakran torzsalkodott a belügy-ministerrel, de az intézmény tovább is híven szolgálta eredeti célját : a közbiztonságot ugyan meg nem teremtette, hanem rebellis-hajhászásával igyekezett nyitva tartani a forradalom sebeit s fenntartani a magyarságban az elnyomás és üldöztetés miatti elkeseredést.

A Mack-féle összeesküvés fölfedezése 1851-ben nagy rémületet idézett elő a bécsi kormánykörökben : szükségesnek látták azonban ezt elpalástolni s a helyzetet kedvezőnek tüntetni föl azzal, hogy az uralkodó magyarországi körutazását 1852 nyarán megtartotta s annak túlbecsült sikerével Bach az egész világot telekürtölte.

Az összeesküvés részesei valószínűleg enyhébb elbánásban részesültek volna; ha közbe nem jön 1853 februárjában a milanoi zendülés és a Libényi örült merénylete ; így aztán az 1853 és 1854 év folyamában Bécsben, Pesten és Erdélyben a kivégzések egész sora ment végbe. Közbejött azután két olyan esemény, mely az uralkodó és a nemzet közötti viszonyba is némi derűt hozott : a szent korona fölfedezése 1853 szeptemberében és a császár házassága 1854 tavaszán. Az utóbbinak alkalmából szélesebbkörű amnesztiát hirdettek ki és az ostromállapotot valahára Magyarországon is megszüntették.

Az 1856. évtől kezdve úgy látszott, mintha a monarchiát s benne a Bach uralmát többé semmi veszély sem fenyegethetné. Az emigratio törekvései zátonyra jutottak, forradalomban senki sem hitt. Ausztriának a krími háború alatt követett magatartása, mely ellenséges se volt, de semleges se, felbőszítette Oroszországot s mégis csalódást idézett elő a nyugati hatalmaknál; a fegyveres készenlét és a dunai fejedelemségek megszállása pedig roppant sok pénzbe került. Azonban a monarchia tetszeleghetett a párisi congressuson a maga pártatlanságával és tekintélyével s a dunai fejedelemségek és a dunai hajózás körül fennmaradt ellentétek, valamint azok a lángok, melyek a piemonti hoszorkánykonyha üstjéből koronkint fölcaptak, nem látszottak épen fenyegetőknek.

Bach kitüntetésektől elhalmozva s az uralkodó bizalmát úgy olasz- mint magyarországi körutazása alkalmával fitogtatva, kezdett kedélyes lenni; bízva nagy nyelvtalentumában, elkezdett magyarul tanulni s a nála járó magyarokat egy pár, anyanyelvükön mondott szóval igyekezett lekenyerezni. Mikor azonban az 1857-iki körút, s kivált annak eleje, melyben a császárné is részt vett a maga varázsló egyéniségével, valóban némileg melegebb légkört terjesztett az uralkodó és a nemzet közötti érintkezésben, sőt várakozásokat is ébresztett, a mindenható minster a laxenburgi kéziratral sietett tudtára adni mindenkinek a kit illet, hogy rendszerváltozásról szó sem lehet.

Egyúttal — azzal az elbizakodottsággal, mely a bukásra szántakat jellemzi, — Mayer (Bernhard) által megíratta az egészen általa sugalmazott «Rückblick»-et, mely az izléstelenséggel határos dicsekvéssel festett Potemkin-falvakat a Bach nyolcz éves kormányzatának gyönyörteljes eredményeiről Magyarországon.

A «Rückblick» mindenekelőtt a döblingi remete, Széchenyi kegyetlen kritikáját hívta ki. De mikorra az az inszelkedő gúnyt vérig sértő ostorcsapásokkal vegyítő kegyetlen leczke, melyet a «Blick» foglal magában, a közönség között elterjedhetett: Bachot már az események megbuktatták.

Mióta III. Napoleon Cavourral Plombiéresben meg-
egyezett, a piemonti királyság már egész leplezetlenül támo-
gatta a lombardiai Ausztria-ellenes mozgalmakat és sajtó-
jának hangja egészen tűrhetetlenné vált. A párisi újévi fo-
gadtatás mégis teljes meglepetés erejével hatott Bécsben ;
jelentőségét egy ideig még igyekeztek csökkenteni s nagy ön-
bizalommal indult meg a hadi készülődés — Piemont ellen.
Mikor Franciaország fegyveres sikraszállása ténynyé vált,
az önérzetes Buol ebben a maga, Schwarzenbergtől örökölt
franciabarát politikájának csődjét látva, azonnal elbocsát-
tatását kérte. El is bocsáttatott, — természetesen egészségi
okokból s utódja Rechberg gróf lett ; azonban még néhány
hónapig tartott, a míg a Bach lemondása ténynyé vált.
Egyrészt a hatalomhoz ragaszkodás okozhatta ezt, más-
részt az utód keresésének nehézségei.

Soha még oly rövid háború oly nagy fordulatot nem idé-
zett elő, mint az 1859-iki olaszországi hadjárat. Most tűnt
csak ki, hogy a Schwarzenberg-Buol-féle külpolitika semmi
más eredményt nem tudott elérni, mint Ausztria teljes el-
szigetelését. Csak ellenségeket szerzett a birodalomnak, de
egyetlenegy barátot sem. Oroszország méltán neheztelt a
hálátlanságért, Poroszország pedig a megaláztatásért, melyet
Olmützben még Schwarzenberg részéről szenvedett s a sére-
lemért, mely a Neuenburgi kérdésben érte ; Napoleon pedig
kaczerkodikhatott Ausztriával, mikor emelkedésében maga is
a reactióra támaszkodott, most hatalma megerősítését jobban
szolgáltatta az, ha a népek fölszabadítójaként jelent meg a
színtéren.

Az elvesztett háború nemcsak leggazdagabb tartomá-
nyától, Lombardiától fosztotta meg Ausztriát, hanem be-
tetőzte pénzügyi romlását és feltárta a mesterségesen leple-
zett belső bajokat, a szuronyokra támaszkodó absolutismus
egész rendszerének tarthatatlanságát.

Minél egységesebb, összpontosítottabb volt az a rend-
szer, annál inkább kellett a szenvedett csapás alatt a maga
egészeben összedőlnie s vezető szellemét is maga alá temetnie.
Minél nagyobb elvtagadás útján jutott Bach a hatalomhoz,
annál inkább megbélyegezte őt a tény, hogy ezt az értelmi

áldozatot rossz ügynek hozta meg; s minél nagyobbak voltak az ő képességei, annál súlyosabb beszámítás alá esett, hogy azokkal a maga hatalmi szomjának kielégítésén kívül semmi komoly és nagy célzt megvalósítani nem tudott.

A császári kegy elküldhette őt a Vatikánhoz nagykövetnek, a hol haladó korával rajta mindinkább erőt vevő vallásos buzgóságának külsőségeiben is áldozhatott; nemcsak a magyar közvélemény tört pálezzát politikája fölött, az osztráknak szemében is mindenkorra eljátszotta szerepét.

A Bach bukása után egy ideig még az iránytalan vergődés jellemezte Ausztria belpolitikáját. Sem a tisztán diplomatiái tapasztalataira támaszkodó Rechberg, sem az államministeri czímmel a belügyminisztérium élére állított Goluchowski gróf, sem a nagy tehetségű, de a fejlemények által hitelét vesztett b. Bruck pénzügyminister nem adhattak határozott új irányt a politikának, noha a változás szükségét mindenki érezte.

A protestáns pátens kibocsátása 1859 szeptemberében legvilágosabb jele, hogy egyelőre még az osztrák kormány régi absolutistikus botlásait folytatta. Erre mutatott az a csökönység is, a melylyel a pátens visszavonását s a gr. Thun Leó elbocsátását késleltették. Végre a lehetetlen pénzügyi helyzet, melynek súlyát még fokozták a hadseregszállítások körül leplezett botrányok, rátanították a hatalmat, hogy valamit kell tennie, legalább a birodalom hitelének megjavítása érdekében.

Ez a valami a pénzügyminister elbocsátása volt és a birodalmi tanács — Reichsrath — oly reformja, mely tagjai számát megszorította, — Verstärkter Reichsrath, — és illetékességét az állami költségvetés tárgyalására is kiterjesztette.

Mielőtt e rendszabálynak a célba vettől meglehetősen eltérő hatásával foglalkoznám, érintenem kell néhány egyidejű eseményt, mely egyrészt az akkori helyzetre vet világot, másrészt hatást gyakorolt a viszonyok fejlődésére.

A hadiszállítások körüli visszaélések főbünöse, Eynatten tábornok a börtönben öngyilkosságot követett el. Az ő valloásai terhelni látszottak b. Bruck pénzügyministert, ki kí-

méletlen hirtelenséggel elbocsáttatván, maga is öngyilkossá lett. Csak utólag derült ki, hogy az elbocsátás nem jelentette azt, mintha legfelsőbb helyen becsületbevágó vádaknak adtak volna hitelt.

Az 1860 év tavasza a sensatiós öngyilkosságok időszaka volt; a Bruck öngyilkosságát alig néhány nappal előzte meg a Széchenyi Istváné. Ez Magyarországon nemcsak mély fájdalmat, hanem óriási izgalmat is keltett. Miután a protestáns pátens elleni harcz sikere itt a tüntetésekre egyenesen fölbátorította a lelkeket, Pesten a márczius 15-iki tüntetés alkalmával a katonaság indokolatlan közbelépése egy jogásznak életébe került. Az e miatti felháborodás még le nem csillapodott, mikor a döblingi gyász hír jött s a Széchenyi öngyilkosságát megelőző döblingi és bécsi házkutatások és elfogatások fölbresztették az alaptalan gyanút, hogy a legnagyobb magyar talán nem is önkénytesen vált meg az élettől. A kedélyek megnyugtatóására meg kellett mutatni, hogy Magyarországon is változás lesz s ezért visszahívták Albrecht főherceget és katonai s polgári kormányzóvá Benedek Lajos tábornokot nevezték ki, a ki magyar volt, vitéz, egyeneslelkű s megnyerő modorú katona, a ki tehát némi rokonszenvekre számíthatott az országban.

Azalatt a kibővített birodalmi tanács megkezdte működését. Fölötte naiv gondolat volt azt hinni, hogy a pénzvilág bizalma Ausztria felé fog fordulni, ha egy, egyelőre kizárólag az uralkodó által kinevezett testületnek meg lesz engedve az állam költségvetéséről bírálatot mondani.

Ezt a czélját tehát a «Verstärkter Reichsrath» magától értetődőleg nem érthette el; de a helyett egészen más eredményeket értelt meg. A benne részint régebbi kinevezés alapján, részint újon helyet foglaló magyar urak, különösen gr. Apponyi György, gr. Barkóczy János, Majláth György, Szögyény-Marich László és gr. Szécsen Antal meggyőző érvelésekkel, szókimondásukkal és debatteri képességekkel csakhamar vezetőivé lettek a tanácskozásoknak, melyek a pénzügyi kérdéseken messze túlmenve kiterjeszkedtek a politikai állapotokra is, Magyarország közjogára és az alkotmányos megoldás követelésére s osztrák rész-

ről is párthíveket szereztek a magyar conservatívek álláspontjának.

Szóval azok a magyar urak, a kiket Bach mindenkorra elüldözhetni vélt a döntő körök közeléből, most egyszerre az osztrák politika irányítói gyanánt kezdtek érvényesülni. Mert az kétségtelen, hogy a kibővített birodalmi tanácstól egyenes út visz az — októberi diplomáig, mely lényegében a magyar conservatívek műve volt. A Reichsrathon kívül állók is: Dessewffy, Vay, Senyey befolytak keletkezésébe: Rechberg elismerésreméltó előzékenységet tanúsított az önkénytes magyar tanácsadók iránt, kik csakhamar a kormány alakulására is nem csekély befolyást kezdtek gyakorolni.

Az októberi diploma, — mely tulajdonképen alapkőve volt az egész következő korszaknak, mondjuk a Schmerling-korszaknak, — különösen a conservatívek szempontjából, de általán magyar szempontból is, mint a múltak sok hibájának beismerése s az első komoly kísérlet a jóvátevésre kétségkívül bírt értékkel és jelentőséggel. Visszaadta Magyarországnak a szerb vajdaságot és temesi bánaságot, megszüntetvén a katonai és polgári kormányzóságokat visszaállította a magyar és erdélyi cancelláriát s a helytartótanácsot, visszaállította a vármegyei önkormányzatot s később a magyar törvénykezést és kilátásba helyezte az országgyűlés összehívását.

Első lépésnek ez nagyon elég lett volna, ha követhette volna az a második lépés, a melyet a nemzet várt. Ámde ezt tulajdonképen már az októberi diploma szövege és jellege kizárta. Annak kibocsátása nem volt visszahelyezkedés a jogfolytonosság alapjára, hanem — miután előre megköveteltetett a magyar törvényhozás részéről a diploma elismerése és az ahhoz való alkalmazkodás, — az uralkodói octroi törvényesítését vette célba. Azonfölül a diploma azzal, hogy csak a legszorosabban vett belügyet hagyta meg Magyarország autonóm jogkörében s minden egyéb téren törvényhozást és kormányzatot mint birodalmi ügyet Bécsbe összpontosított, a 48 előtti állapotoktól is messze eltért, sőt az 1790-iki törvényekkel is ellentétbe helyezkedett.

Nem lehetett tehát semmi kétely az iránt, a mi be is

következett, hogy t. i. a magyar közvélemény, a főlzabaduló vármegyék és az egybehívandó országgyűlés a diplomával mereven ellentétes álláspontra fognak helyezkedni. Ha a magyar conservatívek mégis reménykedtek és ha Vay, Mailáth, Kemény, Apponyi, Szécsen, Szögyény mégis elfogadták a nekik följánlott cancellári, tárnokmesteri, országbírói, alcancellári és ministeri állásokat, ezt csak azért tették, mert az októberi engedmények után talán még újabbakat, messzebbmenőket véltek kieszközölhetni. Ámde akkor nagy hibát követtek el, midőn részben maguk segítették elő, részben legalább is nem akadályozták, hogy az októberi fordulattal megbarátkozni nem tudó, a Bach feudális statutumainak eszmekörében élő Goluchovski visszavonulása következtében a diplomának osztrák részről való végrehajtása Schmerling lovagra, mint államministerre bízassék.

Tény, hogy a Schmerling kineveztetését a magyar conservatívek épen nem ellenszenvesen fogadták. E maguktartását némileg érthetővé teszik az új államminister pályájának előzményei.

Schmerling már akkor igen tekintélyes positiót foglalt el és hosszabb pályafutásra tekinthetett vissza. Mint kiváló jogász és határozottan liberális politikus jutott 1848-ban a frankfurti német nemzetgyűlés mellett Ausztria képviselőjének szerepébe. Ott az osztrák álláspontot nagy határozottsággal s a radicalis elemekkel szemben kíméletlen erélylyel védte. Ez irányozhatta rá a Schwarzenberg figyelmét, ki, a mikor Bach 1849 nyarán a belügyi tárczát vette át, őt cabinetjébe igazságügyministerül hívta meg. Mint ilyennek lényeges része volt az absolutismus emlékezetes, részben jeles igazságügyi alkotásainak megindításában; jobbra ő állította helyökre azokat a kiváló szakerőket, kik azután utódja, Krauss alatt is végezték a codificatorius munkát. Magyarország iránt többször érdeklődést és figyelmet mutatott; emlékszünk rá, hogy Deák Ferenczcel tanácskozni kívánt; ez utóbbin múlt, hogy a tanácskozás nem jött létre. Kissé merev jogászi doctrinarismusa nem tetszett Schwarzenbergnek s ezért Schmerlingnek maradása nem volt; kilépeése a cabinetből épen akkor történvén, mikor a nyílt abso-

lutismusra való áttérés volt folyamatban, neki az elvhű alkotmányos gondolkozás nimbusát szerezte meg. Azután a Bach-rendszer egész idejét távol a politikától, független, magas bírósági állásban töltötte.

A magyar conservatívek szívesen keresték az érintkezést vele, melynek folyamában ő teljes megértést tanúsított álláspontjukkal szemben s egyetértést az októberi diplomával. Hivatalba lépése után mindjárt készséggel hozzájárult a conservatívek ama kívánságához, hogy az uralkodó Deák Ferenczet meghallgassa.

Egyáltalán nem föltételezhetjük, hogy Schmerling megévesztetni akarta volna a magyar urakat a maga politikai felfogását illetőleg. Az összeütközés, mely közöttük már a februáriusi pátens kibocsátásakor támadt, s az országgyűléssel szemben követendő magatartás kérdésében tetőződven, a conservatívek visszavonulásával s a Schmerling győzelmével végződött, — mely conflictus színpal mögötti történetét oly drámai színekkel csetelik a Szögyény emlékiratai, — ez a conflictus szükségszerű folyománya volt az álláspontok eredeti eltéréseinek, az októberi kibocsátványok kétértelműségeinek és — valljuk meg — a magyar conservatív álláspont politikai gyöngeségének.

A februáriusi pátens nem volt megtagadása az októberi diplomának, csak igen merev továbbfejlesztése azzal ellenkező irányban, a melyben a conservatívek fejleszteni kívánták volna. Ez utóbbiak tulajdonképen részletkérdések miatt tagadták meg — Szécsen kivételével — a pátens aláírását s azt rótták fel utólag is főhibájául, hogy határozólag intézkedett oly dolgokban, melyek iránt előbb a magyar országgyűlést kellett volna meghallgatni. Ámde ez a kifogás az októberi diploma ellen is emelhető volt.

Nekik csatájukat el kellett veszíteniök, mert az uralkodót, a ki arra számított, hogy Magyarország az októberi diplomát legalább is a megegyezés alapjául örömmel elfogadja, — kénytelen volt látni, hogy a nemzet a conservatíveket cserbenhagyja, az általuk ajánlott kiegyenlítést visszautasítja, sokkal messzebbmenőt kíván; ugyanakkor, a mikor Ausztriában, a hol tulajdonképen alkotmányos előzményekről és jogfoly-

tonosságról nem lehetett szó, a Schmerling álláspontját a közvélemény tekintélyes része alkotmányosnak ismerte el és helyeselte.

A conservatívek maguk járultak hozzá annak a családoknak a keletkezéséhez, mely az uralkodót elkedvetleníttette. Ők Ausztriának a Bach kudarczából merített leczkét, melytől fölhasználják arra, hogy kiegyenlítést keressenek az uralkodó felfogása és az ő conservatív álláspontjuk között: az események azonban megmutatták, hogy a kiegyenlítés nem az ő hibrid álláspontjukkal, hanem a nemzetnek a Deák felirataiban kifejezett tiszta, a jogfolytonosságon alapuló álláspontjával keresendő és hogy e kiegyenlítés nélkül a birodalom dolgai egyáltalán rendbe nem hozhatók. Persze ezt a lassú észjárású Ausztria csak egy újabb leczke, a Schmerling kudarcza, sőt ama másik még keservesebb: Sadowa után tanulta meg.

Röviden utalok az ezen evolutio egyes állomásait jelző közismert eseményekre.

Az esztergomi primási értekezlet a 48-iki törvények elismerésének követelésében állapodik meg. Ugyanezt teszik — még sokkal messzebbmenőleg és Vay cancellár intelmével szemben is, — visszautasítva az októberi diplomát, a törvényhatóságok. A februáriusi pátens kibocsátása még növeli az ellenzéki szellemet; a határozati párt a választásokból többséggel kerül ki. Időközben Apponyi elnöklete alatt az országbírói értekezlet rendezi a magyar törvénykezés számára az anyagi és alaki jogot. Az országgyűlés megnyílik; a határozati párt vezére, Teleki László, a reákényszerített amnestiából támadt lelkiismereti összeütközés nyomása alatt öngyilkosságot követ el. A többség keresztülbocsátja a Deák halhatatlan válaszfeliratát, de az a jogfenntartó megszólítás (Felség!) miatt visszautasíttatik; újabb szerkezetét elfogadja az uralkodó, de merev, visszautasító választ ad rá. Az osztrák Reichsrathban tekintélyes hangok (Smolka, Fischhof, később Kaiserfeld) emelkednek a magyar álláspont mellett. A képviselőház a leiratra válaszul Deáknak egy újabb, a nemzet jogait fenntartó feliratát fogadja el egyhangúlag, mire az országgyűlést felosztatják. A magyar kormányfér-

fiak sorban lemondanak : Forgách lesz cancellár és Pálffy helytartósági elnök. A törvényhatóságok néhol erőszakkal felfüggesztetnek ; dikasterialis formában, de bevezetésül katonai dictaturával és egészen az absolutismus szellemében az ú. n. provisorium lép életbe Magyarországon.

Ís szerint egy év leforgása alatt Schmerling, ki határozottan alkotmányos szándékokkal foglalta el hivatalát, abban a helyzetben találta magát, hogy Magyarországon ismét ép úgy az erőszaknak kellett a passiv resistantiával szemben uralkodnia, mint Bach alatt s hogy a csonka Reichsrath, mely abban a Schottenthor melletti ideiglenes bódében tartotta üléseit, a melyet a bécsi humor Schmerling-Theaternek nevezett el, hiába várta magyar sőt horvát tagjai kiküldését is.

«Wir können warten» lett a jelszó, a mely kifejezni volt hivatva a magyarországi absolutistikus kormányzat ideiglenes jellegét s a kormánynak elvben az alkotmányos, — már t. i. a februáriusi pápens értelmében alkotmányos — megoldáshoz való ragaszkodását. Egyelőre — mintegy részletfizetéképen, — Erdélyben Nádasdynak sikerült a magyarságnak a nemzetiségek által való majorizálásával az országgyűlést összehozni s általa a Reichsrathba tagokat választatni, a kiknek megjelenését ott nagy eseményként üdvözlötték, de a kik egynémelyike (Mager) azután ott a kormányra nézve épen nem örvendetes hangokat hallatott.

Igaz, hogy Schmerling kormányzatát magyarokkal folytatta ; idegen hivatalnok már csak elvétve volt található ; a megyékben magyar nevű és származású, ha nem is épen magyar szellemű kinevezett hivatalnokok működtek, ép úgy mint a forradalom utáni első provisoriumok alatt. A cancellárságban még gr. Forgách Antal sem találtatván eléggé készséges eszköznek, őt az egészen aulikus gr. Zichy Hermann váltotta föl. A dolgok lényegében azonban lassankint mégis csak visszatért a Bach-féle absolutismus és a mint a magyarok behódolása a Schmerling alkotmányának késett, az államminister mind tovább és tovább siklott a törvénytelenések lejtőjén.

Hanem azért a közhangulatban, a nemzeti álláspont ér-

vényesülésében félreismerhetetlen az óriási különbség a múlthoz képest, mely lehetetlenné tette, hogy a provisorium addig tartsa magát, mint a Bachrendszer.

A kormány törvényellenes rendeletei ellen maga a hét-személyes tábla tiltakozott, élén Apponyi országbíróval. Voltak sajtóvétségek miatti bebörtönözések, de azoktól senki sem ijedt meg. Egy — meglehetősen veszélytelen — összekülvést is sikerült fölfedezni, az Almássy Pál-félét, de a hozott néhány halálos ítéletet végre nem hajtották. Ha az ostromállapot idejében valakit hosszú kalapszallagja miatt is be lehetett csukni, most már kezdett a közönség az 1859-ben fölkapott magyar ruhaviseletből engedményeket tenni, mert látta, hogy többé senkit sem bosszanthat vele. Deákot az egész ország ünnepelte 1861-iki felirataiért, az ünnepléshez még Apponyi is hozzájárult, s mikor e miatt elbocsátották, ez egyszerre népszerűvé tette. Látnivaló volt, hogy az absolutismus méregfoga 1859-ben kihullott; többé senki sem félt tőle, állandóságában sem hitt senki.

A bel- és külpolitikában semmi sem fordult elő, a mi a viszonyoknak csak némi javulását mutatta volna. A pénzügyi nyomorúság nem enyhült; a fejedelmek frankfurti gyűlésének eredményét megghiúsította Poroszország távolmaradása. Ausztriát a német szövetségben makacsúl fenntartott pozíciója belésodorta a Schleswig-holsteini háborúba, a melyben a győzelemért hozott áldozata neki semmi hasznára nem válhatott, sőt — mint utóbb kitűnt, — csak természetes ellenfelét, Poroszországot gyarapította.

Alkotmányosság, az volt — Ausztriában. Schmerling majdnem naponta vívta nagy fölénnyel parlamenti csatáit. a Reichsrathban, miközben hol vállveregető, hol leczkértető, de mindig fennhéjázó modora és tévedhetetlenségébe vetett hite mindinkább eltávolította őt épen azoktól a liberális centralistáktól, kik a legnagyobb örömmel üdvözölték emelkedését s mindinkább közeledést hozott létre az osztrák-németek és a magyarok között, a nélkül, hogy a kormánynak más táborban szerzett volna barátokat. A Reichsrath teljeségének fictiója is mindinkább nevetségessé kezdett válni, mikor a csehek is visszavonultak s hova-tovább terjedt még

Ausztriában is az a meggyőződés, hogy a magyarok a birodalmi tanácsba soha de soha belémmeni nem fognak.

A magyar országgyűlés összehívását híresztelték néha, de ki hitte volna, hogy Magyarországon sikerülni fog az, a mi Erdélyben sikerült? Schmerling ugyan nem átalotta a Királyhágón innen is a maga céljai számára biztatásokkal megnyerni próbálni s a magyarság ellen sorakoztatni a nemzetiségeket, de nem ért el velök nagy eredményeket. Minél jobban kezdett kormányzata hasonlítani a Bachéhoz, annál inkább kellett helyzetének óriási különbségét is éreznie. Bach alatt még nem nyilvánulhatott meg Magyarországon a nemzeti közvélemény, most már megnyilvánult; megnyilvánult az 1861-iki feliratokban, a melyek az egész világ előtt feltárták Magyarország ügyének igazságát és azt a tényt, hogy a magyar nemzetet legitim, nem forradalmi törekvések vezetik. Bach-al szemben, mint számbavehető ellenfél, csak a conservatívek állottak, a kik nem támaszkodhattak a nemzetre; Schmerlinggel szemben Deák Ferencz állott, a ki mögött abban az időben, elmondhatjuk, hogy az egész nemzet sorakozott.

Miután a jogvesztés (Rechtsverwirkung) elméletének újra felélesztése már nem hatott, a provisorium Deák Ferencz szemben megpróbálta jogtörténeti téren venni föl a harcot. 1863-ban Lustkandl megírta a maga hirhedt közjogát, melyben bebizonyítani igyekezett, hogy a Pragmatica Sanctió óta Magyarország és Ausztria között teljes reálunió áll fenn. Deák Ferencznek nem került nagy megerőltetésébe egy higgadt és tárgyilagos tanulmányban Lustkandl elméletét alaposan megzáfolni.

Schmerling végül, várakozásaiban csalódva, teljesíthetetlen ígérek és kivihetetlen elhatározások békóiban fogva, a Reichsrathal is végkép meghasonolva, kénytelen volt belátni, hogy csak két, addigi álláspontját egyaránt megtagadó út között van választás: vagy lehetővé kell tenni a kiegyezést Magyarországgal dualistikus alapon, vagy vissza kell állítani az absolutismust az egész vonalon, természetesen Ausztriában is. Elbocsáttatásának módja arra mutat, hogy ő ez utóbbinak lehetőségében bízott; de Deák Ferencz

a husvéti cikk megírásával (1865.) annak jelét adta, hogy jobban ismeri az uralkodó gondolkozását és érzületét, mint annak ministere. Ferencz József megértette a husvéti cikket és nem volt többé hajlandó az absolutismus útjára visszatérni. Az uralkodó pesti látogatása 1865 nyarán meghozta a megoldást. Schmerlinget magát meglepte elbocsáttatása: utódja, Belcredi, nem késett «sistálni» a februáriusi osztrák alkotmányt és ezzel szabaddá tenni az utat az uralkodó és a magyar nemzet közötti megegyezés számára.

Így Bach és Schmerling egyéniségeik, kiindulási pontjaik és politikai módszereik nagy különbségei ellenére pályájuk végén úgy a helyzetben, melyet teremtettek, mint a bukásban, mely osztályrészük lett, találkoztak.

Bach lénye csupa mozgékony, simulékony, ravasz ügyesség és szemfényvesztés volt; de egyúttal erős képzelet, kifogyhatatlan leleményesség és szenvedélyes tettvágy jellemezték. Schmerlingnek kevés emberismerete volt s hajlandó volt mindenkit lebecsülni; a hideg számítás, az elvekhez és álláspontokhoz való merev ragaszkodás, a jogászi formalismus és a lezkeztető doctrinarismus embere volt.

Bach a forradalomból indult ki, egy még szabadelvű ministériumból, melyet azonban a forradalom túlszárnyalt, lép át egy reactionarius cabinetbe; buzgón működik közre egy szabadelvű alkotmány octroyálásán, hogy azt kevésbé később visszavonja, hogy vezetője legyen mindvégig egy clerikális és feudális színezetű, Magyarországgal szemben jogtipró absolutistikus politikának. Schmerling tudatosan és szándékosan sohase tagadta meg elveit, de a megvalósítani kívánt alkotmányosság életbeléptetését Magyarországon lehetetlen föltételekhez kötötte s elhűségét végre is abba helyezte, hogy ridegebben ragaszkodjék a föltételekhez, a birodalmi összeolvadáshoz és az azzal járó jogfeladáshoz, mint a célhoz: az alkotmányossághoz és a szabadsághoz.

Bach és Schmerling magas kort érve el, majdnem egyidejűleg haltak meg. (1893.) Közülök csak az utóbbi vitt a közéletben mindvégig előkelő, bár zajtalan szerepet. Én még láttam őt, mint aggastyánt. Még mindig egyenes, feszes tartásával, rendjelekkel borított mellével, viaszhalvány arczá-

nak merev vonásaival úgy nézett ki, mint egy járókelő halott.

Az is volt valóban : az élők közt járó halott ; hazajáró lelke annak a törhetetlen, csökönnyös osztrák centralismusnak, mely meg nem szűnt kísérteni s elméleti vagy gyakorlati téren támadni és gyöngíteni a győztes dualismust, míg csak a monarchia maga is, egy, a föderalizmussal való utolsó, kétségbeesett, elkésett ölekezés után hozzá nem szállott a sírba.

BERZEVICZY ALBERT.

SZEMLE.

Jelentés a Greguss-jutalom színművészeti díjáról az 1916—21. évkörben.

A mióta a Kisfaludy-Társaság 1915-ben először adta ki a Greguss-alapítvány színművészeti jutalmát, a színművészet jelentősége nálunk nagyon megváltozott. Akkor, a világháború kezdetén és nemzeti katastróphánk előtt, inkább csak szórakozás, az élet szépitése, egy est derűje vagy fölemelése volt a feladata, ma pedig ismét oly fontos szerepe, oly nemzeti hivatása, nemzetfentartó küldetése van, mint volt az ötvenes években, melyek megrendült társadalmi irodalomban és színészetben hitet, nemzeti lángot, szellemi fegyvert, életfentartó erőt keresett.

Meg kell vallani, ezt a fejlődést a gyakorlati élet egyelőre inkább gátolja, mintsem elősegíti. Az élvezetvágy, mely nagy rázkódtatások és szenvedések után rendesen elfogja az emberi természetet, egyelőre az irodalmat és színházat inkább a mulatság és szórakozás eszközüvé süllyeszti. A mulatság e határtalan szomja erkölcsileg ízléstelen, sérti a jobb érzést, a jobbak szemében foltot ejt az emberi méltóságon, pedig természetes ingadozása, kilengése ez az egyensúlyát veszített emberi léleknek, mely szenvedései után gyógyszerért és feledésért liheg s az emberi természet e rugalmassága nehéz katastróphák seblázán segíti át a boldog könnyelműeket. Csakhogy ez a mohón felszitt ellenmérreg mérgezi is ám a szervezetet, harapózik; s a művészeteket, főképen az irodalmat és színházat, a maga eszközüvé, szórakoztatójává süllyeszti alá, honnan munka lesz a fölemelkedés. Mióta könyv és színház drága luxussá váltak, más réteg ezek élvezője, mint azelőtt. Máshol is, de nálunk különösen; egészen más osztály tobzódik a büfelejtés örömeiben, mint a mely a szenvedéseket és sebeket viselte. Ez a megváltozott közönség nem magasabb célok felé serkenti a színművészetet, hanem az olcsó játék felé vonja; az ellensúly, a régi művelt közönség, ma alig fér a könyv és színház közelébe. Ebből a helyzetből idővel talán a közönség szélesülése, könyvolvasók, színházlátogatók kiterjedése következhetik, s így culturánk izmosodása, de csak hosszú erőfeszítés, önfeláldozó munka, a közönség tartós nevelése

arán. A művészi színvonal fentartása ma a komoly műintézetek és komoly művészek nemzeti hivatása.

Az élet e ziláltságát és mohóságát világosan tükrözi színházi életünk, mely az új közönség mohóságával szemben üzleti szempont szerint igazodik. E legyőzött ország ezer bajjal küzdő fővárosában egyre-másra új színházak nyílnak meg. Ezt látva, azt lehetne hinnünk, hogy fővárosunk az öröm városa. E sok színház iránya, műsora, írói gárdája, színjátszó stílusa, még közönsége is, annyira elütő egymástól, hogy e kiterjedt, túltengő színházi életet legtermészetesebben és legvilágosabban színházak szerint tekinthetjük át.

A válságos idők a Nemzeti Színházra róttak legsúlyosabb küzdelmet; ez nem törheti magát az ízléstelen ízlés-jármába; hivatása és hagyományai a komoly művészet felé vonzzák. Anbrus Zoltánnak, az írásművészet és kritika mesterének igazgatósága arra van hivatva, hogy a Nemzeti Színházat példátlan virágzásra emelje; de a nehéz és folyvást változó idők leküzdhetetlen akadályokat gördítettek útjába. A forrongó idők minden szaka lenyírbálta a színház műsorának egy részét. Egy időben a történelmi, hazafias darabokat kellett kerülnie, még a megszállás alatt is; azután a hazafi érzés miatt az entente-írók munkáit; újabban a németekét. E közben a színészek kiestek régi szerepeikből vagy elestek tőlük, a színház kikopott műsorának jó részéből. Ez az évkör, épen megszaggatott műsoránál fogva, nem oly gazdag nagy alakításokban, mint elődje volt. A színészek egy része is elhagyta a színházat; kit a megélhetés, kit egyéb okok külföldre vittek vagy külföldi film-vállalatokhoz csábítottak. Az utolsó évtized meg is tizedelte a régi gárdát; a színház oly országos hírű erőket veszített el, mint Vizvári, Ujházi, Gabányi. A szerzőket is inkább csábítják a kisebb színházak, melyek tovább tartanak műsoron egy-egy darabot. A költséges kiállítás is akadályozza a Nemzeti munkáját, minthogy nem igazodhatik pusztán üzleti szempontok után s nem adhatja fel műsorát sorozatos előadások kedvéért.

A színház most már fokról-fokra legyőzi e nehézségeket. A ki-dőlteket új erővel pótolja, visszaszerzi régi repertoireját, az írók ismét köréje csoportosulnak, s tovább is betölti hazafias és művészi hivatását.

Hat évvel ezelőtt a Greguss-jutalom első koszorúját a Nemzeti Színház egyik művésznőjének nyujthattuk, a ki Európa minden színházának díszje volt, Jászai Marinkának, a ki egyaránt nagy klasszikai, shakespearei, újklasszikai és modern alakok életre keltésében. Művészi alakításait azóta különösen három nagyszerű ábrázolással tetézte: egyik Jókai Mórnak Hevesi Sándor által színpadra vitt *Kőszívű ember*

fiai-ban Baradlayné szerepe, melyben a magyar asszonynak és anyának szinte Hungariává magasztosuló képével igézett meg. A másik: Erzsébet királynő Schiller *Stuart Mária*-jában; játékával itt nem csupán a szerep, hanem szinte a történelmi alak lelkébe világított. Masqueja, öltözete, minden mozdulata egy-egy kép, mely nagy tanulmányal az Erzsébetről ránk maradt képeket vagy metszeteket vetíti elénk. A harmadik: Volumnia, melylyel Shakespeare-műsorunkat gazdagította. Mindegyik alakítás ismét méltó volna koszorúnkra. Lelke minden alakot a nagyság és erő zománczával von be.

Stuart Mária czímszerepét Márkus Emilia adta; a megalázott fenség, a sértett nőiség, a felzúduló önérzet vonásai fölött jelszóul ön-jellemzésének ez a mondata sugárzott: jobb vagyok híremnél. Ebből merítette szépségét alakja, mely a rázudított szenny és vád közt is megőrzött valami tisztaságot; ez köti hozzá híveit; ezért ragadja el-
heve a királynővel szemben, mert él benne tisztább voltának önérzete; ez szépíti meg halálát, szinte az ártatlanság fénykörével. A Magyar Színház vendégeként játszta a *Névtelen asszonyt* (Madame X.), s játéka e boulevard-drámába szenvedélyt és életet öntött. Mint színészi productio elsőrangú volt. A hova az író színi hatást számított, azt ő többnyire lélektani hatásra váltotta be s az izgalmassá kieszelt mesét egyéni érdekűvé tette. Herczeg Ferencznek *Violante cz.* egyfelvonásosában mint férjgyilkos asszony előbb a bírák elesábitásán próbálja ki báját, aztután szánalmukat akarja fölkelteni panaszával. végre e játékba belefáradva, önmagába is belezavarodva, részben daczból, részben fáradtságból, leginkább megtörtségből bevallja bűnét, miközben az önvád és téboly árnyai suhognak körülötte. Egy megzavart lélek kaleidoskopja ez, hol minden perczen mássá mosódnak a képek. E nagy lelki scálán minden hang mintha sajátosan az övé lett volna. Újabban is játszott hervadatlan régi szerepei közül Desdemona gyanútlan tisztaságának kifejezésében, a *Kaméliás hölgy* megtisztulásában, a mint a régi raffinált számítás helyébe küzdelmek árán egy megváltó érzés lép, mely azonban ekkor sem tud kibontakozni a kacérság és hazugság emlékei közül: e szerepeiben minden fölléptével új diadalt arat. Kitünő ábrázolója a gyöngé, habhányta. ingtag, jóra-rosszra szinte egyképen hajló női léleknek, melyet érzés és szenvedély kormányoz, de melynek küzdelmét, sőt botlásait is megszépíti a báj és a nőiség varázsa. Ezt lehelli alakja, festői, lágy mozdulatai, hangja, melyben hol drágakövek, hol vércseppek csillognak. Szokás azt mondani, hogy egy kevésse mindig önmaga, de csak annyiban, mert minden szerepe hozzásimul, magára ölti, mint jelmezt. Egyénisége a prisma, mely szerepét a szivárvány színeire bontja.

Rákosi Szidi részben a Prielle Cornélia örökébe lépett, a mindent megértő és mindent megbocsátó asszonyok ábrázolásában, kiket egy élet tapasztalata tett ilyenekké. A különbség az, hogy Prielle ezt érzéssel, nőiséggel színezte, Rákosi Szidi az értelmi fölényt és humort érezteti jobban. Az észnek e kedvességét láttuk rajta Hevesi *Görög-tűz*-ben egy öreg színésznő szerepében, s Dánielné Lengyel Laurának *A császár anyja* cz. darabjában.

Fáy Szeréna szintén egyik oszlopa a színháznak, a kire mindig lehet építeni. Nincsenek rossz estéi; egy-egy szerepében mindig egyforma. Művészi ereje szinte ellentétes két irányban halad: egyfelől a tragikaiba, hol szép sikereket arat, ma ő személyesíti Gertrudist; *Csongor és Tünde* felújításában az ő fényes és meleg hangján csengtek az éj gyönyörű sorai; másfelől a jólelkű, derűs asszonyok ábrázolása felé, minő *Annuská*-ban s az *Urak és parasztok*-ban is. Ezt a népies typust ma ő élteti legszebben a színpadon, s az *Elnémult harangok*-ban gazdagon és egyénien színezte.

Várady Arankát előkelőség és finomság jellemzi; inkább a mély lelki élet ábrázolója, mint a kitörő szenvedélyeké. Ophelia és Gretchen voltak első magas sikerei s Rostandnak kissé précieuse Roxaneja. Át tud szellemülni légiessé, *Csongor* Tündéjében, másrészt nem hiányzik belőle a fürgesség sem, benne dévajkodik a virgoncz Puck s az *A hogy' tetszik* dévaj Rosalindeja. Kiemelkedik Arthur hercege *János király*-ban; nemes, gyöngéd, ártatlan, fiús. Sokoldalúságának csak finomsága szab határt. Salon-darabokban is oly nőknek finom ábrázolója, a kiket a botlástól visszatart finomságuk, mint *A nők barátja* és a *Bábjáték* hősnőit. Versmondó, szavaló művészete apai örökség nála, s oly érdem, mely egyre ritkább színpadjainkon.

Csatóné Aczél Ilona kivált a gyöngéd érzések körében otthonos; kinyílnak benne Shakespeare virágszerű nőalakjai, mint Olivia a *Vízkereszt*-ben; Hevesi *Császár és komédiás*-ában fensége leplezi belső küzdelmét, úgy, hogy mind a két vonás kiemelkedik; tragikai kitöréssel is szép sikere volt *Árva László* Gara Mária-jában, s újabban Hevesi *1514* cz. tragédiájában, míg *Tartuffe*-ben s *A holicai Cupidó*-ban szépen mérsékelt, enyhe komikuma kelt finom hatást.

Paulay Erzsit hangja és alakja a tragikai szerepkör felé vonzza, kedélye pedig életet tud önteni enyhén komikai vígjátéki alakokba, minő a *Sok hűhó* Beatrixe, s társadalmi darabok satirai erejű személyeibe, mint *Tanner John*-ban. Szavaló művészete a színpadon is, azonkívül is sok költő halk szavába öntött életet.

Bayor Gizi kislányos alakja, fiatal mozgása, naiv tekintete megnyerő gyermekes jelenség, de behízelt s bensőséges hangja erős

drámai accentusokra is képes. *Annuska* s a *Nagymama* Mártája mellett ő ma Julia személyesítője, s kivált első felfogásában nemes realismussal tette megrázóvá a méreg kiivását, a mint tagjai egymás után megmerevülnek, szeme üvegesül, s természetellen tetszhalál vesz rajta erőt. Bródy *Dadá*jában az első alakító, Varsányi emléke mellett is megható volt, kivált a gyermeket becéző melegsége, s itt is a mérgezési jelenet, tragikai erejével. Eszközei egyre fejlődnek és számosodnak; mély és megrázó hatást tett Hevesi Sándor *1514*-ében cigányleánya, előbb ösztönszerű, öntudatlan szerelmének naiv bájával. később megtörő fájdalomában, a mikor látszik rajta a sok rémség visszfénye, melyet látott, s nem tud felejtetni. nem fog kiheverni soha. Mint a jó képen a testnek azt az oldalát is érezni, a mely nem fordul felénk: a művésznő éreztetni tudta olyan események hatását, ez alak olyan szenvedéseit, olyan változását is, a melyek nem folytak előttünk.

A színház megnyírbált műsorában nem igen jutottak jelentékeny. egyéniségükhöz való új szerephez Csillag Teréz, kinek hangját pedig a közönség szívesen hallja esengeni, Cs. Alszeghy Irma, az egyszerű nemes lélek szép ábrázolója, Hegyesi Mari, kinek természetessége egykét új szerepében kiváló volt, továbbá Ligeti Juliska, Vizvári Mariska. Nagy Ibolya, a kiknek mind voltak e színpadon sikereik.

A színművészek közt a színház régi oszlopai közül valók Gyenes és Mihályfi. Mindketten a beszéd művészei. Gyenes Jagója és Lucifera a metsző értelem képei s e hatáshoz világosan tagolt, kiélezett beszéde is hozzájárul. Imréje a *Bor*-ban tökéletes alakítás. Ezek régibb szerepek, megelőzik a mostani évkört; újabban jobbára kisebb szerepekben látni, ezekben is mindig férfias, erőteljes. Mihályfi viszont benső és érzelmes. Hangja zengése arra vall, hogy a szív húrjairól ered. Szavában a tiszta lélek érzik, ily alakoknak már hangja maga is hitelt ad. Mindig melegséget áraszt maga körül. Sajnos, régi szerepeit elhagyogatja s az újakat még nem vette birtokba.

A legnagyobb szerepekben ma Odry Árpád jeleskedik. Művészetének köre tág. Rendkívüli hatással adja Faustot s Madách Ádámját, az utóbbinak paradicsomi jeleneteiben olyan; mint egy Dürer-kép. E roppant elmélyedést kívánó, mondhatni bölcselmi szerepekben hathatósan segíti nagy műveltsége. Ezek mellett ő adja Antoniust, az elmés nemes Mercutiót, a *Kaméliás hölgy* szenvedélyes és szenvedő Armandját, a *Bábjáték* ferde helyzetbe kerülő hősét, *A nők barátját*, *Az arany ember* Krisztyán Tódorát és Shaw Tannerjét; ez igen nagy scala. Minden elismerésre méltó *A vihar* Prosperójában. Testi-lelki átváltozó képessége csodálatos; a mily könnyed Mercutio, ép oly nehézkes, hajlott agg Prosperója. Ha masque-ot ölt, mindig festői és ki-

fejező, s egész alakja hozzá idomul; de szívesebben játszik lárva nélkül; különösen kifejező nagy, világító szeme. Ha kell, szinte vágatva tud beszélni, mégis minden szava érthető. Hangját az érzés és értelem rezgése sokféleképen színezi. Egészen felolvad szerepében, a costume suggerálja, megszállja a magára vett alak, mint II. Józsefben ez a tökéletes egységgel kivitt szerep, s az 1514-ben Bakócz Tamás; mily bibornoki előkelőséggel lép, mily lassan és puhán; egész testmozgása öltönyéhez símul; lelke is, az egyházi átok jelenetébe úgy beleéli magát, hogy elsápad belé, hamuszínűvé válik, egész alakja megtörik.

Gál Gyula, Pethes Imre a komoly realizmus úttörői a Nemzeti színpadán. Gálnak már megjelenése rendesen megkapó és kifejező. Ha fölemlítem Hubertet *János király*-ból, e villogó szemű arcot, melyen a száját elfödi a hozontos bajusz, mintha az egész ember csak nézne s nem beszélne, az öregségében is daliás Szilágyi Mihályt, s a római arcú, göndörhajú császárt a *Császár és komédiás*-ból: ez arcokra mindenki emlékezni fog, a ki látta. Természetesen nem pusztán a vendégarcz hat így, hanem hozzáillőn átidomuló lénye. *Romeo*-beli szerzetese valóban a szöveg megtestesülése: egy átszellemült Fra Angelico-barát. Kaunitzában (*II. József*-ben) egyesült a morbid öregség a szívóssággal, a halálfélelem az éltető munkához való ragaszkodással, a hatalom szeretetével. A mostanában felújított *Elnémult harangok* oláh pópája egészében és részleteiben egyaránt nagyszerű, művészi tökéletessége legyőzte az alak kínos hatását; annyi tanulmány volt benne, hogy ez már szinte az alkotó művészet körébe vág. Legkisebb szerepe sincs egy-egy festői, emlékezetes gestus híján.

Míg Gál nyugodt komolyságot, Pethes inkább belső tüzet, máskor keserűséget fejez ki. Ez a belső láng világítja meg s égeti el a *Császár és komédiás*-ban, a megtérő színész szerepében. Kitűnően érezteti itt a tűznek a hamu alatt harapózását, míg egyszerre kicsap, hogy fölemészsze saját életét. Ez a tűz fűti az 1514 nagybotú Lőrinczét, a lázadás lelkét; ez lobog hol dévaj lánggal, hol keserű füstöt verve Mephistójában. Ezt az elfojtott tüzet érezni nagy alakításán is, *Cyranójában*, a föllobbanni nem tudó láng vergődését, mely ott izzik elfátyolozott hangjában, füsttel fojtogatva érzése lángját s a fájdalom pernyéit vegyítve szellemének égető szikrái közé. Ezek mind legmagasabb rendű feladatok. Mindig nagy belső életet éreztet, s beszéde elsodrón tud patakzani. Egy-egy paraszti alakjára sűrű magyar bánat nehezül. Ilyen volt Pekár *Magyarjában*; e kis szerepben valósággal a magyar tyпуст, a magyar fajt bírta jelenteni.

A magyar typushoz több kitűnő ábrázolója van a Nemzeti

Színházban. Rózsahegyi Kálmán fajunk humorát ragyogtatja alakításain, a részeg bakternek, a katonának, az agyafurt parasztnak hagyományos, de ma is élő típusait eleveníti meg, a melyek a színpadon is típusokká válnak. Ízzel ejti a népies szót. Többnyire önmagát adja, de kiapadhatlan humoránál fogva mindig hat. Tósgyökeres magyarságát átviszi egyéb körre is : Zuboly alakján is a magyar jókedv mosolyog, mint *Csongor és Tünde* Balgáján ; mindkettő magyar mese-figura.

Kürti József viszont sötéten színez. A magyar természet higgadt, szinte vaskos méltóságának, sűrű vérének, a belül izzó, lassan gyúló tűznek, a dacznak kifejezője, még pedig olyan kifejezője, hogy játékát egyértékűnek vehetni a valósággal. Szinte forr benne az elkeseredett dac. Hebbel *Mária Magdolnájában* a börtönből hazakerülő idősebb fiú, Heyermans *Reményében* a lázongó hajós alakját valósággal beleégette a képzeletbe. Egészen más oldalról mutatkozott a *Császár és komédiás* megtért és térítő Crispusának szerepében. Az ilyen belső légyságnak megható példáját adta legutóbb Dózsa szerepében, az öcsésével való találkozás jelenetében.

A zárkózott magyar parasztnak, a pusztai élet szóltan méltóságának kitűnő megtestesítője Pataki. Kevés mozgású alakja, arcza mozdulatlansága némán is ezt a magyar természetet beszéli. Emlékezetes a *Rákóczi-harang*-ban pár szavas csikósa, a ki bejön a vásárba, megiszsza a maga meszely borát, egy-két fukar szót vált a laczikonyha menyecskejével, aztán hazaindul, abban a hitben, hogy kibeszélgette magát. Ez az alak a Hortobágy levegőjét hozta magával s hallgatásában beszélt. Ilyen élő Rózsa Sándorja Herczeg *Fekete lovasában*. Ő játsza ma a Peleskei nótáriust.

A magyarság e kitűnő ábrázolói közt Kis Ferencz az ifjúságot és melegséget jelenti. Jeles színészi tehetség általában ; egyfelől be tudja tölteni Hunyadi László vértjét az *Árva László*-ban, a másik végleten derekas sikere volt *Liliomfival*, de legsajátabb köre, ha a magyar nép fiát ábrázolhatja. Ilyenkor nem is művészkedik, hanem mintha ráolvadna a szerep, mintha neki írták, ráöntötték volna. Baczur Gazsija nemcsak egy alakot, hanem egész typust, sőt kort idéz elénkbe. Az *Urak és parasztok* szerelmes legényében, a kiből a megaláztatástól szinte gyűlöletté fagy a szerelem, úgy hogy alig tud jegéből a felszínen egy könnyecseppnyi felolvadni, ebben a szerepben a legegyszerűbb eszközökkel, sőt szinte eszközök nélkül, olyan alakítást nyújtott, mely értékesebb a szerepnél.

A színház másik nagy munkakörében, Shakespeare és Molière tartományában, a már említettekén kívül is többen jeleskednek. Itt

működik Ivánfi Jenő; III. Richardja, Velencei kalmárja bevált s régóta élő alakítások. Molière-ből Tartuffe-je van állandóan műsoron; e darabnak fordítója is. Alakításain általában áttetszik irodalmi műveltsége, külföldi tanulmányainak reflexe s a lelkesedés, melylyel a színpad két halhatatlanja vonzza. Ez évkörben Pekár Dantonja volt legnagyobb alakítása, melyen valami oroszláni vonást tudott éreztetni. Ebbe a körbe tartozik Horváth Jenő, Rózsahegy mellett az enyhébb komikum képviselője. Társadalmi darabokban finom bonhomia sugárzik róla, mint *Tanner John* nagybácsiájában, de el tud menni a grotesque-ig *A peleskei nótárius* vasas németjében, s meleg természetességgel tudja összeolvasztani a grotesquet *A botcsinálta doctor* főszerepében. Jelentékeny alakítás e körben Bartos *Fösvénye* s Gabányi tudósa a *Tudós nők*-ben.

Garamszeghy Sándor szép és megnyerő alakját, finom művészetét a háború s hosszú hadifogsága ez évkörben távol tartották a színpadtól, csak legutóbb láthattuk ott viszont őszinte örömünkre.

A színház fiatal tagjának, Abonyi Gézának a természet adományain, a szép alakon, szép hangon felül sok nagy színészi erénye van; ilyen a lelkiismeretes átgondoltság és a jó versmondás, előkelő és festői mozgás, vonzó egyénisége, arcának és kezének kifejező játéka. Ő tölti be ma Romeo alakját; fiatal és festői, felfogása, a részletek kidolgozása mind tanulmányra és ízlésre vall. Jeles alakítás Árva Lászlója is; e passiv alak különösen jól áll neki. Általában a bensőség, lelki mélységek kifejezője. Kitűnő szerepe Csongor, hol megjelenése, mozgása, egész játéka finoman érezteti a meseszerűt, a mese-világ enyhébb indulatait, szebb bánatát és tiszta örömét. Útja erősen fölfelé vezet.

Kisebb szerepekben is valósággal nagy művészetet árul el Hajdu József. Fővonása az értelem és száraz humor. Malvoliója egységes és gazdag alakítás, ki van dolgozva minden részletében. Az *Uri divat*-ból kiemelkedett rövid kis szerepe: egy szikár boltos-segédé. A *Remény*-ben is alig mond egy pár szót, de hallgatása is kifejező, szótlan mozdulatai is jellemzőek. Főszerepet játszott *A fekete lovas*-ban, mint generális; katonás tartása, rideg beszéde, szúró tekintete, egész alakjának feszessége, testéhez símuló könyöke, a mint egy-egy indulatra kissé ellendül oldalától, féllábanak könnyed pihentetése, a mint néha másik sarkantyújához érteti: mind csupa élő és elevenítő megfigyelés, az egész — mint húsz évvel ezelőtt mondták: — cabinet-alakítás.

Sugár Károly is kisebb szerepekben emelkedik ki. Láttuk félkomikus parasztszerepben, ma is előttünk van *Csongor és Tünde* egyik virgoncz ördögfiában, de legemlékezetesebb alakítása Caliban. E ször-

nyet orangutang-i lomha mozdulatokkal jeleníti meg ; hangja is ehhez idomúl ; mikor a bort megízleli, a butykos száját egy borjú telhetetlen csámcsogásával szívja ; nemcsak kitörésében válik vaddá, meghunyászkodottan is állati, félelmetes. Ez az alakítás méltán keltett nagy feltűnést, a művészt előbbre vitte pályáján.

A Nemzeti Színházban vendégszerepelt, Erdélyből menekülve, Szentgyörgyi István. Ma is méltó régi hírére ; az nem szorult még a kegyelet elnézésére, érdeme tartja fenn. Művészi ereje ép. Nemcsak az alakítás művészetében nagy, sokszor már felfogása lebilincselő. Tiborcztot egy XIII. századi magános lázadónak játsza ; abban a lázongó világban az urak mellett ő is fellázad, de csak magában, puszta a keserű kifakadásig jutva. Ez a hang csodálatosan közel hozza hozzánk az alakot. Azt mondhatni, egy XIII. századbeli socialistát ábrázol, s ebben csak a mi jellemzésünk korszerűtlen, nem az ő játéka. *A cigány-t* játszva, e népszínművet tragédiává emeli ; ő egy koldus Lear benne. Jókai *Arany ember*-ének iszákos, indulatos Brazovicsában úgy kapkodja a levegőt, úgy harapja szét a szavakat felindulásában, hogy orvosi szem előre megjósolhatja a közeli gutaütést. A kis szerepben egész orvosi studium lappang. A hogyan pedig *A peleskei nótárius-t* játsza, azaz nem is játsza : a hogy' megjeleníti előttünk, a hogy' elborítja színnel, a mult hangulatával és jellegzetes vonásokkal, a milyen nyugalommal jár-kél falujában, a mily lelkesülten indul útnak, a mint szinte megszépül a hortobágyi nótát hallgatva, a mint nevetéssé válik Pesten, a hova olyan tiszta vágygyal igyekezett : mind ebben inkább Gvadányi lelkes magyarját játsza, mint a sokkal egyszerűbb színpadi átdolgozást.

Ennyi jeles tehetség, ily gazdag művész-csapat szolgálja a Nemzeti Színház műsorát.

Végignézve e jeles gárdán, önkénytelenül fölmerül a kérdés : van-e ez olyan, mint a legendás régi gárda? Egyesek bizonyára vetekszenek azokkal. Azok alakját a mult idők délibábja is nőteti. Akkor többen voltak, a kik nemzeti lelkesedésből mentek a színpadra, s a szakiskolák hiányáért az egyénibb fejlődés kárpótolt. A művészt a közönség és a kritika neveli ; akkor a közönség is komolyabban vette a színművészetet, s a régihez képest a mai kritika is sokkal adósa marad. A régi színbírálok leírtak, fejtegettek egy-egy kiválóbb alakítást, valósággal tanulmányt írtak róla ; felszólaltak itt-ott a téves felfogás, a jellem félreértése, még egy-egy hibás hangsúly ellen is, s ez helyes volt, hiszen a színész a műnek magyarzója is, s félre-magyarozása megronthatja, de maga a színjátszás is megérdemli a komoly kritikát. A mai színi kritika csak jelzőket osztogat, elemzé

sekbe nem merül. Sehol a világon nem irnak annyit a hírlapok a színházakról, mint nálunk, de a színházi művészetéről szinte soha sem esik szó, a közönséget csak színházi pletykákkal tartják. Ennek kárát vállalja a színház is, a közönség is, s a kritika eljátsza voltaképeni földadatát, hogy javítson, tanítson és neveljen, művészt és közönséget egyaránt. A kritika e hiányát ép úgy megsínyli az ábrázoló művészet, mint az irodalom. Bírálok pusztá tetszését vagy nem-tetszését nem fogadhatni el mérvadónak, itt nem bírói ítéletnek van helye, hanem magyarázatnak, fejtegetésnek; hiszen még a törvényszéki ítéletnél sem hiányzik az indokolás. Ha a nemzeti érzésnek és a kulturának különösen mai helyzetünkben való fontosságát nemcsak hangoztatjuk, hanem valóban kívánjuk is: ennek igen fontos, mert széles rétegekre ható eszköze a színház, a színművészet fejlődéséé pedig a komoly színbírálat.

A többi színházaknál is vannak jeles művészek, csakhogy az ő feladataiknem mindig komolyan művésziek. Természetes, hogy a Nemzeti Színház a maradandóbb darabokhoz ragaszkodik, a magán-színházak pedig inkább az újdonságon kapnak. A Vígszínház méltán híres összejátékáról. Ott egy aránylag kis művész-csoport, mely majdnem minden darabban játszik, teljesen össze van hangolva. Jobbára társalgó darabokat adnak, s ezekben oly természetes színpadi beszédet műveltek ki, mely újság volt nálunk. Egyébként is természeteesség a vezényszó, a mivel nagy hatást érnek el, de bizonyos egyformaság jár a nyomában. Kedves és szeretetreméltó egyéniségeknél azonban az egyformaságot is szívesen veszi a közönség, annál inkább, mert e modern darabok szerepei sem valami elütők. A nők közül többnyire Varsányi Iréné a vezetős szerep; egyszerű eszközeivel inkább az igaz, nagy érzések kifejezője; a kacérság, a női gonoszság távolabb esik tőle. Ez évkörben nem akadt oly hálás szerepe, mint a *Liliom*-ban, de igen finom volt *A kék róka* szerelmes asszonyában, a ki olcsó kacérság nélkül is biztos a maga erejében. Leányos és hidegen előkelő *A hattytű* hercezkisasszonyában, ez igen összetett szerepben, mely az érzéseket csak a nevelés és modor takarója alatt érezteti, a mint a fű zsendül a hó alatt; ehhez egészen új mozgást öltött magára. Új mezőre lépett *A piros bugyelláris* Török bírónéjának szerepében, melyen Blaháné elragadó lényének emléke sugárzik; Varsányi mintegy lefordította e szerepet a maga nyelvén, s takaros, pattogó, helyre menyecske volt. Varsányi mellett a nagyvilági nők szerepét Gombaszögi Frida tölti be, a naivabb leány-szerepeket Makai Margit.

A férfiak közül Hegedüs Gyula a beszéd és természetesség művesze. A szenvedélyek ábrázolásában bizonyos közép téren mozog, a

nagy indulatokat lefokozza, de kevés ágálással, nagy kitörések nélküli mélyen érezteti, a miben nagyon segíti hangjának benső zengése. Többnyire álarcz nélkül játszik, önmagát adva, olykor mintha a szerepet szabná magához, úgy hogy nem is az alak, hanem Hegedüs emléke marad meg bennünk, de ez így is művészi és kellemes emlék. Újabb alakításai közül kimagaslott a *Vanja bácsi*-ban egy passzív alaké, a kit a sors sok tiprása egyszer kitörésre ragad, jóságból, a másbajáért, hamar lelohadó lázadásra; ebbe úgy beleélte magát, hogy elfelejtettük a színpadot, nem láttuk a lámpákat, a függönyt, semmit, csak azt az embert, a ki egy véres, vonagló szívet hordoz keblében. Élmény volt rá nézve, élmény volt ránk nézve.

Tanay a passzív, élehetetlen egyéniségek pompás személyesítője, kiknek alakján halk, sokszor nem is egészen kevés komikum lebeg. Ez a hatás szinte rajta tapad s már megjelenéséről lesugárzik. Ilyen volt *A hattyú*-ban, a *Heidelbergi diákélet*-beli szerepének mintegy második kiadásában; az agyonnevelt, fáradt, száraz herczeg jóformán csak egy sétáló uniformis, a melyet elnéző mosoly kísér. E színháznak dicséretes tulajdonsága, hogy kis szerepeket is elsőrangú tagokra bíz. Így adta Tanay *A piros bugyelláris*-ban a tolvaj cigányt, meleg, eleven humorral, minden vonásában jellemzően.

Szeréminek igen nagy sikere volt Schönherr *Nőstényördög*-ében. a beteges, gyűlölt férj szerepében. Szerémi ritkán jut vezető szerephez; ezt úgy adta, mintha rá lett volna szabva. Ép oly jó volt Csontos a szerelmes csendőr brutalis szerepében, a ki fölgerjedésében megöli a férjet. Van benne valami nyers, közönséges vonás, a mi illik szerepeikhez, ép úgy, mint a hányavetiség, a melyet, ha kell, szintén szerencsésen mímel.

Fenyvesi Emil elegantiája, intelligentiája és lelkiismeretessége sok jó szolgálatot tett a színháznak. Kertész Dezső élénk fiatalága szintén.

A Magyar Színház munkájából Törzsé az orosz-lán-rész. Csaknem minden este a színpadon van, a nélkül, hogy a közönség megúnná. Színészi intelligentiája igen különböző alakokba szerencsésen tud behelyezkedni. Hangja nem valami gazdag árnyalatú, de a szó ejtésével ki tudja fejezni a hangulatot. Ép oly mérsékelt mozgása, de ez is kifejező. Tehetsége, színjátszó módja Hegedüsével rokon. Néha ugyanegy estén is több szerepet játszik egyforma rátermettséggel. Ő adta *A kőszívű ember fiai*-nak színpadi átdolgozásában a haldokló öreg Baradlayt, s ebben öreg volt, szenvedő, úr és erőszakos; aztán ő adta az álmatag, nemes Baradlay Jenőt. Most is, Molnár Ferencz *Színház*-ában, három szerepet játszik, a dióhéjba zárt kis drámától a farce-ig, és mindenikben egyaránt jeles.

E színház fiatal tagja, Uray Tivadar, a magyar színészet egyik reménye. Fiatalság, kellem és előkelőség van alakján, mi tragikai helyzetben hamar kelt részvétet, vidám helyzetben könnyen fakaszt mosolyt. Törékenységeben pompásan személyesítette Mozartot Szomory II. József-ében; szinte áradt körülte a zene, s alakján szinte ott volt Mozart egész sorsa. Még a Nemzeti Színházban Kisbán Miklós *Erősebb-jében*, fiatalága, alakja már megnyerte részvétünket, mikorra játéka e gyöngeséget az élet harczába vitte egy nagy szenvedély ellenében. Épen ily megrázón vívja csatáját a *Remény*-ben a fiatal Barend gyöngesége a végzettel; ez az utóbbi évek egyik jeles alakítása volt. *Árva László*ban művészin érezte Mátyásnak virgoncz gyermekből fokozatos elkomolyodását. Nem hiányzik belőle az erő sem; a *Névtelen asszony*ban egy részeges, durva kalandort alakít, szintén kitűnően. Föl kell említenünk e színháznál Rétheyt, a ki sok finomságot visz episodszerpeibe.

A színház női tagjai közül Forrai Rózsi erős komikai tehetsége emelkedik ki, Péchy Blankának sokoldalú jellemző ereje, s egy ifjú művésznő, Darvas Lili, a ki a bohózatféle *Buzavirág*-ban tűnt föl, azóta is csak *A császár anyjában* játszott nagyobb szerepet, igen finoman, megjátszva szótlán részeket is, de tragikai vágya s képessége eddig nem jutott szóhoz.

Vannak kiváló színművészek más színházaknál is; a Belvárosi Színháznál Pethő Atilla férfiasága, Simonyi Mária derült okossága nem egy színdarabot juttattak sikerhez. A Renaissanceban oly művészek játszanak, mint Dezséri, Rajnai, Góth Sándor és felesége. De ezek a színházak a hazai és külföldi irodalomnak új, jobbára könnyed termékeit művelik, s azok ritkán nyújtanak alkalmat komoly művészi alakításra, másrészt reméljük, hogy e művészek egy része előbb-utóbb el fog jutni oda, a hol a komoly tehetségeket leginkább szeretjük látni, a Nemzeti Színházba, a mely komoly feladataival teret ad a művészi erő kifejlésének.

Így futólagos szemlét tartván — a Greguss-jutalom alapítójának szándéka szerint — az utolsó hat év színművészetének művelőin és alkotásaikon: a jelentéstevő valóban zavarba jön, mit tegyen egyetlen koszorújával. A Nemzeti Színház igazgatója nem kívánt élni ajánlási jogával, de a Bizottság figyelmébe ajánlotta P. Márkus Emilia úrnőt. Ehhez csatlakozott a másik meghívott szaktekintély, Tóth Imre úr, az Orsz. Színművészeti Akadémia igazgatója. Mindent lelkiismeretesen latra vetve, a Bizottság a felé hajolt, hogy a jutalmat ez idén megkészserezze, nem fél-koszorúkat, fél-jutalmakat adva ki, hanem két teljes jutalmat, a mire a Pesti Hazai Első Takarékpénztár jóvoltából

módja van, két koszorút, mindeniket teljes elismeréssel. Egyiket Márkus Emilia úrnőnek, a Nemzeti Színház egyik oszlopának, egész művészi pályájáért, a jelen évkörben pedig különösen Stuart Mária alakításáért; a másikat az elszakított Kolozsvárott működő Szentgyörgyi Istvánnak, tipikus magyar alakok kitűnő ábrázolójának, kiemelve különösen a peleskei nótárius alakját. Egyiket, hálás szívvel, annak, a kinek művészetében mindnyájan sokat gyönyörködhetünk, a másikat egy erdélyi magyar művésznek, azért is, hogy elszakított véreink ebből is érezzék összetartozásunkat. Beható eszmecsere után a Bizottság így határozott, s határozatát a Kisfaludy-Társaság egyeteme zárt ülésében egyhangúlag helybenhagyta.

Voinovich Géza.

ÉRTESÍTŐ.

Egy magyar jogtörténeti mű.

A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi résztől 1848-ig. I. kötet. A központi igazságügyi szervezet fejlődése. Irta dr. Vinkler János jogakadémiai tanár. Pécs, 1921. 271 l.

A Magyar Tudományos Akadémia a «Jogi monographiaségely» alapjából 1916-ban a következő pályatételt tűzte ki: «*Fejtsék ki a magyar igazságszolgáltatási szervezet és a polgári peres eljárás története a mohácsi résztől 1848-ig.*» E kérdés kitűzésével az Akadémia az arra hivatott erőket egy olyan szigorúan tudományos műnek a megírására akarta buzdítani, mely Hajnik Imre örökbecsű munkájának («A magyar bírósági szervezet s perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok korában») folytatásaképpen feldolgozza igazságszolgáltatásunk történetét egészen 1848-ig s így jelenlegi bírósági szervezetünk és perjogunk közvetlen előzményeit világítsa meg, a mi a tételes perjog tanulmányozása tekintetéből talán még fontosabb, mint a mohácsi vész előtti perjogtörténeti fejlemények ismerete.

A nagy feladatra dr. *Winkler János* pécsi jogakadémiai tanár vállalkozott, ki pályamunkáját az Akademiának részben kidolgozva, részben csak tervezetként mutatta be. A bírálóbizottság tagjai (Magyary Géza és Illés József) 1920. évi márczius hó 10-én kelt jelentésükben a munkának kidolgozott részeiről igen nagy elismeréssel nyilatkoztak és azt javasolták, hogy a szerzőt a Magyar Tudományos Akadémia a teljes munkának a megírásával bizza meg és őt jogosítsa fel, hogy a dolgozatnak már eddig elkészült részeit könyvalakban forgalomba hozhassa. A pályamunkának ezeket a részeit bocsátja közre most a szerző fenti dolgozatával.

A munkának gondolatmenetét a következőkben körvonalozhatjuk. Szerző mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy perjogunknak a mohácsi vész utáni fejleményeit nem lehet egyes előző fejlődési mozzanatok vizsgálata nélkül megvilágítani. Kiinduláspontját s egyúttal nemcsak a mohácsi vész előtti, de az 1526-tól 1723-ig terjedő perjogtörténeti fejleményekre irányuló vizsgálódásainak is gerinczét az állandó bíraskodás kialakulásának kérdése alkotja.

Ezzel foglalkozik különösen dolgozatának első szakasza, melyben kifejti, hogy az Árpádok alatt a király és tisztjei, a mikor törvénytartókat tartottak, tetszés szerint vették maguk mellé a bírótársakat. Midőn a XIII. században az octavalis perbeli időszakokban való bírászkodás kifejlődik, a király vagy helyettese, az országbíró, nemcsak az egyházi s világi előkelők sorából, hanem a törvénytartó helyén éppen ott tartózkodó nemesek közül is választja bírótársait. Mindezeket azonban csak a bírói tárgyalás, vagyis az illető octavalis ülés megkezdésekor szemeli ki s veszi maga mellé és az ülés megkezdéseig teljesen bizonytalan, hogy kik lesznek a bírói tanács tagjai. Ebből az volt a kivezető lépés, hogy a rendes bírák (nádor, országbíró, cancellár s illetőleg ennek bírói tisztebe lépett személynök) mellé a bírótársak egy-egy ülészakra rendeltetnek ki. Ez a javaslat ugyan nem lett törvénynyé, de benne a bíró tanácsának állandósítása a törvényhozók lelkében élő gondolat gyanánt jelentkezik.

A Hunyadi-korszakban aztán sűrűbben találkozunk a fejlődés menetébe vágó intézkedésekkel. Fontos e részben az 1446: VII. t.-cikk, mely már nemcsak a törvénytartókat tartásának biztosítását célozza, hanem az alakítandó tanácsban résztvevők számát is meghatározza. A bíróság állandósítására irányuló törekvés azonban nemcsak a bírói tanács szervezésére vonatkozó intézkedésekből, hanem az értesítő melletti (*evocatio cum insinuatione*), majd pedig főképen a rövid határnapra szóló idézés (*brevis evocatio*) meghonosításából is kitűnik.

Az értesítő melletti idézés alatt a félnek oly hatálylyal való perbehívását értették, hogy a kijelölt határnapon a fél akár megjelenik, akár nem, perében érdemleges határozatot hoznak. Ezt az idézést már 1392-ben alkalmazták a király engedélyezte perújításoknál, majd bizonyos súlyosabb hatalmaskodási esetekben (1435-iki és 1444-iki decretumok). Különösen fontos azonban az 1447: XXXI. t.-cikk, mely — szemben a hosszú perekkel — már az első octavalis ülésen való megjelenés kötelezettségét mondja ki s rendeli, hogy az ügyet ugyanazon az octáván kell elintézni. Így meghonosítja a rövid pert, mely azonban még nem volt igazán rövid s mindenekfelett nem volt permanens bírászkodást feltételező rövid eljárás. Hanem ily értelemben vett rövid eljárást honosít meg az 1458: XIX. és XXX. t.-cikkkel megvalósított rövid határidőre szóló perbehívás (*brevis evocatio*), mely ugyanolyan ügyekben (tehát főleg hatalmaskodási esetekben) foglalt helyet, a melyekben eddig értesítő melletti idézésnek volt helye. Ezekben az ügyekben tehát nem octávéra, hanem az idézéstől számított 32-ed napra való megjelenésre szól a perbe-

hívás. Az ilyen idézéssel megindított pereket éppen azért legrövidebb pereknek (breves brevium) nevezték.

A legrövidebb perek behozatala egészen új korszakot nyit meg a magyar perjog történetében, t. i. ezzel valósult meg a királyi bírászkodás állandósága, mert ezzel már a törvényszékek is permanensnek kell lennie.

Szerzőnek mindenesetre nagy érdeme, hogy élesen megfigyeli különböző idézéseknek befolyását a bíróság jellegére, szervezetének alakulására és ez alapon kimutatja, hogy országgyűléseink később sem ejtették el az állandó bírászkodás gondolatát, a mely nálunk a rövid határidőre szóló perbehívások nyomán fejlődik ki.

Műve második szakaszában szerző tovább vizsgálja a curiának a királyi tanács szervezetével kapcsolatos fejlődését. Részletesen tárgyalja az octavalis ülések, valamint az állandó bíróság (rövid és legrövidebb törvényszék) tanácsának mikénti szervezését és tüzetesen foglalkozik az ország rendes bíráinak (nádor, országbíró, cancellár illetve ennek helyébe lépő személynök) jogkörével, mert, mint helyesen mondja, a rendes bírák joghatósága irányítja a központi igazságügyi szervezet fejlődésének útját egészen 1723-ig. Ez a joghatóság pedig egyrészt generalis volt, a mennyiben a rendes bírák minden ügyben — kivéve a királynak fenntartottakat — ítélezhettek, másrészt pedig specialis joghatóság volt, t. i. szokás szerint mégis a peres ügyek egyik csoportjára egyik, a másikra a másik rendes bíró tekintetett illetékesnek. Különös jelentősége van azonban a személynöki bíróságnak 1454 óta, a midőn mint a titkos cancellár helytartója, ő kerül a személyes jelenléti bíróság élére és nemcsak hatalmaskodási ügyekben, hanem minden más rendes bíró hatáskörébe nem tartozó ügyben is eljárhatott. A cancellárnak, majd az ő jogkörébe lépett személynöknek ez a hatósága pedig első sorban az állandó bíróság ügyeivel van kapcsolatban, a melynek hatáskörébe tartozó ügyeket az 1462 : I. és 1463 : XXI. t-cikk részletesen felsorolják és azokat kifejezetten a királyi személyes jelenlét elé utalják. A személynök elnöke alatt ítélező törvényszék volt tehát az az állandó bíróság, melyet a későbbi királyi táblának előzményeül kell tekintenünk. Midőn 1464-ben nem hosszú ideig való eltörlés után a rövid határidőre szóló perbehívásokat 1471-ben, majd 1478-ban visszaállítják, és pedig előbb csak a gyilkosságra, majd minden ügyre nézve, melyben előbb a főpapok s bárók ítéleztek, a vonatkozó idézéseket bármely rendes bíró pecsétje alatt lehetett ez ügyekben kibocsátani. Ebből valószínű, hogy ez ügyekben a tanács a nyolczados törvényszékek tanácsához hasonlóan alakult. Határozottabb megállapítást nyer az

állandó bíróság szervezete az 1500: II. t.-cikk megalkotása óta, mely eltörli a rövid octávákat és az ezek elé tartozott ügyeket is az állandó bíróság elé utasítja. Az 1500. évi X. t.-cikk aztán kimerítően szabályozza úgy az octavalis, mint az állandó bíróság tanácsát.

A következő, t. i. harmadik szakaszban a szerző azt a rendkívül érdekes és nagy horderejű kérdést vizsgálja, hogy az eredetileg csak bíróból s bírótársakból (tanácsadókból) álló törvényszék, a melyben az ítéletet az ország valamelyik rendes bírója, a bírótársak tanácsával (és nem ezek szavazatával) hozta, hogyan alakul át társasbíróssággá, vagyis olyan törvényszékké, melynek tagjai szavazattöbbséggel tanácsban hozzák az ítéletet. Ugyanis a régebbi igazságszolgáltatási szervezet körében csak az elnöklő bírónál volt az ítélethozatalnak, vagyis a bírói hatalom gyakorlásának a joga. 1500 s 1507 óta a szerző nézete szerint — már nem egyedül a rendes bírónál van az ítélezési hatalom, hanem annak a tanács is részese. Ez a fejlődés — szerző úgy véli — a választott ülnökök megjelenési kötelezettségének a kimondásával áll kapcsolatban. Midőn Hunyadi János ideje óta a nemesi ülnökök mindinkább előtérbe jutnak az octavalis, valamint az állandó bíróságokon, az ő megjelenésükre különös súly helyeztetik és a XV. század vége felé, nevezetesen az 1492: XLIII. 1495: VIII. és főleg az 1498: II. t.-cikkkel (5. §.) kimondatott a rövid octávákon való benntülési kötelezettség (assidere teneantur). Később a törvényhozás 1500-ban s még inkább 1507-ben a főpapi s főnemesi ülnökökre nézve is szigorúan kimondja a megjelenési kötelezettséget. Ekkor követelniök kellett s bizonyynyal meg is nyerték a jogot, hogy szavazatukkal az ítélet hozatalába is befolyjanak. Az 1500. és 1507-iki törvények által megállapított felelősség után — úgymond Winkler — az ítélet csak formailag nem volt a bíró és a tanács szótöbbséges határozata, lényegileg azonban már igen.

Dolgozatának negyedik szakaszában tér át aztán szerző az igazságszolgáltatási szervezetenek a mohácsi vész utáni fejlődése tárgyalására s úgy ezen, mint az ötödik szakaszban, érdekesen fejtegeti a régi központi bírói szervezet, illetve a rendes bírák hatóságának a királylyal, illetve a helytartóval szemben való biztosítását célzó törvényhozási intézkedéseket. A bírói hatalomnak bizonyos elvek szerint megosztásáról a mohácsi vész előtt szólni sem lehetett. Mohács után a király személyes bíraskodása megszűnik és az ez alá tartozott ügyeket a királyi helytartó látja el. Ezért s mert az 1536: XIV. t.-cikk már nem csupán a király személyes hatósága alá tartozó ügyekről szól, hanem ezeken kívüliekben is a király iurisdictionját hangsúlyozza. és miután így attól lehetett tartani, hogy a király, illetve helytartója

saját bírói hatalmát növelni s a rendes bírák joghatóságát veszélyeztetni fogja : az országgyűlések (így különösen az 1542. évi besztercebányai országgyűlés) a régi rendes bírák joghatóságának a sértetlenségét akarják biztosítani. S mert a nádori szék huzamos időn át nem volt betöltve, a nádor bírói hatalmának sértetlen fenntartása érdekében annak gyakorlatára a rendek nádori helytartót (propalatinus) választanak, a ki, ha nádor nincs, mindig ott legyen a királyi helytartó mellett. Szóval a nemzet meggátolni törekedett, hogy a nádor s a többi rendes bírák generalis hatósága alá tartozó ügyeket a király bizalmától függő helytartó magához vonja.

A hatodik fejezetben a királyi helytartó bírói hatóságának a rendes bírák iurisdictionójához való viszonyát tárgyalja. Egyúttal 1554-ben a nádort mint királyi helytartót kifejezetten az országgyűlés ruhazza fel az általános joghatósággal. Az országgyűlés a nádorral, mint helytartóval is rendes bíróként rendelkezik, utasítva őt a személyes királyi bírászkodás alá tartozott és állandóan elbírálandó ügyekben való ítélkezésre. Eképen a rendes bírónak általános és specialis joghatósága a király korlátlan szervezési jogának leszorításával biztosítva van. Ez tűnik ki az 1566 : XXI. és 1574 : XVIII. t.-cikknek rendelkezéseiből is, melyek közül az előbbi egyúttal állandó eljárásra utasítja a helytartói bíróságot. De itt — mondja a szerző — az állandó bírászkodásnak 1723-ig, a királyi tábla megalakulásáig nyoma vesz. (?)

Ezután műve hetedik szakaszában áttér annak a rendkívül fontos kérdésnek tárgyalására, hogy a helytartóbíróságból miként fejlődik ki a hétszemélyes tábla. Kiindulási pontul itt is az szolgál, hogy 1526 után a király személyes bírászkodása megszűnik s azt a helytartó látja el. Ezzel a cancellárnak a királyi személyes bírászkodásban való hatósága is megszűnik. De egyúttal a személynök, ki e cancellár bírói helytartója volt, illetve helyébe lépett a királyi személyes jelenlét képviselése tekintetében, most egyenesen a helytartónak, mint a király bírászkodásában való személyes jelenléti bírónak a helyettese lesz, mert hiszen nádor nincs; a cancellár nem bírászkodik s a királyi személyes jelenlétet most a helytartó képviseli. A személynök tehát az ő helyettese, mint a hogy egykor a cancellaré volt, mikor ez volt a királyi személyes jelenlét képviselője. Ez összefügg azzal is, hogy közvetlenül a mohácsi vész után jóformán csak a helytartó gyakorol központi bírászkodást, a mit bizonyít az, hogy az 1542 (besztercebányai) : XXII. t.-cikkben az országgyűlés kénytelen kimondani, miszerint a II. Lajos király halálától ez ideig lefolyt idő nem számít be az elévülésbe; a mit azért rendelt el, mert a specialis bírói hatóságok (nádor, országbíró, személynök) nem működhetek,

azaz nyolczados törvényszékek nem tartattak. Tehát ha valaki ez idő alatt jogát nem kereste, ez hátrányául nem szolgálhat.

A személynöknek a helytartóhoz való viszonyát tárgyalva, helyesen állapítja meg, hogy a személynök specialis joghatósága hovatovább a helytartó hatáskörébe olvad be.

A helytartóbíróság megszilárdulására s felebbviteli törvényszékké való kialakulására sokat tett, hogy míg a királyi helytartó tanácsát 1554-ig a főpapok s bárók sorából szabadon választotta, addig az említett évben Nádasdynak nádorrá történt kinevezése óta a tanács részletesen meghatározott szervezetet nyer, mert hiszen Nádasdy kinevezési okirata szerint a nádor, mint helytartó mellé hat tanácsos, nevezetesen 2 főpap, 2 báró és 2 nemes rendeltetik, kik állandóan mellette tartoznak lenni. Vagyis a helytartói bíróság hét ülnökből álló collegium. És ez már nem a régi nagyobb királyi tanácsból deputált, hanem egészen új jogalapon szervezett testület, mely az igazságszolgáltatási teendőkből hovatovább kiszoríttatik, merőben központi kormányhatósággá lesz. A nemzet ép azért e fejlődést felhasználja a nádor régi bírói jogkörének visszaállítására s egyúttal az igazságszolgáltatás zavartalan menetét törekszik biztosítani. Ezért az országgyűlés egyfelől kimondja (1557 : VIII. t.-cz.), hogy a nyolczados törvényszékek Pozsonyban és Lőcsén megtartassanak, tehát visszaállítja a rendes bírák generalis és specialis joghatóságát, másrészt — a nádor tehermentesítése érdekében — rendeli, hogy minden, eddig kizárólag nádori ítékezés alá tartozott ügy a nyolczados törvényszékre vitessék.

E mellett meghagyja, hogy a nádor, mint helytartó, a nyolczados törvényszéken kívül is bíraskodhassék a joghatósága alá tartozó ügyekben. Ez utóbbi ügyek kétségtelenül két nagyobb csoportra oszthatók, ú. m. 1. a többi rendes bíraktól elbíralt s hozzá áttett ügyek. 2. a megyéktől felebbezett ügyek. Ámde lehetetlen, hogy mint helytartó ugyanazokkal a bírótársakkal lássa el ez ügyeket, kikkel a rendes bírák (tehát a nádor is) a nyolczados törvényszékeken ítékeznek. Vagyis az 1557-iki országgyűlés felebbviteli törvényszékké akarta tenni a helytartói (nádori) törvényszéket, de szervezésének helyes módját nem találta meg. Mígnem aztán az 1559 : XXXVIII. t.-czikk, midőn kimondja, hogy a felebbezések elbírálásánál a főpapok s bárók közül némelyek okvetlenül legyenek jelen, de nem azok, kik a törvényszékeken (t. i. az octavalis bíróságokon) részt vesznek, — a nádornak megadja a felebbezések elbírálásához szükséges tanácsot.

Létrejő a külön felebbviteli bíróság. Régebben egy sajátos

perorvoslatnak volt helye; t. i. a per áttétetett az egyik rendes bírótól a másikhoz. Az 1559 : XXXVIII. t.-czikk azonban a felebbezés kérdését elintézi a helytartói törvényszék javára és a többi rendes bírák generalis joghatóságának hátrányára. A helytartói bíróság immár csupán felebbezési törvényszék gyanánt jár el; minden ügy a nyolczados törvényszéken bírálendő el, a mi azt jelenti, hogy a helytartó a megyéktől felebbezett ügyeket a nyolczadokon lássa el. Tehát a helytartóbíróság mint önálló törvényszék hatósága, de facto csakis a rendes bíraktól felebbezett ügyekre van szorítva. Másrészt a felebbviteli hatóság, t. i. helytartói törvényszék zárt joghatósága hovatovább kialakul. 1608. után kizárólagos felebbviteli törvényszék gyanánt jelentkezik s a megyei ügyek csak a nyolczadon történt felülvizsgálat után kerülnek eléje. Így már jóval 1723 előtt kialakul a helytartóbíróság mint kizárólagos felviteli törvényszék, bárha csak 1723 óta nevezetik hétszemélyes táblának, sőt e bíróság, mely a királyi személyes bíróságból, majd a helytartói törvényszékből képződik, lényegileg él már Nádasdy nádorsága idejében, a mint a királyi ítélőtábla is már Mátyás király idejében, a kerületi táblák pedig az ítélőmesterek vidéki bíróságából lényegileg már a mohácsi vész után kifejlődnek. Mindegyiknek eddig tényleg kialakult szervezete aztán 1723-ban de jure is sanctionáltatik s egyúttal részletesen megállapítatik. De ekkor ennél több is történik, t. i. a törvényhozás szakítva a generalis és specialis joghatóságok elavult fogalmával, megteremti a hatáskör modern fogalmát s e fogalom alapján állapítja meg a királyi táblához tartozó ügyeket, kimondva, hogy minden ügy, mely más bíróság alá nem tartozik, a királyi tábla bíráskozásának legyen alávetve. Ez pedig már nem általános joghatóság biztosítása, de a királyi táblának, mint rendes bíróságnak a megjelölése. Miután pedig a hétszemélyes táblát az 1723 : XXIV. t.-czikk a felebbviteli ügyek felülvizsgálatára szervezi, világos, hogy hatáskörét kifejezetten a kir. ítélőtáblától felebbezett ügyekre vonatkozólag állapítja meg, legfőbb s kizárólagos felebbviteli törvényszékké teszi; s ily minőségben, állandóan eljárni hivatott bíróság marad egész 1848-ig. Elnevezése onnan ered, hogy az 1526 után keletkezett helytartóbíróság (melyből a hétszemélyes tábla fejlődött) nem képezett zárt tanácsot, azonban az 1536 : XVI. t.-czikk 1. §-a a helytartó mellé adandó tanács tagjainak minimális számát hétben állapítja meg s bár nem mondja, hogy csakis e hét tanácsos lehet a helytartóbíróság tagja, mégis jelzi, hogy a helytartó a személyes királyi joghatóság alá tartozó ügyekben hétnél kisebb számú tanácstaggal nem ítélezhetik. Tehát e rendelkezésnek nincs több jelentősége, mint

csakis az, hogy a helytartóbírótság, majd a hétszemélyes tábla tagjainak számára vonatkozóan az alapot a hetes számban adja meg. Nádasdy nádorsága óta aztán, mikor már nem annyira a helytartótanácsról, mint inkább a felebbezett ügyek tanácsáról szólhatunk. a hetes számtól — bár az csak minimumkép volt előírva — két századon át nem is tértek el. Azonban az 1723-iki szervezés szerint az elnökkel együtt nem hét, hanem tizenegy tagú tanácsban történik az ítélezés.

A nyolczadik fejezet a királyi ítélőtábla kialakulását tárgyalja. Hajnik tudvalevőleg a tábla fejlődését a rendes vagy a nagy bírák tanácsának fejlődésével hozza kapcsolatba. Ámde merőben a tanács állandósága alapján bajos a királyi tábla mibenlétét indokolni, mert mind a nyolczados törvényszék, mind az állandó (rövid) bíróság egyaránt e fogalom alá esik; azaz e fogalommal a királyi személyes bíraskodás körén kívül eső egész központi igazságügyi szervezet jelöltetnék meg. Csak így lehet megérteni Hajnik azon tanítását, hogy a királyi ítélőtábla illetékes volt mindazon perekben eljárni, melyek a megyék bíraskodási hatáskörét meghaladták és ép azért csak a kir. curiában voltak megindíthatók.

Ámde a királyi személyes bíróság alá nem tartozó ügyekben (hatalmaskodás, zálog, kötelezési ügyek, hitbér, jegyajándék s a megyéktől felebbezett perek) a személynök elnöktele alatt egy tanács állandóan működik, mely rövid határidőre szóló perbehívásokat eszközöl. illetve a mondott ügyeket az év bármely napján elbírálja. E bíróságon ugyan akármelyik nagy bíró elnökölhet, de ez a személynök előtérbe-jutásán mit sem változtat, hovatovább ő lesz ennek az állandó bíróságnak a vezetője. A XV. század II. felétől kezdve így a curialis bírósági szervezet két különálló törvényszékké kezd tagozódni. Egyik a király személyes bíraskodása céljából tartott bíróság, a másik pedig az állandó tanácsként működő s a nagy bírák (főleg a személynök által tartott curialis bíróság, mely királyi táblának kezd nevezettni. S ez elnevezés az octavalis törvényszéket is magában foglalja, mert a rendes bíróságot vezető nagybírák bizonyos ügyekben állandóan, másokban nyolczados ülésekben jártak el. Azonban annyi kétségtelen, hogy a XV. század második felében a nagybírák, főleg a személynök által vezetett curialis bíróság az egész éven át működésben levő, permanens törvényszék gyanánt kezd jelentkezni s mellette a királyi személyes bíróság csaknem kizárólag felebbevteli törvényszékké válik. *A királyi ítélőtábla tehát eredetileg a király személyes bíróságától elütő s a rendes bírák által vezetett curialis törvényszék volt. legyen az akár octavalis, akár permanens működésben.*

S a mikor a személyes királyi bíróságot a helytartói, illetve felebbezési törvényszékeknek, majd hétszemélyes táblának nevezett jogszolgáltatató szerv váltja fel, a rendes bírák által tartott e törvényszék mindinkább a személynök elnöklete alatt állandóan működő elsőfokú törvényszékké válik. Sőt már 1554 óta ilyen gyanánt szerepel s e tényleges állapotot az 1723-iki igazságügyi rendelkezések jogi helyzeté alakítják. Szóval a királyi ítélőtábla eredetére vonatkozólag kutatásának végeredményeképp Winkler megállapítja, hogy ennek a törvényszéknek jogtörténeti előzménye a rendes bírák, főleg a személynök által tartott s állandóan eljáró bíróságban keresendő. Ezt hathatósan bizonyítja az 1609 : LXX. t.-cikk is, mely a rövid törvényszéket visszaállítja, csak hogy most nem *judicia brevia*-nak, hanem *judicia brevia brevium*-nak mondja, azaz visszaállítja az állandó bíraskodást s míg a helytartói bíróság működését kizárólag a rendes bírától felebbezett ügyekre szorítja, addig az állandó bíróságot s vele kapcsolatban a nyolczados törvényszéket az ország rendes első fokú bíróságává teszi, élén a személynökkel. Így 1609-ben a *generalis* joghatóság alapján létesített, majd 1723-ban a hatáskör fogalma alapján jogilag sanctionált királyi ítélőtábla végleges szervezetet nyer.

A kilencedik szakaszban szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miként történt az 1723-ban intézményesen szervezett hétszemélyes és királyi táblákon a határozathozatal, illetve hogyan lesz e két törvényszék társas bírósággá? Hivatkozik arra, hogy a *curialis* bíróságok — nézete szerint — már 1526 előtt is társas bíróságokká váltak, bennük a határozatokat a tanács ülnökeinek szavazattöbbségével hozták. A helytartó bíróság a mohácsi vész után tüstént társas bíróság gyanánt működött, a mit Ferdinánd királynak 1549 jan. 1-én a helytartótanácsához kiadott utasítása is bizonyít. Az országgyűlés e kérdést most sem szabályozta, de kétségtelen, hogy a már kifejlődött állandó gyakorlatot, hogy t. i. a tanácsban résztvevő ülnökök a határozatokat szavazattöbbséggel hozták, átvette a helytartóbíróságból képződött hétszemélyes tábla is. Hogy a királyi ítélőtáblán is így volt-e, bizonytalan. Azonban abból, hogy a királyi tanács tagjai kormányzati ügyekben régóta, nevezetesen már Hunyadi kormányzósága idején, a tanács hozzájárulásához voltak kötve s hogy a királyi tanács és a törvényszéki tanács szoros kapcsolatban voltak, szerző következteti, hogy a királyi táblán, illetve a király személyes jelenlétét képviselő *personalis* állandó törvényszékénél is ugyanez a gyakorlat követtetett. Kitionich pedig már mind a királyi, mind a hétszemélyes táblára nézve egyöntetűen állapítja meg, hogy

az ítéletek secundum pluralitatem votorum hozatnak, ellenesetben érvénytelenek.

Végül a tizedik szakaszban szerző a hétszemélyes tábla és a királyi ítélőtábla 1723 utáni fejlődését ismerteti. Előre bocsátja, hogy az 1723-iki szervezés tulajdonképpen jelentősége a hatáskör modern fogalmának kiépítésében nyilvánul s hangsúlyozza, hogy az 1723-iki törvények e két törvényszék hatóságát egymással szemben kizárólagossá tették. És pedig a királyi tábla első fokú rendes bírósággá lesz, melynek hatáskörébe a rendes bírák generalis hatáskörébe egykor tartozott ügyek soroltatnak; de most már a modern perjogi álláspontnak megfelelően az 1723-iki országgyűlés akkép körvonalozza a királyi ítélőtábla hatáskörét, hogy abba utaltatnak mindazok a perek, melyeket külön törvény más bíróság hatáskörébe nem utal. Az 1791:VII. és az 1827:VIII. t.-cikkkel kiküldött reformbizottságok ugyan részletesen akarják felsorolni a királyi ítélőtábla hatáskörébe tartozó ügyeket, de ez ellentétben áll az 1723-iki törvények igazi értelmével s e kimerítő felsorolásra törekvés csak azt tanúsítja, hogy e bizottságok nem voltak a fejlődés technikájával tisztában. Ezért az 1723 után működött bizottságoknak a hatáskör megállapítására vonatkozó működésének nincs jelentősége. Azonban idővel mégis több módosítás történt a királyi ítélőtábla hatáskörén, illetve oda hovatovább több és több ügy utaltatott. Mindazáltal a polgári perek nem voltak soha kimerítően elősorolva, míg a büntető ügyek taxative voltak megállapítva. De a királyi ítélőtábla felelősségi bíróság is volt a kerületi tábláktól, a megyéktől, a báni táblától, a hajdúkerületi törvényszékektől stb. felelősségi ügyekben. Ezután a királyi tábla ítélkezési tanácsának szervezetében koronkint bekövetkezett változásokat tárgyalja s röviden megemlékezik úgy annak, mint a hétszemélyes táblának szervezete s hatáskörében II. József törvénytelen reformjával, az ordo judicarius-szal tervezett módosításokról. Végül előadja, hogy 1792-től fogva, midőn a törvényhozás az 1723-ban vett fejlődési mederbe tér vissza, 1848-ig a hétszemélyes és a királyi tábla szervezete és hatáskörére vonatkozólag miféle jelentősebb törvényhozási intézkedések tétettek.

*

A dolgozat tartalmának itt adott áttekintéséből is eléggé kiviláglik, hogy szerző nagy elmélyedéssel, lelkiismeretes utánjárással és széleskörű jogtörténeti és perjogi tanulmányokkal fejtegeti a vizsgálat tárgyává tett rendkívüli nehéz és bonyolult kérdést. Okleveles

kutatása korántsem oly terjedelmű, mint a Hajniké, de viszont a bűvárolt forrásanyagot hatalmas perjog-kritikai erővel elemezi. Hogy a műnek hiányai is vannak, hogy szerzője bennünket a kérdésnek egy- és más részletére nézve homályban hagy s hogy megállapításait több helyütt — okleveles adatok hiányában — positiv jogtörténeti bizonyítékokkal nem tudja támogatni, azt szinte természetesnek kell találnunk, ha figyelembe vesszük, mily roppant terjedelmű feladatra vállalkozott s ennél fogva mily nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. De már azzal, hogy a további kutatásra irányt szabott, hogy szélesen megalapozott, bő ismerettel megírt dolgozatával a kérdésnek további tanulmányozását lényegesen megkönnyítette, igazán elvitázhatatlan érdemet szerzett. Éppen azért csak a legnagyobb örömmel csatlakozhatunk az Akadémia bíráló bizottságának elismeréséhez.

A tévedéseket s hiányokat illetőleg csak néhány észrevételre kívánunk szorítkozni.

Szerző azt állítja, hogy Hajnik figyelmét elkerülte az a kérdés, vajjon az 1458 : XXIX. t.-cikkkel létesített állandó bíróság tárgyalásain jelentek-e meg egyáltalán főpapok s főurak. Hajnik vagy nem ismerte, mondja Vinkler, a kérdést, vagy ha ismerte, annak feltevését, mivel feleletre alkalmas okiratot nem talált, mellőzte (28, 29. l.). Holott, — véleményünk szerint, — Hajniknak e kérdésben határozott álláspontja van, mert világosan hangsúlyozza, hogy Zsigmond s még inkább Hunyadi Mátyás alatt, midőn a rövid határidőre szóló perbehívások meghonosodtak, a rendes bírák a királyi udvarban többnyire a nemesekkel ítélkeztek, a főpapok s ország-nagyok pedig csak fontos ügyek tárgyalásánál jelentek meg. A velük tartott bíróságot azonban — mondja Hajnik — tekintélyesebbnek tartották s ennél fogva és talán mert az ő részvételük a méltányosság-
nak a bíraskodásnál nagyobb tért engedett, többször előfordult, hogy a felek kérték a bírót, hogy halassza el az ügynek végleges elintézését akkorra, mikor a bírói széken főpapok és bárók is jelen lesznek. (Hajnik, Bír. szerv. és perj. 53. l.). Továbbá arra is utal Hajnik, hogy éppen mivel a főpapok és bárók gyakran elmaradtak a bírói tárgyalásról, az 1462 : I. t.-cikk rendeli, hogy mind az octávákön, mind azon tárgyalásokon, melyeken rövid határidőre szól az idézés, részt vegyenek azok a főpapok és bárók is, a kik éppen a királyi curiában tartózkodnak. (id. m. 54. l.) Különben a kérdést illetőleg, mint Hajnik, Vinkler sem volt képes eligazodásra alkalmas oklevelet találni. Nem egészen oszthatom szerzőnek azt az állítását sem, hogy Hajnik

nem vette figyelembe azt, miszerint polgári perjogunk történetében a különféle idézéseknek a perfelvétel keretén kívül eső, t. i. a törvényszék szervezésére kiható jelentősége van s így a rövid határidőre szóló perbehívásnak az állandó bíraskodás tekintetéből való fontosságát teljesen figyelmen kívül hagyta volna. Mert Hajnik (id. m. 36. és 53. l.) világosan hangsúlyozza a rövid határidőre szóló perbehívás és az állandó bíraskodás közti kapcsolatot. Hiszen idevonatkozólag műve 53. lapján ezt mondja: «... midőn 1458-ban Mátyás király a hatalmaskodások elnyomása érdekében rövid határidőre szóló perbehívásokat honosított meg és ezáltal a királyi curiában *állandó bíraskodás vált szükségessé*, e végre külön ítélőmesternek és melléje ülnökökül hat előkelő nemesnek kirendelését hagyta meg stb.» Másfelől el kell ismernünk, hogy míg a Hunyadi Mátyás és II. Ulászló korabeli törvényhozásnak ingadozó igazságügyi rendelkezései közepett Hajnik elveszti a fejlődés fonalát s merőben a királyi tanács szervezete alapján vizsgálja tovább a királyi ítélőtábla alakulásának kérdését. addig Vinkler fáradságos kutatásai segítségével kimutatja, hogy — a XV. század végén észlelhető ingadozó törvényhozási intézkedések ellenére, — a fejlődés alapjában véve mégis az eddigi nyomon halad s a perbehívás és hatáskör vizsgálata segítségével a mohácsi vész előtti állandó bíraskodásról sokkal szabatosabb tájékoztatást ad, mint a milyet Hajnik nyújtott.

Azt az állítását, hogy a bírának megjelenési kötelezettsége és az ebből folyó felelősség tudata folytán a bírói tanács már a mohácsi vész előtt és pedig 1507-től fogva szótöbbséggel hozta határozatait s így a rendes bírák törvényszéke már ekkor társasbíróssággá alakult át, — bármily érdekes perjogtani okfejtéssel igyekszik is bizonyítani, — jogtörténetileg kellően igazoltnak nem tekinthetjük; mert, mint maga is beismeri, idevonatkozóan semmiféle okirati bizonyítékot nem talált. Sőt én inkább a jogtudós bírának azon időtájt való jelentkezéséből mernék következtetni arra, hogy az ítéletek a rendes bírák törvényszékein hovatovább az ülnökök szavazatával hozatnak. illetve hogy a társas bíróság intézménye nálunk már a XVI. század elején alakulóban van. Ugyanis az 1498:II. t.-cikk (5. §.) és az 1500:X. t.-cikk (1. §.) világosan rendelik, hogy mind az octávális, mint a rövid törvényszékeken jogban jártas ülnökök alkalmaztassanak. S valószínű, hogy ezeknek szava — tudásuknál fogva — hovatovább döntő súlyú lesz az ítélelhozatalnál és így ők idővel valóban szavazó bírákká válnak. A minthogy a társas bíraskodás kifejlődése a nyugateurópai államok középkori perjogában is általában a jogtudós bíróságok ala-

kulásával van kapcsolatban. Már ez is bizonyítja, hogy az egész kérdés tárgyalásánál a nyugateurópai államok bírósági szervezetének fejlődésével való összehasonlító vizsgálódás — legalább egynémely részletre nézve — felettébb kívánatos lett volna.

Az 1526. és 1723. közti időre vonatkozó fejtegetései pedig majdnem kizárólag a törvényekben foglalt igazságügyi rendelkezésekhez fűződnek. Pedig országgyűléseinknek az akkori zavaros viszonyok közepett hozott ingadozó, sokszor ellentétes rendelkezései alapján nagyon nehéz a fejlődésről világos képet nyújtani s különösen — a perbeli okiratok vizsgálata nélkül — felette bajos meghatározni, hogy mely törvényhozási intézkedések tekinthetők a rendkívüli viszonyokra alkotottaknak, tehát csak ideiglenes szabályozást célzóknak s melyek maradandó hatásúaknak, a további fejlődés szempontjából, irányító jelentőségűeknek. S innen van, hogy éppen az 1526—1723-ig terjedő időszak igazságügyi fejleményeire vonatkozó vizsgálódását még szakembernek sem könnyű nyomon követni és hogy dolgozata alapján, bárha elismerjük, hogy az idevonatkozólag is sok érdekes és értékes megállapítást tartalmaz, a mondott időszakra nézve világos tájékozódást még mindig nem tudunk nyerni. Így többek között a szerző nem tud tiszta képet nyújtani a királyi ítélőtáblának 1723 előtti fejlődéséről. Nevezetesen abból, hogy az 1609: LXX. t.-cikk a két octáva mellett visszaállítja a rövid törvényszéket és ezt már nem breves brevium-nak, hanem judicium brevia brevium-nak nevezi, azt a következtetést vonja le, hogy ezzel a törvényhozás jelezni kívánta, hogy a rövid törvényszékekkel nem rövidebb időszakos bíraskodást, hanem állandó bíróságot akar létesíteni. Ez állandó bíróság s vele kapcsolatos nyolczados törvényszék ekkép — úgymond — első fokú rendes bírósággá, királyi ítélőtáblává lesz, mely elnevezés akkor a nyolczados törvényszék megjelölését is magában foglalta. Ámde a mohácsi vész előtt törvényeink a nyolczados üléseket hányszor nevezik judicium octavalia-nak, pedig ezek igazán nem végeztek állandó bíraskodást. Tehát szerzőnek kizárólag az 1609-iki törvényben használt terminológiára támaszkodó ezt a megállapítását jogtörténetileg kellően indokoltnak sehogy sem látom. E kérdésre nézve ugyanazért további és pedig okleveles kutatás alapján lehetne pozitívabb bizonyítékot szerezni.

Végül az akadémiai bírálókkal egyetértőleg én sem osztom szerzőnek azt az álláspontját (bármennyire méltánylom is annak indoklására irányuló nagyértékű fejtegetéseit), hogy az 1723-iki igazságügyi reformok lényege első sorban a hétszemélyes tábla, a királyi

ítélőtábla és a kerületi táblák modern perjogi értelemben vett hatáskörének megállapításában rejlenék; mert a szóban levő reformok legnevezetesebb eredményét mindenképen e bíróságok szervezetének törvényes szabályozásában s a királyi bíraskodásnak a kerületi táblák felállításával intézményesen megvalósított decentralisálásában kell látnunk.

Különben újólág hangsúlyozom, hogy szerző kiváló jogtörténeti s főleg perjogdogmatikai készültséggel foglalkozott igazságügyi szervezetünk múltjának tanulmányozásával és vizsgálódásai eredményeképpen valóban komoly tudományos értékű, maradandó becsű dolgozatot bocsátott közre. Melegen óhajtom, hogy a kitűzött nagy feladatnak további részeit hasonló tudományos sikerrel dolgozza fel.

Kérészy Zoltán.

LÉVAY JÓZSEF.

Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésén
1922 február 5-én.

A mint reá gondolok, fehér tündérvilág merül fel emlékezetemben. A Bükkhegység hatalmas erdeje szép, tiszta, kemény télidőben. Lábam alatt csikorog a szüzi hó. A százados fák, mintha valamely titáni erőfeszítés pillanatában csupa Laokon-szoborrá dermedtek volna, szeszélyes, szenvedelmes csavarodásokkal és nyujtózásokkal tolják bogos, könyökös, hóterhes ág-karjaikat az ég felé.

Világos, teliholdas este van. Utolsó volt a hajtás. A vadászatnak vége már ; nem esik több lövés. Hallom a hívó kürt szavát. Deres cserjéken áttörtetve igyekezem e hang felé. És jobbra tőlem s balra is neszelek ilyen törtetést. Még egykét bokrot félrehajtok s a nagy tisztáson künn vagyok.

Itt már az égről fényesen mosolyog le a fehér kerek hold. A szüzi nagy hőszyonyegen középuitt nyájas tűz lobog. Az erdőből hol itt, hol ott kibukkanó vidám vadászok zsi-bongva gyűlnek a tűz köré. Megállnak ott helyet keresve, aztán leülnek, elhevernek. A hajtók még mindegyre hordják a sok felbukfenczelt nyulat s a vontatott nagyobb vadakkal vérsávokat írnak a hóra.

Megindul a terefere. Ki mit lőtt, hogy lőtt, mit hibázott. Dicsekvés, kaczagás, vita. Nyúl, hála légyen, esett bőven, könnyű azon az osztozás. De három kocza vaddisznó is került terítékre. Ezekből kettőt Lévy József ejtett el. Senki nem vonja kétségbe. Lévy József gyönyörűen lő. Öreg vadász, éles szemű, tapasztalt. Nem ideges, nem kapkodó ; tökéletes az önfegyelme, hiába sohasem puffogat. Ritka eset, hogy ő hibáz.

És minden szem feléje fordul, nagy tisztelettel s szeretettel. Ránézek én is. Ott hever, a tűznek fordult piros arczczal ;

haja, bajusza és szakálla fehérebb, mint a tél hava. Heverve is a heverők közt, derűsen is a derűsek közt ő a legméltóságosabb. Nemcsak, mert túl a hatvan éven a hetvenhez van már közel, hanem mert a tekintetében van valami erkölcsi fenség, mely vonzza a komoly megértőt, de a komázót nem tűri. Van itt a vadásztársaságban vagyonna, születésre, rangra nem egy neves nagyobb úr nála, de mégis ő a főtekintély. A Bükk vadászkirálya ő. Az ő lövéseit bírálni, az ő zsákmányát megvitatni nem illenek s nem is szabad.

Hanem a többi ejtett vadról még egyre foly a szóbeszéd. Ki lőtte ezt, ki lőtte azt? Hát ezt a csinos őz-sutát? Jelentem, hogy kezdő vadászul magam vagyok az őzlövő. Kisüti menten több vadásztárs, hogy ez az én legelső őzem; a mit ér nem tagadhatok. «Fel kell avatni! Fel kell avatni!» — harsan a víg közvélemény.

Erre a Bükk vadászkirálya, Lévy József, talpra pattant. Szép szál ember volt; karcsú, ép, szilárd s hajlékony egyben, mint a hibátlan jegenye. Engem mosolyogva odaintett az őz-sutához, hogy ős vadásztörvény szerint ő celebrálja seniorként az én felavatásomat. Két jelszavat mondott felettem. «Vadász-szerencse!» volt az egyik; ám ő ezt kisebb súlylyal mondta. A másik, a «poétai szerencse!» — az fennen zöngött ajakán, visszhangot vert a messze erdőn s nekem a szívemig hatott. Ezt én soha el nem felejtem... S ha nem is lettem nagy vadász, a második felavató szó, úgy érzem, akkor ott az erdőn nem volt egészen puszta szó. Mert az magában véve is, bizony, poétai szerencse, ha egy, még kezdő, ismeretlen, szerény magyar poétaifjút a legnagyobb magyar poétanemzedék egyik utolsó mohikánja tisztel meg ilyen kedvesen.

Ez több, mint harmincz éve történt. Mi még, annak az időnek fiatal magyar költői, úgy tudtuk, hogy a nemzet nem csupán az éppen élő nemzedék, hanem az ősök s az utódok végtelen sorának ideális egysége. A nemzet költészetét is nemzedékről-nemzedékre szálló ős szellemi kincstárnak tartottuk, melynek minden gyarapítóját meg kell becsülnünk. Kegyelettel már porladó, tisztelettel és szeretettel még koszorúsan köztünk járó dicső költő elődeinket. A mi nagyzási hóbortunk még nem az volt, hogy a magunk csinálta tabula rasán majd

mi kezdünk valamely egészen új, a régivel semmiféle hagyományos kapcsolatban nem lévő, idegen ízű, csak szóban magyar költészetet, hanem az, hogy mi a haladó, fejlődő új magyar idők költészetének nem utánpótlókkal, de eredeti új nemzeti kincsekkel gyarapításában az előző nagy költőnemzedékhez méltók leszünk.

Ilyen felfogással eltelve vettem én nagyra azt, hogy ama tündéri fehér téli estén, a Bükkben, Lévay Józseffel egy tűz mellé ülhettem.

Beh jól esett annak a vadásztűznek s az ősz költő-vadászkirály atyai barátságának reám sugárzó melege! Éreztem, hogy az egész vadásztársaság szemében emelkedtem azzal, hogy engem a különben tartózkodó Lévay József nyájas figyelmére méltat. Éreztem, hogy ő ezzel bennem, a kezdő költőben, a maga nemes költőművészetét becsüli meg. És éreztem, hogy a ki mellett ülök, az azért igaz költő, mert igaz férfi. Nem afféle jocular, a kin és a kivel az urak elmulatnak, de nem sokba veszik, hanem szellemi és erkölcsi felsőbb-ségével tiszteletet parancsoló jelentékeny ember. Azért az, mert nemes tiszta életének és nemes tiszta költészetének teljes összhangja hitelt és tekintélyt ad neki.

E nélkül az összhang nélkül egyetlen költő sem lehet «profeta in sua patria». Egy-egy versét elismerhetik kiváló-nak, de őt magát nem. Lévay Józsefet azonban éppen az ő szűkebb patriájában, büszke Borsod vármegyében s lakóhelyén, rátarti Miskolcz városában becsülték legtöbbszörre. Holott ő eredetileg, mint egyszerű sajószentpéteri kisnemes parasztgazdának fia, sem a vármegye úri familiáival, sem a város patriciuskodó cziviseivel nem volt öröklött nexusban. Ő mindazt, a mit elért, a maga egyéni tehetségével és becsületével küzdötte ki. Úgy, a mint azt 73 éves korában biztatásul írta «Az ifjúság albumá»-ba :

Ifjú! ne csüggedj, lépj a síkra,
Ha rejlik benned égi szikra.
Szegénység nyűge közt haladva
Emeljen a szellem hatalma,
Kitartás, jellem, ép erő :
Ne félj, tied lesz a jövő.

A pálya végén majd megérezed :
 Küzdelmeidre visszanézned
 Nagy vigasz a nehéz uton . . .
 Óh, ezt magamról is tudom.

Az ő ifjúkori küzdelmei, melyekre nagy vigasz volt visszanéznie, az 1848/49-iki szabadságharcz idejében kezdődtek s a paraszti sorból kiemelkedett tehetséges és tanult ifjúnak jogosult erőfeszítései voltak a méltó érvényesülésért a magasabb rendű honoratior társadalomban. A szabadságharcz, mely demokratikus és szabadelvű forrongással kezdődött, kedvezett a fiatal Lévaynak. A sajoszentpéteri szántóvető kisnemesnek patvarista fiát Szemere Bertalan borsodmegyei követ, utóbb belügyminister, vette maga mellé és alkalmazta Pesten a hivatalos Közlönynél. A szabadságharcz szerencsétlen vége hamarosan bevágta az útját ennek a biztató pályakezdsnek. Léva is kardot fog tollhoz szokott kezébe. Kardját, mint egy versében írja, nem ugyan a német, hanem a muszka elvette. A muszka táboron átjutva, existenciája-vesztetten a sajoszentpéteri szülői házba vonult. Féllesztendeig ott pangott. Aztán Pesten ujságíróskodott az akkori Pesti Naplónál s közben idegen nyelveket tanult és irodalmi ismereteit bővítette. Mint költő, műfordító és író korán jó nevet szerzett. Ennek köszönhette, hogy már 1852-ben meghívták Miskolczra irodalomtanárnak, a református főgymnásiumba. Attól fogva mindhalálig, azaz hatvanhat esztendeig egyvégben Miskolczon lakott, de az osztrák absolutismus bukása után többé nem mint tanár, hanem évtizeken át mint Borsod vármegye főjegyzője, utóbb alispánja.

Íme, az ifjúkori küzdelem s a rövid, keserves kudarcz után a nagy energiával s megérdemelt szerencsével kivívott diadal. Íme, az egész igen egyszerű élettörténet, mely voltaképen nem több, mint becsületes ifjúi törekvés s annak elég gyorsan bekövetkezett teljes és igen tartós sikere. Azért teljes, mert bölcs ember vívta ki határozott akarattal, biztos erővel s öntudatosan kimért nemes becsvágygyal, a nagyra-vágyástól nemhogy meg nem kísértve, hanem inkább irtózva. A vármegye első emberévé lenni egy földműves fiának viszonylag igen szép és nagy dolog ; mégis, ezzel holtig beérni, mint

netovábbal, ahhoz olyan classikus költői bölcsesség kell, a minő Lévaynak hetvenedik évébe fordulása idejében írott *A völgyben maradtam* című verséből szól felénk :

Nem jártam a nagy világot,
Engem az nem igen látott . . .
Egy égbolt felettem, egy hű föld alattam,
Én a Sajó partján a völgyben maradtam.

Nem is bánom, hogy így esett,
Hogy itt éltem egy keveset :
Szűk mederbe szorult örömim patakja,
De annál üdébb volt gyorsan ömlő habja.

Szeretemben gazdag voltam,
Kincseit én szét nem szórtam ;
Itt áradott heve egész melegének,
Mint napsugár, melyet egy pontba gyűjtének.

Drága zálogi szívemnek
A föld alatt itt pihennek ;
Itt domborul sírjok, látogatom őket,
Nem tekintem másként, csak mint szendergőket.

Szent nekem e pihenő hely,
Kíméltetem az idővel . . .
Keblére hozzájuk engem is majd felvesz,
S együtt várom velők, a mi lesz, vagy nem lesz.

Ez a völgyben maradás a Sajó partján nemcsak azért volt szép és bölcs dolog, mert a szigorú alispán úr keblében dobogó gyöngéd, szerető, ábrándos, hű költő-szívre vall, hanem azért is, mert a «völgy» igen hálás és kedves volt érte a költő-alispánhoz.

Borsod vármegye és Miskolcz városa Lévay József országraszóló költői hírnevén fölül az ő nagy emberi tulajdonságaira is esküdött. Lévay majdnem hetven esztendeig állta e vármegyének és e városnak közvetlen közelből reáirányzott bíráló tekintetét s ez a tekintet sohasem talált benne makulát. Mind nagyobb tisztelettel, szeretettel s utóbb valóságos hódolattal csüggött az ő nemes alakján. A ki tudja, hogy a vármegyében s a vidéki városokban mennyi a ragmálódó kritika, mennyi a pártoskodás, mily gyorsan változtatja a helyi híreségek istenítését ugyanazok sárga földig lerántása, az el-

bámulhat Lévay József helyi nagyrabecsültségének ezen az állandó voltán. Valóban, igen ritka embernek kellett a költőnek lennie, hogy ezt elérhette.

Ám Lévay József hosszú, de mégis mulandó emberi életén kívül, melyet a völgyben maradva töltött el, még egy másik életet is élt. Költői életet, melylyel nem maradt a völgyben. Az ott folyt le a magasban, a symbolikus hegyen, a magyar Parnassuson, melyre régebben az egész ország nagy tisztelettel tekintett fel. Különösen a hősiessé szabadságharcz tragikus vége után, mikor onnan várta a nemzet keservének méla, a nemzet haragjának bátor és a nemzet reménységének lelkesítő hangjait.

Isten kegyelme, mintegy kárpótlásul s éltető biztatásul, éppen ama nemzeti veszedelem idejében fenséges magyar költőnemzedékkel lepette el azt a zengő szent hegyet. Petőfi, a tüneményes lantos ugyan, mint hős titokzatosan elveszett a szabadságharcz egyik utolsó vesztett csatájának viharában, Vörösmarty pedig még hat évig a honfibu súlya alatt roskadozva, egy évvel csodálatraméltó, egetverő hatyúdalának, a *Vén cigány*-nak elzengése után, szíveszakadtan sírbadólt, — a mire ez a két nagy költőkirály tovatűnt, ott állt már a zengő szent hegy legmagasabb ormán a minden magyar költőkirályok legnagyobbja, Arany János. Alább, de közel hozzá s az ő kiváltságos nagyságának nemesítő, emelő hatásától megilletődött kitünő költők.

Ezek közt különösen Gyulai Pál, Tompa Mihály és Lévay József azok, a kikben a nemzeti érzés egészen elhatalmasul magánérzéssé. Épp oly benső hevület ihleti őket hazafias énekekre, mint a minőt a legtöbb költőben csak az úgynevezett örök emberi érzések gyújtanak. Ennek a magyar költő triasnak a honszerelem valóban szerelem. Tiszta szerelem, de, méltóan a nemzetemésztő boldogtalan időkhöz, nem boldog szerelem, hanem a haza féltésének minden kétségbeejtő kínjával teljes. Ebből a kínból fakad, mindegyikük egyéniségéhez képest, az egyiknél az elmélázás és a magának is fájó gúny; a másikonál a kesergő pathos és a szomorú allegorizálás; a harmadikonál a hagyományos magyar történelmi bánat felviharzása, — s ebből, mind a háromnál egyaránt, a magyar

nemzeti elégia, melyben a resignatio hamvába rejtve a hazafias harag parázsa izzik.

Lévay József lantján felzendül méltóságteljesen, de érczesen az ének Mikestről :

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását,
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban, —
Hacsak itt nem lebeg sirjában nyugovó
Rákóczynak lelke az eget csapkodó
Tenger haragjában.

Nagy költői hang ez! A kétségbevonhatatlan tehetség erejének varázsa van benne. Végig is zeng hamar az egész hazán, megragadja minden költészetmegérző magyarnak figyelmét. Szerzőjének nevét senkisémet felejt el többé, a ki a verset olvasta, sőt magát a verset sem. Ez a verse Lévaynak mindig élő vers lesz, valameddig magyarok is fognak élni ezen a keserves világon.

Nemcsak Lévaynak legszebb hazafias éneke ez, hanem az egész magyar hazafias költészetnek is legjobb termékei közé tartozik. Mi, az a nemzedék, mely az osztrák elnyomásra a kiegyezéssel elkövetkezett felszabadulás idejében kezdett a betűből érteni, már az iskolában ismertük meg ezt a verset. Ez véste örökre emlékezetünkbe Lévay nevét s szívünkbe azt a kitörölhetlen hitet, hogy ő kitünő magyar költő. Bizonyosan tudom, hogy e hitet nem a tanáraink magyarálták és verték belénk. Közvetlenül maga a vers kapott meg bennünket, mihelyt azt először futottuk át, nem is privata diligentia-ból, hanem pusztán kíváncsiságból, új olvasókönyvünk felvágása közben. És a «sirjában nyugovó Rákóczinak lelke az eget csapkodó tenger haragjában» ott lebegett gyermeki phantasiánkban már akkor is, mikor még senki sem magyarázta meg nekünk, hogy ez miért szép.

Az ilyen gyermekkori nagy benyomás elég egy életre, hogy valamely költőt nagyra tartsunk. Így, mikor én — húsz esztendővel utóbb, mint e nagy benyomást lelkembe vettem — boldognak éreztem magamat, hogy Lévayval együtt

ülhettek a bükki vadásztúznél, jóformán csak arra gondoltam, hogy íme, ez a szép és imponáló ezüstfejű vadászkirály az a nagy költő, a ki Mikest írta. Lassanként eszembe jutott, hogy ő írta a *Szüret*-et is s hogy az a maga nemében tökéletes vers. Végre derengeni kezdett előttem, hogy tőle ered az a bájos népdal is, mely úgy kezdődik :

Ha még halok, szellő legyen belőlem,
Járókelő holdvilágos mezőben.

Aztán megint csak visszatértek gondolataim az eget csapkodó tenger haragjához s úgy véltem : ez a dicső öreg költő már annyira maradandóvá tette nevét, hogy akár semmit se írjon többé. Éljen, vigye a vármegye dolgait, vadászson boldogan, ez tőle elég. Elvégre élte alkonyán úgy sem szerezhethet olyan új költői babérokat, a minők már rég diszítik büszke ősz fejét.

Fiatal költőül a legnagyobb tisztelet mellett is természetes volt így gondolkoznom a kitünő öreg költőről, a ki akkor már hetvenes évei felé közeledett. De most, utólag, mégis megszégyenülve látom, hogy nem számoltam Lévay József kivételesen nagy testi és lelki erőteljességével. Még kevésbé azzal a példátlan csodával, hogy valamely istenáldotta költőnek tehetsége és munkaképessége élete hatvanadik, sőt nyolczvanadik és kilenczvenedik évén túl is nemcsak épen maradhat, hanem még folyton fejlődhetik is.

Lévayval ez a csoda valósággal megtörtént. Nem is csak abban az inkább felfogható mértékben, hogy a hosszú gyakorlat a megírás művészetét tette nála mind tökéletesebbé. Nem, — Lévaynak magas korával a képzelete, a költői szárnyalása is mind magasabbra lendült. Mintha tartózkodó mérséklete, mely régebbi műveiben sordinoképpen tompította hangját, idővel egyre kevésbé nyugozta volna. Mintha önérzete mindinkább nekibátorította volna. Mintha meg akarta volna mutatni, hogy költői erejéből többet óvott meg érintetlen tartalékkal, mint a mennyivel fél évszázadon át a nyilvánosság elé kivonult, élete vége felé egyre szabadabban, érzesebben s egyéniségének önfeledtebb exponálásával dalolt. Ebben valószínűen része volt annak is, hogy véle egyívású nagy

költőtársai lassanként mind kidőltek mellőle s ő minden nemes szerénysége daczára úgy érezte, hogy nincs többé oka magát bármely élő magyar költő mögé helyezni. Alig csalódom, ha azt hiszem, hogy csak ezzel a minden feszélyező tekintettől megszabadult önbizalommal érhetette el, hogy 86 éves korában *Aratás* című üde, erőteljes énekével felülmúlta önmagát, 92 éves korában pedig *Arany bölcsője* című fenkölt ódájával szinte megközelítette azt a legnagyobb költő kortársát és barátját, a kiről ebben énekelt s a ki «mindnyájuk felett mint a sas repült».

Lévay 72 éves volt 1897-ben, mikor társaságunk kiadásában *Ujabb költeményei* című kötete megjelent. Ez a kötet már költői pályájának emelkedését mutatja. Nem folytatóságos általános emelkedést, mert a világon olyan költő elképzelhetetlen, a kinek minden újabb verse jobb, mint a régebbiek, hanem olyat, melyre egy-egy versnek meglepő szépsége és ereje vall rá, hogy a költő tehetsége magasabbra lendült, művészete tisztultabb lett, mint régibb keletű művei után várhattuk.

Ilyen magasabb rendű versek ebben a gyűjteményben különösen a *Fehér házunk* című, mely a kötetet megnyitja és a *Két öreg*, mely azt bezárja. Mind a két verset egyazon mélységes, nagy, szent és tiszta szeretet sugallta: Lévay fiúi szeretete agg szüleihez. Mily vonzó ritkaság, hogy egy galambősz koros költő, egy élete alkonyához ért nemes öreg úr, mint gyöngéd fiú, mint hű melegszívű gyermek zengje a szeretet örömdalát még élő s néhány évvel utóbb a szeretet gyászdalát csak imént meghalt édes szülőihez! Nem is tudok erre esetet, a Lévayén kívül; nemcsak a versirodalomban, hanem az életben sem.

A *Fehér házunk* című versben a fehér ház a költő szülőinek biztos, meleg fészke. A költő, mikor ide boldogan hazamegy, úgy érzi, hogy minden más ház csak hideg szállás neki.

Hideg szállás akármerre nézek,
Ez az egy a biztos meleg fészek.

Ide mutat a jó Isten ujja,
Itt azután gyermek vagyok ujra

S mintha most is gyermek-utam járnám,
Öreg apám s édes anyám vár rám.

Körülöttünk a nagy idő hallgat,
Mult örömünk emléken mulatgat,
S hármunk vállán, gyöngé mécsvilágnál,
Majd huszonkét évtizedet számlál.

Apám, anyám kedveltje az égnek,
Véghatárán jámbor öregségnek,
Alkonyi nap derítgeti őket
Aranyozván a vén fatetőket.

Lehajtott fa nagy-nehezen nő fel
Lassan jártak, de felemelt fővel.

Mesebeli két öreg valóban,
Bennök mennyi szeretni valóm van!
Poraikból két szent fa nőhetne,
Kicsi házunk templommá lehetne.

Szép vers ez! De a másik, a kötet végén, *A két öreg*, melyet Lévy akkor írt, a mikor agg édes apja és édes anyja meghalt, még ennél is szebb. A szeretni való s egymást szerető két öreg egyazon napon halt meg. Előbb a sajoszentpéteri hűséges öreg Philemon zárta le szemét. A sajoszentpéteri hűséges öreg Baucis ráborult és siratta. Szép csendesen siratta, de csak rövid ideig. Egyszerre elhallgatott a csendes sírás — mert Baucis is halott volt. Karjai még ölelték holt Philemonját, lelke már felröppent Philemon lelke után.

A vers, melyben Lévy erről énekel, hosszabb, semhogy az egészét felolvashatnám; csak az utolsó két strópháját idézem:

Lelköknek egy utolsó vágya,
Melyért könnyölgve esdenek,
Hogy ama titkos túlvilágba
Karöltve együtt lépjenek . . .
Két egybeforrt szív egymástól elesve
A föld határin még mit is keresne?
Imájokért nekik az ég
Talán ezt is megadja még.

Megadja, oh! meg . . . már megadta:
Láttam repülni lelköket,
Fehér galambpárt, mely suhanva
Fel a mennybolt felé siet.

A kék magasból még reám leheltek
S szót fogadtam, hogy rólok énekeljek
Dalom fénye ragyogta át
Éltök emlékét s alkonyát.

Büszke vagyok rá, hogy Lévaynak ézt a remekét, az ő kívánságára én mutattam be először a közönségnek, itt, a Kisfaludy-Társaságban, 1897-iki ünnepélyes közülésünkön.

Nem kevésbé remek, ugyancsak «Ujabb költeményei» kötetében *Hiú küzdelem* című verse. Sőt talán még érdekesebb azzal, hogy a költő férfias egyéniségét nem a fiúi szeretet ünnepi köntösében, hanem a maga életvidámságának mindennapi szépségében megkapó őszinteséggel tükrözi.

Megteszem, bármit kívánna
Bacchus, Amor és Diána ;
Bűbajos kört vontak ők körültem,
Benne forgok, hiában kerültem :
Vergődésem hasztalan,
Visszaesem untalan.

Bűvös kehelyből itatnak,
Azt sem tudom, hogy mit adnak : . . .
Félig nektár, félig méreg íze . . .
— A pokollal harczot állni bírsz-e? —
Mert kelyhökben némikor
A pokol tűzlángja forr.

A természet ifju mezt ölt,
Bús színét elveszti a föld
S fejem fölött a derengő égnek
Csillagai szebb sugárral égnek
S míg a bűbájt élvezem,
Megrontottak úgy hiszem.

Néha, hogy magamba térek
S nyugtot, enyhet esdve kérek :
A mikor már partot érni hittem,
Az a három csak mosolyg felettem
És a tündértájakon
Új habon ring csónakom.

«Nem hagyunk el, — így susognak —
Engedj a nyájas haboknak ;
Az parancsol s őrzi lépteinket
A ki titkon hozzád küldte minket :

Sírodig vezet kezünk,
Ott pedig megkönnyezünk.

Bacchus ott áll majd pohárral,
Ámor egy kis rózsággal,
Koporsódat szűz Diána karja
Bükkös erdők lombjával takarja
S lelked, a mit érdemel,
Könnyü szárnyon röppen el.

Mennyi kellem van abban, a mikor egy különben büszkén szemérmes, erkölcsi és úri méltóságáról soha meg nem feledkező és mindig csak igazat mondó költő tesz ilyen lyrikus vallomást, a titkon felette hatalmaskodó pogány istenségekről! Milyen jól esik egyrészt mosolyogva megtudnunk, hogy még neki is vannak emberi gyöngéi, másrészt bizonyosaknak lennünk a felől, hogy viszont az ő egyéni erejénél és felsőbbségénél fogva ezek az emberi gyöngeségek őt csak szeretetreméltóbbá teszik, a nélkül, hogy tiszteletreméltóságát megcsorbítanák!

A mi a vallomásnak teljes hitelességét illeti, arról, különösen a szűz Diánára vonatkozóan, már Lévayval, mint bükki vadászkirálylyal való első találkozásom leírásában tanuskodtam. Pótolhatom tanuságtételemet Bacchusra vonatkozóan is. A vidám bükki vadászatokon a legtüzesebb hegyaljai borok a legnagyobb üvegekben Lévay pinczetokjából kerültek elő. Miskolczon tetemvári pinczéje előtt pedig, mint borgazda nemcsak szóval kínálta vendégeit, hanem bátor példaadással is. A költő a poharakat szívesen ürítgette, ám annyit sohasem üríthetett, a mennyi fényes tiszta elméjét s teste-lelke szilárd biztosságát legkevésbé is meg tudta volna zavarni. Jókedvű mulatása közben is mindig méltóságteljes úr maradt. Akkor is, ha egy-egy jóízű tréfával vagy csendes énekszóval, szép magyar nótával még szeretetreméltóbb lett, mint volt mindig. Szóval: Bacchus erős volt, de Lévay még erősebb.

Hanem Ámor! . . . Hogy ez a kis kedves kegyetlen pogány istenke is hatalmas volt felette, arról helyettem újabb költeményeinek kötetében egész sor szerelmes vers tanuskodik. Ezekből ki tudok olvasni egy egész kis szerelmi regényt, mely

a daliás agglegény-költő gyöngéd szívét még hatvan éves korában is kemény próbára tette. Ő nemesen, tüzesen, híven érezte át előbb a késő szerelem gyönyörűségeit, aztán kétségeit s végül kínjait. Úgy látszik, valamely ifjú hölgy szézyelyes képzeletét egyidőre megragadta a kíváncsiság a már életében irodalomtörténeti alakká vált kitünő költő és előkelő, szép ősz férfiú után. Beleszeretett vagy legalább úgy tett, mintha beleszeretett volna. A mi különben egyremegy. Miután pedig már sikerült a költőnek komoly viszonzszerelmét megnyernie, a hölgy kíváncsisága épp úgy véget ért, mint holmi rövid kirándulás valamely különös szigetre vagy az érdekes hegyekbe. De a mi a hölgynek csak múló kedvtelése, az Lévaynak utolsó szerelme volt. Az utolsó szerelem pedig rosszabb minden előzőinél, mert az abban szenvedett csalódást nem lehet többé újabb szerelmek mámorában feledni. Az ősz költő ennek daczára, végső elhagyottsága keserves fájalmában is átkozódás nélkül, gyöngéd, lovagias lemondással dalol a hűtelenről *Változás* című versében.

Futsz előlem, bujsz előlem
Ne is tagadd, tudom én :
Ott lebeg már a megúnás
Szép szemed tekintetén.

Hang, mozdulat megjelenti,
Midőn észre sem veszed,
Hogy szerelmed rózsafénye
És varázsa elveszett.

Már tudom, hogy a mit égő
Szerelemnek gondolék,
Nem egyéb volt, mint egy színes
Elpattanó buborék.

Szíved, az a gyöngö, félénk
Perbe nem száll már veled,
Sőt megnyugszik benne, látom,
Hogyha elhül és feled.

Minek is volt, ah! minek volt
Ámítgatni magamat,
Ha nálad az örök élet
Ime! néhány pillanat.

De bárha Lévaynak szerelmi költészete is minden ízében őszinte és igaz, szeretet-költészetével még sem mérkőzhetik. Szeretet-költészetéhez számítom minden versét, a melyet szülőiről, a hazáról, barátairól, a természetről és a szegényekről írt. Néhány népdalszerű igen csinos kisebb versét ellenben nem számítom szerelmi költészetéhez. Ezeknek a kis műnédaloknak inkább csak témája a szerelem, de nem éppen magának a költőnek valóban érzett szerelmei. Régebbi költőink szinte valamennyien szerettek ilyen etude-szerű népdalokat írni. Sok ezek közül idővel valóban át is ment a népjárára. Különösen Petőfi és Arany népdaljai, mert ezek teljesen eltalálták a népköltészet hangját. Ezek után, az egy Tompát kivéve, senki jobban, mint Lévay.

Utolsó kötete, *A Múza búcsúja*, szintén a Kisfaludy-Társaság kiadásában jelent meg 1908-ban, mikor a költő 83 esztendő volt. Ebben már a gondolat-költészet a túlnyomó. De itt a »gondolat» szó ne vétessék a költészet kibővítésének. Lévay gondolatai, melyeket versekben mond ki, nemcsak kifejezésük költői voltánál fogva, hanem lényegükre nézve is költőiek. Részei a költő lelkének és csakis költő lelkének lehetnek részei. A mint ő maga írja :

Szárnya van a gondolatnak,
Mit az ihlet percze szül ;
Kösd le hirtelen magadnak,
Mert azonnal elrepül.

Hozzád többé vissza sem tér,
Észre csak későn veszed,
Hogy a lelked része volt az
És örökre elveszett.

Mikor a szerelem már csak édes-kínos emlék, mikor már nemcsak Ámornak, hanem Bacchusnak s Diánának sem lehet olyan szabadon áldozni, mint azelőtt, s mikor a szeretett lényeket, a kikhez szíve egy életen át hozzáfórtott, egymásután sorra el kellett már könnyel és dallal siratnia, mi marad még kiénekelni valója a magánosságban merengő öreg költőnek? — A gondolat, melyet a még egyáltalán nem hanyatló költői képzelet az ihletés perczeiben nem mint kigondolt, hanem mint spontán megérzett szép tüneményeket villant ki

a kifogyhatlanúl gazdag lélekből. Valóban költött gondolatok ezek, valóban költészet ez! Még költőiebbekké teszi őket az a méla, fájdalmas, állandóan búcsúzó hangulat, mely úgy ül a magas korú, magánossá dermedt költő fehér feje körül, mint a havas ormán az őszi köd. Ezt a hangulatot alig lehet szebben, költőibben kifejezni, mint Lévay *Vergődés* című versében :

Én vagyok az együgyű pór,
Az a hallgatag, komoly,
Ki a patak partján ülve
Várja, míg a víz lefoly.

Őszi szél zúg, tél közelget,
Zord, kietlen a határ,
Szebb hazába seregestől
Vonúl a vándormadár.

Hívó hangjok a magasból
Búcsuképen hangozik,
Törött szárnyu öreg gólya
Lent figyel s megrázkodik.

És mennyi szeretet fér bele Lévay gondolat-költészetébe! Szeretete a már meghaltaknak és a még élőknek. Mennyi áldozás az elvesztett nagy költőtársak és más dicső barátok emlékének! Arany, Tompa, Toldy Ferencz, Szemere Bertalan, ha testben elköltöztek 'is, lélekben szinte mindig vele vannak s a hű barát szinte simogatja őket szeretetével s csodálatával. Gyulai Pálhoz, a kivel ennek holtáig a legmélyebb kölcsönös baráti szeretet fűzte össze, *Öregsünk* című versében megható bizalommal szól. Ez a vers visszhang Gyulai *Vigasztaló* versére, mely az öregségben is megtalálható örömeket s különösen a mámor helyett egy kis jókedvet adó bornak dicséretét zengi derűs életbölcességgel. Lévay visszhangja kedvtelési szeretett barátja kedves javallataiban s az öregkor nemes örömeiben, de végül remek költői fordulattal a maga leg-sajátabb egyéni vigaszforrásából, abból a síron túl is élő nagy szeretetből merít teljes és büszke vigaszt, mely őt meghalt szülőihöz fűzi. A kedves költeménynek ez a szép vége így van :

Halmozott idők során át
Tisztos vénség koronáját

Itt hordá apám, anyám
 S boldog élet szép emlékét,
 Szép öregség példaképét
 Örökségül hagyta rám.

Hallom itt a két öregnek
 Ajki hozzám mit rebegnek
 Mikor kétség ostromol :
 «Túl a síron várva várunk,
 Jer fiam, siess utánunk,
 Jer, jer, itt megifjodol.»

Sokszor voltam tanuja Lévay és Gyulai barátkozásának s kevés szebbet és kedvesebbet láttam annál életemben. Gyulai Pál ugyan, a ki szeretetreméltó kötekedés nélkül nem tudott meglenni még legkedvesebb barátjával sem, azon a jogcímen, hogy ő két hónappal fiatalabb, folyton «Józsi bácsi»-nak szólította Lévayt, de ezzel sem sikerült ezt megboszantania.

Gyulai Pálon kívül akkor még élt irodalmi barátjai közül Baksay Sándort is megtisztelte Lévay *A Múza búcsúja* kötetében egy «Jelenés» című szép és bölcs verssel, melyben félti a nagy író, hogy azt püspöki hivatala el fogja vonni az irodalomtól.

«A múza búcsúja»-val, mint ennek címe is mutatja, Lévay befejezettnek vélte a maga költői pályáját. Nem hitte, hogy ő még azután is fog verselhetni, sőt azt sem, hogy még azután is jóideig fog élni.

Hosszú életére már ekkor méltán teljes önérettel tekinthetett vissza. Felénekelte magát a legnagyobb magyar költőkhöz legközelebb álló nagy lantosok közé. Ama véle egyivású legnagyobbak, a kikre ő irigységtől tiszta csodálattal tekintett, viszont nagyra becsülték őt, mint jeles társukat s szerették, mint nemes hű barátot. A nemzetnek a magyar költészet élvezésében avatott magasabb értelmisége megismerte az ő műveinek javát s lelkes dicséretekkel emlegette nevét. A nemzetietlen elemek s az avatatlan tömeg közömbösségével joga volt nem törődnie. A mi számottévó irodalmi kitüntetés csak érhet magyar költőt, azt mind megnyerte. A M. T. Akadémia rég tagjai közé sorozta s idővel a tiszteleti

tagság díszébe is feljutott. Ugyancsak rendes tagja volt már 1862 óta a Kisfaludy-Társaságnak. A többi nevezetesebb irodalmi társaságok szintén feldiszítették tagjaik névsorát az ő nevével. S a mi legjobban eshetett, mert véle szemben mindennap új meg új közvetlen kedves figyelmeiben nyilatkozott meg, szülővármegyéje, melyet szolgált s a város, melyben lakott, soha nem lankadó nagyrabecsüléssel és meleg szeretettel környezte őt.

Immár befejezettnek gondolt költői pályájára való visszatekintés közben a felől is meg lehetett nyugodva, hogy Istentől reábízott talentomaival az irodalomban is elég buzgón sáfárkodott. Soha sem vonakodott resten, mikor a lant hívta. A Múza minden ihletésére mindenkor szívesen kelt dalra. Sok alkalommal készségesen állt szolgálatára költői művészetével az irodalmi, hazafias és emberbaráti közcéloknak is. Mindezekén felül, mint idegen nagy költők világhírű műveinek jeles magyarra fordítója, szintén sikerrel működött. A Kisfaludy-Társaság teljes magyar Shakespearekiadásában négy darabnak lefordításával vett részt. Ezek közül a *Makranczos hölgy* különösen kiváló. Mint műfordító mégis, mint Burns ép, erős és bájos költészetének hű és leleményes tolmácsa aratott legnagyobb elismerést. A nagy skót költő legbizarrabb s talán egyik leghatalmasabb, bár töredék alkotásának, *A víg koldusok*-nak visszaadásában szinte congeniális erőt és különöséget tanusított. Ezt a műfordítását Lévay nem a magyar Burns-kötetben, hanem *A Múza búcsúja*-ban adta ki, minthogy maga Burns sem vette fel az eredetit verseinek élete folyamán megjelent kötetébe. A magyar Burns-kötet egyik legkedvesebb verse *John Anderson*, mintha csak magának Lévaynak hű két öregéről zengene. S hogy zeng *Dunbar Fáni* magyarul! Nekünk magyaroknak szinte még kedvesebben, még közvetlenebbül csattan ki e dal vége, mint az eredetiben :

Nem kell nekem apád
Földje, gazdagsága,
Nem kell nekem úri
Széles rokonsága :

Mondd, hogy jóban, rosszban
 Mellém akarsz állni :
 S jövel egy szoknyában
 Kedves Dunbar Fáni!

A mikor mindez már megvolt, az öreg költő életének nyolczvanadik esztendején is jócskán túl járt s méltán juthatott a lemondó, szomorú gondolatra, hogy nincs tovább. A múzsa búcsúzik, a dal elhallgat.

De Lévay maga is úgy csalódott ekkor a saját erejének kitartó voltában, mint a hogy én csalódtam, mikor, már vagy húsz évvel előbb, dicsőségesen befejezettnek tartottam az ő költői pályáját. Mert íme, ő már az aggastyánkor határán is áthaladt s ekkor jött az Isten csodája. Mikor a költő már 86-ik évébe fordult, 1911-ben egyszerre csak megérkezik tőle, a Kisfaludy-Társaságba a következő, minden előbbi művét felülmúló csodálatosan szép verse, melyet én akkor mindnyájunk meghatottsága és elámulása közt olvastam fel :

Aratás.

Mélázva ülök	Sűrű keresztet
Puha fészkenben ;	S otthon a szérün
Oh! be szeretnék	Magasra eresztett
Kirepülni innen!	Nagy asztagot.
El messze, messze :	És mikor a tél jő
Virányán bolygani	S tarlott mezeinkről
Szabad mezőknek,	Mindent beternelget,
Kezet nyujtani	Hóviharos felhő
Az anyaföldnek,	Borítja egét :
Ha éreznék rá	Egyszerű hajlék
Módot, erőt,	Tűzhelye mellett
Mint volt apámnak.	Érzeni nyájas
Az ős természet	Rokoni körben
Boldog fiának	A szeretetnek
Rég, rég ezelőtt.	Áldott melegét.
Meleg napfényen	Élni nyugodtan,
Nekivetkezve,	Élni vidáman.
Szórni a földbe	Azzal, mit a nyár s ősz
Veritékezve	Tárháza adott,
Bőven a piros	Sejteni, várni
Búza-magot ;	Téli borúból
Remélve, várva	A közelítő
Dús aratásra	Tavaszi napot,

S bízva imáink
 Nagy erejébe,
 Egy-egy szent könyvet
 Venni elő
 S tenni sorsunkat
 Annak kezébe,
 A ki felettünk
 Gondviselő. —

Hajh! ez ábrándot
 Elkésve szöttem,
 Az élet már egy
 Puszta előttem,

Áldatlan ugar,
 Dísze virága
 Nem búzavirág,
 Csak lenge avar.
 Egy szögeletben
 Ott feledtetten
 Túlérett kalász-
 Foltocska maradt :
 Én vagyok az, látom
 S nyugodtan várom :
 Jön az arató
 És learat.

Ezt a verset én egy szóval sem magyarázom. Nem magasztalom. De a ki figyelt rá, hallotta és megértette, kérdezze meg a saját szívét és eszét : micsoda felmagasult nagy, nemes, hívő, bátor férfilelek s micsoda szép phantasiájú, gyönyörű szavú igaz magyar költő lehetett az, a ki ezt a verset írta?

Az *Aratás* után következett esztendőkbén, bár nem sűrűen, néha még érkezett egy-egy kedves üde jó vers Lévaytól, ki már élete kilenczvenedik esztendejéhez közeledett. Az *Aratás*-hoz hasonlóan nagyszerűek azonban ezek nem voltak. Hanem 1917. évi ünnepélyes közülésünkre, melyen Arany János születése százados évfordulóját ünnepeltük, megérkezett az akkor már 92 esztendős Lévaytól az ünnepi óda, *Arany bölcsője*. A lélekzetünk, a szavunk, a szívünk elállt a csodálattól, mikor elolvastuk ezt a fenséges verset, melyhez foghatót csak legnagyobb költőink írtak. Lévay ebben a versben szinte felért abba a legmagasabb költői régiókba, melyben az a költő otthonos, a kit ódája ünnepelt. Az utolsó strópha már átszellemülés, már a sphærák zenéje :

Mint agg madár a költöző seregből,
 Rég elmaradtam tőled, s tőletek ;
 Bölcsődre most százéves föllegedből
 Dalommal íme búcsufényt vetek.
 Leszáll az éj, végkép elhallgat a dal :
 Emelj föl engem a mennybe magaddal,
 Hogy üdvözülten üdvözöljelek
 S ott is csodáljalak, szeresselek.

És még a következő, 1918. évben is az akkor már 93 éves Lévay Józseftől kapunk egy szép költeményt Tompa Mihály emlékének méltó megünneplésére.

Aztán, alig néhány hónap múlva, valóban «leszáll az éj, végkép elhallgat a dal . . .»

Lévay József 1918 július 5-én, életének 93-ik, Kisfaludy-Társasági tagságának 65-ik évében meghalt, ott az ő kedves városában, Miskolczon, a hol hosszú életének legnagyobb részét töltötte. Múlandó testét szülőhelyére, Sajószentpéterre vitték s a *Két öreg*, apja és anyja haló poraihoz tették örök nyugovásra.

Társaságunk nevében én temettem őt. És ma én igyekeztem feléleszteni az ő költői emlékét a magyar szivekben. Nemcsak a magam gyöngé szavával, az ő verseinek megzendítésével is. Ezek a versek erős bizonyosságaim, hogy a mit róla mondok : igaz.

Bizony mondom : Lévay József költészete a magyar nemzet szellemi kincstárának örök értékei közé tartozik.

Ha valaha, úgy most, rettentő leromlásunk idején, örület és bűn volna ezt fel nem ismernünk s az értékes nemzeti kincseket meg nem becsülnünk.

Míg a művelt, nemes és tiszta igaz magyar nemzeti költészetnek is lesznek hívei ebben a prédára jutott szerencsétlen hazában, Lévay József halhatatlan része a holt betűkben is élni fog.

KOZMA ANDOR.

AZ ANGOL FELSŐHÁZ REFORMJÁNAK TERVEZETE.

A magyar nemzetgyűlésnek az alkotmányreformmal kapcsolatban nemsokára foglalkoznia kell a felsőház újjalakításának problémájával; a javaslat már a közjogi bizottság előtt van. Így érdeklődésre tarthatnak számot azok a munkálatok, melyekkel Angliában a Lordok Házának korszerű átalakítását előkészítették.

Angliának, a monarchikus demokratia e minta-államának alkotmányára minden időben csodálattal tekintettünk. Angliában tudtak és tudnak reformokat hozni akkor, mikor még nem késő — nincsen ország, a melynek multjában oly ritka volna a forradalom és az erőszakos átalakulás, — s mégis elég conservatívek ahhoz, hogy időelőtti lépéseket ne tegyenek. Mi magyarok alkotmányos felfogásunkban és fejlődésünkben mindig bizonyos rokonságot mutattunk az angol alkotmánynyal és ezért csak nemes hagyományainknak tesszünk eleget, ha komoly figyelemre méltatjuk azokat a reform-terveket, melyek a legtisztultabb parlamentáris szellem hazájában készültek. Történelmi helyzetünknek és feladatainknak eltérő természete nem enged gondolkodás nélküli utánczást, de olyan kérdéseknél, mint a milyen a felsőház ujjaszervezése, az elvi vizsgálódások és megállapítások általános és igen nyomatékos érvényűek.

Fokozott mértékben tanulságos az angol reformjavaslat ismerete, mivel az előmunkálatoknál a kérdés alaposabb és szabadabb tárgyalásának biztosítására úgy jártak el, mintha tabula rasával állanának szemben, bárha annak a felsőháznak átszervezéséről volt szó, mely működött, nagy tiszteletben állott és hatalmának birtokában volt. Ilyen alapról kiindulva jutottak arra a meggyőződésre, hogy második ka-

marára szükség van s ezt a második kamarát a történelmi nimbussal rendelkező régi felsőházból kell kiépíteni.

1917 augusztus 25-én, mikor azt hittük, hogy Nagy-britannia élete végső veszedelemben forog, nevezte ki az akkori angol miniszterelnök a «Second Chamber Conference»-t a napokban elhunyt kiváló és közismert angol államférfi, Viscount James Bryce elnöklése alatt.

Ennek a bizottságnak munkáját és javaslatait kívánom ismertetni; ezekről a központi hatalmak izoláltsága folytán hozzánk részletes tájékoztatás nem érkezett, én pedig az 1920. esztendő Angliában töltöttem, hol Lord James Bryce-t ismerőseim, sőt jóakaróim közé sorozhattam. Betekintést nyertem az említett conferentia jegyzőkönyveibe és irataiba, Bryce lordtól engedélyt is kaptam, hogy mindezekről a magyar közvéleményt, illetőleg a tudományos világot tájékoztassam.

A House of Lords reformjának terve 1910 óta vett erősebb lendületet. A támadások vezetője Lloyd George volt. Ez idő tájt először szükítették formailag is a lordok házának hatalmát a pénzügyek terén és nyilvánvalóvá lett, hogy ha a két ház valamely kérdésben nem tud megegyezésre jutni és e kérdés miatt választást írnak ki, mely a feloszlott alsóház álláspontját igazolja, a lordok házának engednie kell.

Azóta — különösen a socialista-párt erősödése következtében — a kérdés állandóan foglalkoztatja az angol politikai közvéleményt. Elsősorban azok akarják a felsőházat korszerű reformokkal a jövő számára megmenteni, a kik a kétkamarás rendszer hívei, minthogy a reform halogatásától ellenfeleik erősödését várják. Minden tárgyilagosan gondolkodó ember visszásnak tart az általános választójog korában oly felsőházat, mely, hogy egy szellemes angol megjegyzést idézzek: «Is born together out of the most distinguished families.»

Megjegyzendő, Angliában a széles néprétegek nem tekintik a felsőházat elvileg oly reactiós intézménynek, mely oktalan conservatismusával kerékkötője a nyugodt parlamenti fejlődésnek. Ellenkezőleg, sokszor a Lordok Háza volt a «radicalisabb elem».

Angliában átlátták, hogy szükség van oly intézményre,

melyen keresztül az ország közéletébe bele lehet kapcsolni azon kiváló férfiakat, kik értékes tapasztalatokat szereztek a parlamenti, bírói, külpolitikai, gazdasági életben, vagy szakértelemmel rendelkeznek ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi és katonai kérdésekben. Ha ennek a szükségessége nyomós ok Angliában, hol a nép műveltsége széleskörű, bizonyára fokozott mértékben van erre szükség nálunk. Azoknak, a kik az előbb említett képességekkel és tapasztalatokkal rendelkeznek, a ma az egész világon uralkodó választási viszonyok mellett nem mindig van kedvük, lehetőségük, sőt physikai energiájuk sem arra, hogy az alsóházba bekerüljenek. Ezeket a férfiakat a közélet részére hasznosítani csak a felsőházban lehet.

Az 1917-ben összehívott bizottság Anglia legkiválóbb férfiából állott. Lord Bryce-n kívül harminczkét rendes tagja volt, kik közül csak Lord Balfour of Burleigh-t, Lord Sydenham-t, az Archbishop of Canterbury-t és Evelyn Cecil, Lord Hugh Cecil, Austen Chamberlain, Murray Macdonald, Sir Thomas Whittaker és George Tounger, Bart alsóházi tagokat említem. A rendes tagokon kívül levelező tagjai a bizottságnak Anglia s a külföld (különösen Franciaország) legkiválóbb tudósai.

A nyolcz hónapi szakadatlan munka természetesen az eddig ismert tudományos munkára és eredményekre támaszkodott.

A conferentiának hivatalosan megállapított célja, illetőleg munkaköre, eldönteni : 1. Melyek és milyen mértékűek legyenek egy modern második kamarának törvényhozói funkciói? 2. Mi a legjobb mód a két ház közötti ellentétek kiküszöbölésére? 3. Melyek a szükséges változtatások, melyek után a Lordok Háza képes lesz a fenti követelményeknek megfelelni?

A modern felsőház e funkcióit a bizottság könnyen és egyhangulag körvonalazta. Ép úgy nem okozott nagyobb nehézséget annak a megállapítása, milyen elemekből állítsák össze és mi legyen ennek a felsőháznak alkotmányos jelentősége és hatalma.

A felsőházat megillető funkciók. 1. Az alsóháztól átkül-

dött törvényjavaslatok alapos átvizsgálása. Ez a tevékenység különösen azóta vált fontossá, mióta az alsóház tárgyalásait a házszabályok időbelileg korlátozták.

2. Olyan törvényjavaslatok kezdeményezése, melyek előreláthatólag nem fognak nagyobb véleménykülönbséget kiváltani s melyek bizonyára gyorsabban és jobban mennek az alsóházon keresztül, ha azokat előzőleg a felsőházban alaposan tárgyalták.

3. Annyi, de nem több késedelem okozása, a mennyi szükséges ahhoz, hogy a szóbanforgó kérdések felől a közvélemény kellőleg kialakulhasson. Ez különösen az alkotmány alapelveit érintő kérdésekben volna fontos, de olyankor is, mikor a kérdés a közvéleményt két, majdnem egyenlő táborra osztja.

4. Széleskörű megvitatása fontos és nagyjelentőségű problémáknak, pl. a külügyi politikának, különösen olyankor, a mikor az alsóháznak erre ideje nincsen. Ezen tárgyalások annyival inkább értékesek, mivel olyan helyen folynak le, melynek állásfoglalásától, szavazásaitól a kormány sorsa közvetlenül nem függ.

Kik legyenek a felsőház tagjai. 1. Mindazok, kik a közéletnek különböző terein nagy tapasztalatot, illetőleg szakértelmet szereztek.

2. Mindazok, kik az activ politikai életben csak azért nem tudnak az őket megillető szerephez jutni, mert nem kimondott pártemberek. Természetesen minden testületben pártok keletkeznek, de a pártokon felül álló kiválóságok a pártszellem kinövéseit csökkenthetik.

A második kamara állása és hatalma. Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a javaslat értelmében a felsőháznak nem lenne hatalmában kormányok megbuktatása és a pénzügyek terén kevesebb befolyással rendelkeznie, mint az alsóház.

Mindent meg akartak tenni a javaslat alkotói arra vonatkozólag, hogy a reformált felsőház kifejezetten pártokon felül álljon. A felsőháznak — felfogásuk szerint — igyekeznie kell az egész nemzet véleményét és felfogását megtestesíteni, éreznie kell felelősségét az egész néppel szemben

és így természetesen nem kerülhet ellenkezésbe a nép akaratával, hanem módját kell találnia annak, hogy azt minél inkább kifejezésre juttassa.

Az új felsőháznak nagy erkölcsi tekintélyt biztosítana, hogy tagjai fontos közéleti kötelességek teljesítésére lennének hivatva, szükséges azonban, hogy a tagok minden kérdésen felülálló személyi kiválósággal és képességekkel rendelkezzenek. Ha oly férfiakból fog állani a felsőház, a kiknek jelleme és multja mindenkiben a legnagyobb bizalmat kelti, akkor meglesz a tekintélye ahhoz, hogy tárgyalásaival a népet felvilágosítsa és befolyásolja. Ilykép, ha valamely kérdésben a felsőház szembehelyezkedik az alsóház akaratával, nem lehet kitérni az újabb megvitatás elől.

A felsőház összeállításának kérdése. A felsőház összeállítása volt a legnehezebb kérdés, s itt egyhangú vélemény nem is fejlődhetett ki.

Mindenekelőtt azt az elvet akarták érvényesíteni, hogy a jelenlegi Lordok Háza a jogfolytonosságot szem előtt tartva, olvadjon bele az új felsőházba, s legalább átmenetileg a Lordok Házának egy része átvétessék. De éppen ilyen fontos, hogy az új felsőház minél népszerűbb legyen és minden állampolgárnak módjában legyen abba belekerülni. Azt a jogcímet, melyet sok országban a birtok jelent, nem fogadták el, miután a mai szellemmel ellenkezik.

A kérdés megoldását illetőleg öt tervezet jött komolyan számba.

1. A kinevezés (olasz minta). A kormány, illetőleg a király által való kinevezés túlságosan növelné a kormány hatalmát és a kinevezéseknél minden ellenőrzés nélkül pártszempontok érvényesülhetnének.

2. Egyenes választás. Ennek a gondolatnak sok híve volt, a kik rámutattak arra, hogy a felsőház így közvetlenül a népből eredne és időközönként megújítva, mindig a nép akaratát juttatná kifejezésre. Azonban az ilyen megoldásnak nagy hátrányai vannak. A felsőház az alsóháztól lényegileg nem különböznék. Ugyanolyan jogalapra hivatkozva, ugyanannyi hatalmat követelne magának, mint a másik ház. Hosszú harcok után végül egyik legyőzné a másikat és a

harczban alulmaradt ház tulajdonképen ugyanazt a pártmegoszlást mutatná, csak második szereposztásban.

3. Autonóm testületek által való választás. Ez a megoldási mód a most tárgyalás alá kerülő Tomcsányi-féle javaslattal rokon, mindkettő az 1884 augusztus 14-iki francia törvényen alapszik. Eszerint a felsőház tagjait bizonyos közigazgatási testületek választanák. Az angol Councile of Counties and county boroughs, melyeknek nálunk megfelelénének a megyék és a városok, tennék a szükséges választói testületet. Ezek esetleg kerületenként választói bizottságokat alakíthatnának. Így a választást olyan választók ejtenék meg, a kiket a nép választott meg és a kik ennél fogva a népet képviselik, ezek azután a maguk vidékének kiváló és arra hivatott egyéneit küldenék a felsőházba.

E tervezet a mellett, hogy a közvetlen választás költségeit, izgalmait feleslegessé tenné, a hivatottnak és a kiválasztódnak tekintetbevételét is biztosítaná.

A megoldás a bizottságban sok pártolóra is akadt és bizonyos mértékig erre lehetett volna alapítani a felsőházi választásokat, azonban túlságosan tartani lehetett attól a veszélytől, hogy a választások immár ezekben a helyi autonóm testületekben válnának tisztára politikai kérdéssé. A helyi választások megejtésekor nem kizárólag arra tekintenének, hogy ki a legmegfelelőbb a helyi kormányzati munka elvégzésére, hanem hogy az illető előreláthatólag kire fog majd szavazni a felsőházi választásoknál. E miatt más javaslatot részesítettek előnyben.

4. A választást a két ház közös állandó bizottsága ejti meg. Ez a megoldás áll a végleges döntéskor az elfogadott és alább ismertendő tervvel szemben. Ezt támogatták leg erősebben az elfogadott javaslat mellett és a bizottság egy jelentős kisebbsége csakis ezt tartotta elfogadhatónak.

A felvetett gondolat a következő volt :

A két házból legfeljebb 20 tagú bizottságot állítanak össze, melynek tagjait vagy a házak választanák, vagy külön e célra kiküldendő választott bizottság nevezné ki. A bizottságba első alkalomkor megválasztott tagok névsora a törvényjavaslattal együtt törvénybe foglaltnék. Minden év-

ben a bizottság két tagja visszalépne és az így megüresedő tagsági helyeket cooptióval töltenék be. Az új tagjelöltek nevét a háznak tudomására hozzák, a bejelentés után 30 nappal történnék a választás, melynél mindegyik háznak jogában állana a jelölteket visszautasítani, ez esetben új választást kellene elrendelni.

Ezt a bizottságot tartotta a kisebbség leghivatottabbnak arra, hogy a közélet minden árnyalatát megfelelő képviselő-
hez juttassa.

A többség ellenben úgy gondolkodott, hogy ez a mód nem nyújtana oly széles alapot, melyre a felsőházat rá lehetne építeni, ámbár a bizottságot a parlament időnként megújítaná. Kétségen kívül kiváló embereket lehetne ilyenképen az új felsőház részére biztosítani, de ez a szempont magában nem elég nyomatékos, mert senkisé is állítja, hogy a mai felsőházban nem ülnek kiváló egyéniségek. Az sem döntő szempont, hogy a felsőház ilyenképen egyensúlyozott testület lenne, mert legfontosabb, hogy reprezentatív jellegű legyen.

Ezt akarta biztosítani 5. a véglegesen elfogadott javaslat, mely szerint az alsóház választja a felsőházi tagokat.

Mivel a közvetlen választásnak túlságos nagy akadályai volnának, hogy a felsőháznak reprezentatív jellege mégis biztosítva legyen, a felsőházi tagok választását azokra bíz-
ták, a kiket a nép a parlamentbe küldött. E javaslatot a bizottság nagy többsége elfogadta, mégis a kisebbség e kérdésben annyira hajthatatlan volt, hogy álláspontját mint kisebbségi véleményt fenntartotta.

A gondolat technikai megvalósítására két út között lehetett választani. Az első szerint az egész alsóház közvetlenül választja a felsőházat. Világos, hogy ez nem az általános nemzeti érdekeket, hanem a pártszempontokat engedné érvényesülni.

A másik út több reményre jogosít. Ez abban áll, hogy a képviselőket választókerületeik földrajzi fekvése szerint csoportokba osztják és ezek a csoportok választják az állampolgárok köréből a felsőházi tagokat. Ez a csoport-rendszer az előbb említett veszélyt majdnem teljesen kiküszöbölné.

A képviselők így csoportosítva legjobban ismernék ország-részeik kívánságait és kiválóságait. Oly kevés számban lennének együtt, hogy tárgyalásaik inkább megbeszélések lennének, melyek a compromissumokat lehetségessé tennék. Csakis így lehetne remélni, hogy pártonkívülieket is megválasszanak. Minden érv és szempont tekintetbevételével a bizottság legnagyobb része a földrajzi csoportokon alapuló választási módszert fogadta el.

A bizottsági kisebbség ezzel szemben hangsúlyozta, hogy ez a megoldás nem biztosítana a felsőház részére olyan képességű egyéneket, a kik a reájuk háruló feladatokat meg tudnák oldani, mert pártemberek által választva, maguk is csak pártemberek lennének. Személyes és pártszolgálatok jutalmazásául is bekerülnének egyesek a felsőházba és nem lehetne megközelíteni azt a nagyon kívánatos czélt, hogy a két ház összetételében egymástól különbözzenek. A ház tekintélye is csorbát szenvedhetne keletkezésének a pártharcokból következő hevesebb kritizálása folytán.

A többség viszont arra hivatkozott, hogy ezeket a kis csoportokat igen nagy felelősség terhelné választóikkal és a néppel szemben és e miatt lehetőleg kerülnék a kicsinyes szempontok érvényesítését, arra törekednének, hogy minél kiválóbb férfiakat jelöljenek a felsőházba. A mi a corruptiót illeti, ha ez a közéletben, oly mélyen elharapódzott, hogy itt is döntő súlylyal éreztetné hatását, akkor ezt semmilyen intézkedéssel sem lehetne kiküszöbölni.

Azzal az érveléssel szemben, hogy ezen mód által a két ház differentiálódása nem lenne elérhető, a javaslat alább következő részleteit állíthatjuk szembe.

Minthogy a földrajzi beosztáson alapuló választást elfogadták, a következő lépés az egyes csoportok által megválasztandó felsőházi tagok számának megállapítása, illetőleg maguknak a csoportoknak megalakítása volt. A szempont itt az, hogy lehetőleg egyforma számú lakosság essék egy-egy csoportra és egyszersmind a county-k (vármegyék) történeti határai is lehetőleg figyelembe vétessenek. A választásoknál a proportionális rendszert fogadták el, mivel úgy találták, hogy egyedül ez teszi lehetővé az összes politikai

pártok megfelelő képviselőit; a proportionális választási rendszer tette szükségessé, hogy az egyes csoportok által választandó tagok számát legalább ötben szabják meg.

Később még rátérek arra, hogy a felsőházat nem teljes egészében, hanem harmadonként kívánják megújítani. Ebből folyólag az egy csoportra eső tagok számát legalább tizenötökre kellett tenni. E szempontok figyelembevételével s gondosan ügyelve Nagybritanniának gazdasági, kereskedelmi és ipari viszonyaira, tizenhárom csoportot állítottak fel. Fontos szerepet játszott a határok vonalainál a különböző nemzetiségek (raceok) területi elhelyezkedése is. Minthogy inkább csak általános képét kívánom adni az angol reformnak, csupán futólag említem meg a kizárólag Angliát illető részleteket.

Az angol felsőháznak ezen reform alapján 246 tagja lenne. A választási rendszer alapján mindenesetre elérhető volna az, hogy a felsőház a demokratikus Angliának és a kor követelményeinek megfelelő intézmény legyen. Ezenfelül arra is tekintettel kellett lennie, hogy a felsőház megőrizze a történelmi folytonosságot és az ősi intézményeket megillető tekintélyt.

A hogy Lord Bryce mondta: «A nemzetnek a felsőháza iránti tiszteletét és bizalmát csak növeljük az által, hogyha régi intézményünket idomítjuk korunk megváltozott szükségleteihez, s nem teljesen új intézményt létesítünk.»

A mint nálunk szükségét érezték, hogy a régebben jogokkal rendelkező tagokból egy részt a reformált felsőházba átvegyenek, ép úgy elhatározták Angliában is, hogy az új felsőháznak egy része a jelenlegi lordok közül választassék. Sokaknak az volt a véleménye, hogy az angol egyháznak vezetői és mindazon lordok, a kik eddig mint a House of Lords tagjai élénken részt vettek az állami életben, helyet kapjanak az új felsőházban is. A lordok közül így megválasztottak számát 81-ben szabták meg.

Két mód volt ennek a választásnak lebonyolítására. Egyik, hogy a régi lordok háza a maga egészében válassza őket, a másik, hogy egy parlamenti bizottságra ruházzák ennek a kényes feladatnak végrehajtását.

Az első lehetőség megint csak az esetleges pártszempontoknak nyitott volna teret, úgy hogy inkább a két ház által kiküldendő bizottságot tartották megfelelőbbnek. Az alsóházi tagokat esetleg a ház elnöke jelölheti ki, szem előtt tartva, hogy e bizottságnak tagjai lehetőleg köztisztviselőknek örvendő politikusok legyenek. Minden parlamenti ülészakra új bizottság választatnék.

A felsőházi tagok mandátumának ideje. Az egész világon a felsőházak képviselik a szélesebb körű és közvetlenül megválasztott alsóházzal szemben az országoknak állandó, nagyobb időközökben változó szellemi irányzatát. Szükséges tehát, hogy a felsőház mandátumának ideje hosszabb legyen, másrészt tanácsos, hogy bizonyos időközökben részletenként megújíttassék.

Ezen megfontolások vezették a bizottságot arra az elhatározásra, hogy a felsőházi tagság mandátumának idejét 12 évre ajánlja, úgy hogy a ház egyharmada minden négy évben megújíttassék. A tervezet két előnyt biztosít. Egyrészt annak ellenére, hogy a felsőház nem fog rövid időközökben változni, mégis kapcsolatban marad a közvéleménnyel, másrészt a felsőház tekintélyes része állandóan bizonyos gyakorlattal fog rendelkezni az állami ügyek intézésében.

A felsőház összetételét mutatja a következő táblázat:

Csoport	Szám	Tagsági időtartam
I. Az alsóház földrajzi beosztáson alapuló csoportok választottjai.	246	12 év (egyharmad minden 4 évben megújítva).
II. A két ház egyesített bizottságának választottjai.	81	12 év (egyharmad minden 4 évben megújítva.)

A felsőház törvényhozó hatalma. A felsőháznak általában teljes hatalma van a törvényhozás terén, kivéve a pénzügyeket. Nemcsak megváltoztathatja és visszautasíthatja a felsőház az alsóházból kiinduló törvényjavaslatokat, hanem magának is kezdeményező joga van. Csupán a pénzügyek terén kellett a felsőház beavatkozási jogának határvonalat megjelölni. E rendkívül bonyolult kérdésben a legfontosabb annak eldöntése volt, vajjon melyek a tisztán pénzügyi tör-

vényjavaslatok s melyek olyanok, hogy bár pénzügyi kérdésekkel foglalkoznak, főhatásuk mégis más téren mutatkozik. Az alkotmánytanban oly sokat vitatott kérdés természetesen itt is élénk contraversiákra adott alkalmat.

Általánosan el van ismerve, hogy a tisztán finaciális kérdésekkel foglalkozó törvényjavaslatok feletti döntés egyes-egyedül az alsóházat illeti meg, viszont azonban valamely javaslatnak, melyet az alsóházban elfogadnak, azzal, hogy kiadásokról, vagy bevételekről szól, ipari, kereskedelmi, sociális, sőt politikai tekintetben is oly mélyenjáró következményei lehetnek, hogy a felsőház felülvizsgálatától el nem vonhatók. A nép érdeke megköveteli, hogy az ilyen lépések ne hirtelen, sebtiben tétessenek, hanem kellő megfontoltsággal, már pedig a felsőház az az intézmény, a mely ez irányban a legjobb biztosítékot nyújtja.

A legegyszerűbb lenne kifogástalan és tiszta meghatározást találni, a melylyel a két fogalmat, t. i. a pénzügyi és nem pénzügyi törvényeket egymástól el tudnák választani. Hosszú időn át igyekezett a bizottság ezt megtalálni, de eredménytelenül. A bizottság azonban egyhangúlag arra a meggyőződésre jutott, hogy az egyes felvetett concret esetekben mindig el tudták volna dönteni, melyik osztályba sorozzák a törvényeket, tehát minden valószínűség szerint el tudná dönteni az e fajta kérdéseket az erre a célra külön felállított szűkkörű bizottság.

Ezen bizottságba hét-hét tagot az alsó- és felsőház választana, időtartama egy parlamenti szakra szólna és mindegyik háznak joga volna bármely, tisztán pénzügyinek declarált javaslatot ítélete alá bocsátani, vajjon tényleg tisztán pénzügyi-e? E bizottságnak nemcsak az tartoznék jogköréhez, hogy formailag megvizsgálja a javaslatot, hanem megállapítaná annak előrelátható következményeit és ha szükséges, elrendelheti ennek szétválasztását olyképp, hogy az alsóház által elintézendő javaslat mást, mint tisztán pénzügyi kérdésekben való intézkedést ne tartalmazzon. A javaslat többi része a rendes törvényhozási úton volna elintézendő, tehát a felsőház elé is kellene azokat terjeszteni.

A két ház közötti ellentétek elintézése. Ezen kérdés egyike a legnehezebbeknek. Két részre bontható: a) Az első út a compromissumok és békés megegyezések útja, hogy hatalmi harc a két ház között lehetőleg ne fejlődjék ki; b) a másik út a végleges döntésnek keresése, hogyha megegyezés létre nem jön.

A két ház közös tárgyalása a felmerült differentiak elintézésére a parlamentáris gépezet régi eszköze. Különösebb értéke sohasem volt, utóbbi időben pedig egyáltalán nem használták. Egyszerűbb és elastikusabb módszert kellett választani, mely bár ténylegesen új, mégis már a régi időben is ismeretes volt.

Arra a gondolatra jöttek, hogy a két háznak néhány igen tapasztalt és megbízható tagjából minden parlamenti ülészsakra bizottságot választanak olyképen, hogy minden pártnak képviselte biztosítva legyen. Az egyes kérdéseknél az ügy természete szerint szakértők volnának a tárgyalásra meghivandók, kiknek száma azonban a két ház részéről 10—10-nél több nem lehet. Az állandó tagok száma 20 lenne, úgy hogy ezen bizottság tagjainak száma a 60-at meg nem haladná.

Ha tehát a két ház valamely javaslatban nem tudna megegyezni, akkor külön indítványra ezen bizottság elé kerül az ügy. Ez a «Free Conference» (így nevezték el ezt a bizottságot) próbálna meg aztán mindent az ellentétek kiegyenlítésére. Az itt elért eredmény a két házzal közlendő. Ha mindkét ház által elfogadtatik, a kérdés el van intézve és már csak a szentesítés hiányoznék, ha azonban a javaslat a bizottság módosításával az egyik ház által újból vissza utasíttatnék, akkor egy más, végleges megoldási módot kell keresni. A kérdésnek ezen megoldására később térek vissza.

A «Free Conference» ülései a szabad és fesztelen megbeszélések biztosítására titkosak lennének, jegyzőkönyv vétetnék fel az ülésekről, a szavazatoknak megoszlását feltüntetve, a szavazók nevének megemlítése nélkül. Hogy vajjon a jegyzőkönyv a kiadandó javaslattal együtt nyilván-

nosságra hozassék-e, azt esetről-esetre maga a bizottság döntené el.

Másik kérdés, vajjon ezen közös állandó bizottság elé kerülnének-e oly javaslatok is, melyeket az egyik ház elfogad, a másik azonban elvet a maga teljességében. Bár ezen eset nem vágna szorosán a bizottság tervbe vett ügykörébe, mégis, mivel előreláthatólag ritkán történék meg, a javasolt reform megvalósítása után helyesnek vélték, hogy az ilyen ritka alkalommal a bizottság elé lehessen utasítani ezen törvényjavaslatokat is.

Visszatérve arra a felvetett problémára, vajjon mi történik, ha a «Free Conference» által javasolt compromissumot például az egyik ház elfogadná, a másik pedig elvetné, három megoldási módozat mutatkozott a teljes fennakadás elkerülésére.

Az első, hogy azon háznak, mely elfogadta a javaslatot, joga lenne az ügyet a két ház egy közös ülése elé terjeszteni és a közös ülésen lefolytatott szavazás döntené el végleg a kérdést. Bárha sok ok szólt ezen mód mellett, mégis az ülésező testület nagysága, ügyvitelének nehézsége és az a körülmény, hogy egy ilyen szavazásnak reménye a «Free Conference» által javasolt compromissumok elfogadásának valószínűségét csökkentené, más utat-módot részesített előnyben.

A második ötlet szerint a vita tárgyát tevő kérdést népszavazás útján döntenék el. A felvetett javaslat szerint az alsóház joga lenne a «Free Conference» által előterjesztett és mindkét ház által el nem fogadott javaslatot a nép elé szavazásra bocsátani. A szavazás dátuma királyi rendelettel, de az alsóház ez irányú elhatározásának kelte után legkésőbb 60 nappal állapítandó meg. Ha a szavazás a javaslat ellen szólna, a javaslat végleg elejtetik. Ellenkező esetben az alsóháznak joga lenne azt királyi szentesítés alá terjeszteni. Ennek a megoldási módnak harcosai főleg az önkormányzat elvét hangsúlyozták, hogy a népnek elvégre magának kell eldöntenie, milyen törvényeket kíván, ha ez az alsóház repræsentatív jellege vagy hatalmának veszélyeztetése nél-

kül történhetik, továbbá hangsúlyozták, hogy egy ilyen szavazásnak eshetősége elősegíthetné a «Free Conference» útján a megegyezést.

Hogy mégsem ezt a megoldást fogadták el, annak egyebekben kívül egyik főoka volt az, hogy ha a referendumot egyszer mint törvényhozó factort bevezették, akkor működését kizárólag bizonyos időszakra, specialis esetekre korlátozni nem lehetne. Így nem maradt más hátra, mint a Free Conference gondolat további kiépítése, a mi abban állott, hogy a Free Conferencehez visszakerülnének az egyik ház által el nem fogadott javaslatok és ezek csak a következő parlamenti időszakban lennének újból tárgyalva. Ha ezen tárgyalás alkalmával mindkét ház, avagy csak az alsóház is hozzájárul a javaslatához és a Free Conference az ügyben legalább három szavazat többséggel döntött, az alsóháznak joga volna királyi szentesítés alá terjeszteni. Ha a Free Conference a javaslat újból való előterjesztését háromnál kevesebb szavazat-többséggel határozta volna el, akkor a javaslat szintén végleg elvetettnek tekintendő.

Ezen megoldási mód egyrészt minden lehetőséget nyitva tart az ellentétek kiegyenlítésére, másrészt az alsóháznak akaratát megvédi.

Alább táblázat mutatja a két ház három közös bizottságát, melyeket különböző célok elvégzésére javaslatba hoztak.

1. A felsőház egy részének választására alakított közös bizottság.

2. Pénzügyi javaslatok eldöntésére alakult közös bizottság.

3. Az általános törvényhozást érintő ellentétek kiküszöbölésére alakított közös bizottság (Free Conference).

A közös bizottságok tervbevételénél fontos szerepet játszott, hogy ezek útján előreláthatólag békésebb és együttműködésre alkalmasabb hangulat fog kifejlődni a két ház között.

A közös, állandó bizottságok táblázata, összetételüket, ügykörüket mutatva:

Név	Ügkör	Tagok száma	Összetétel módja	Időtartam
Közös választó-bizottság	A felsőház egy-negyedének választása.	10	öt az alsóház elnöke, öt a jelenlegi felsőház, később az új felsőház választó bizottsága által	egy parlamenti ülés-szak
Pézügyi közös bizottság	eldöntése, hogy a hozzákerülő javaslatok pénzügyiek-e.	14 v. 15	hét a két ház választó-bizottsága által, elnöke cooptálva.	szintén
Free Conference	a két ház között nem pénzügyi javaslatok ügyében felmerült differentiak kiegyenlítése.	60	a) 20 a két ház választóbizottsága által. b) 10 rendkívüli tagot hasonlóképen választva pro re nata.	a) egy parl. ülésszak b) bizonyos javaslatok tárgyalási ideje.

Lord James Bryce kijelentésével fejezem be ismertetésemet: «Meg vagyok győződve — mondotta, — hogy a tervezetet sokan fogják bírálni. Remélem, nem egy a kritikusok közül hallgatni fog, vagy legalább is mérsékelni fogja támadását, ha az adott magyarázatokat kellőleg értékelni és a tervezetet mint egységes egésznek fogja tekinteni. A legtöbb kritikára pedig a legjobb felelet, hogy nincs olyan felsőház a világon, melyet ne lehetne legalább oly súlyos érvekkel megtámadni, mint ezt a javaslatot. Tökéletemest nem várhatunk semmilyen kormányzási módszertől. Egyetlen próbaköve a javaslatnak az lesz, hogy az új felsőház csakugyan azt a működést fogja-e betölteni, melyre hivatott.

Fő feladatunknak azt tekintettük, hogy egy tiszteletre-méltó régi intézményt megmentünk a köznek olyképen, hogy azt a socialis helyzetnek és a kor követelményeinek megfelelővé alakítsuk át.

Két mód van, melylyel a felsőházat fel lehet építeni. Az egyik, hogy a házba lehetőleg nagyszámú kiváló és tapasztalt férfiút vigyünk be, kiknek jelenléte azt a színvonal-emelkedést jelentené a ház részére, melyet kiváló emberek minden testület részére biztosítanak.

A másik módja a kérdés megoldásának oly felsőház létesítése, mely leggyorsabban és legteljesebben felelős a közvéleménynek és a mely tekintélyét és hatalmát épen a nép által való választottságból meríti.

Lehetetlennek látszott előttünk ezen elvek egyikének teljes mértékben való követése, mert az egyiknek elfogadása folytán elestünk volna a másiknak előnyeitől. Ezért lehetőleg oly combinatiót kerestünk, mely a két fentemlített mód előnyeit összekapcsolja lehetőleg kevés hátránnyal.

Általánosan kiindulópontul fogadtuk el, hogy a felsőháznak kevés értéke lenne, ha nem adnók meg neki azt a hatalmat, hogy szükség esetén szembe helyezkedhessék az alsóházzal. Erre akkor kerülhetne sor, ha az alsóház határozata nem teljesen fedné a nép szabad akaratát. A felsőháznak viszont nem szabad alkalmat adni arra, hogy megakassza a törvényhozás kerekét. Szükséges volt tehát a középút választása, mely a felsőháznak csak annyi hatalmat ad, mennyit a nemzet érdekében szükségesnek tartottunk. Lehetőséget kellett adni arra, hogy a lehető legkevesebb idővesztéssel, nagy összeütközések és súrlódások kikerülésével kiegyenlíthetők legyenek a két ház közötti ellentétek.

Az ily sokoldalú és nehéz tárgynál természetesen a legkülönbözőbb vélemények kerülnek szembe egymással. A különböző felfogások bizottságunkban nem politikai pártállás szerint alakultak ki és a conferentiának nagy többsége tette magáévá ezt a tervezetet.

Bárhogyan kritizálják is végzett munkánkat, reméljük, elismerik, hogy komolyan teljesítettük hivatásunkat, hogy régi és híres alkotmányunkat, mely hét évszázadon keresztül védte és fejlesztette az angol nép szabadságát, melyet annyi más nemzet vett át és tekintett mintaképének, angol szokáshoz híven a mai élet követelményeihez igyekeztünk idomítani, egy fontos részének reformálásával.»

HOLLÓS PÁL.

SZEMLE.

Színházi szemle.

Nemzeti Színház: Hevesi Sándor: *1514.* — Névy Zoltán: *Urak és parasztok.* — Szemere György: *Siralomház.* — *Viszontlátás.*

Vígsház: Földes Imre: *A bálvány.* — Bakonyi Károly: *A sárga keztyű.*

Renaissance Színház: Herczeg Ferencz: *Baba-Hu; Két ember.*

Magyar Színház: Danielné Lengyel Laura: *A császár anyja.* — Szomory Dezső: *II. Lajos király.*

E folyóirat inkább nagyobb, a napilapok hasábjain tért nem találó tanulmányoknak van hivatva helyet adni; szűk terjedelme így sokszor késlelteti a kritikát. Pedig színházi életünk eleven; de úgy látszik, a magas árak s az általános pénztelenség sürgetik a versenyt, nem az irodalmi bő termékenység.

A Nemzeti Színház az évad elején egy történelmi tragédiát mutatott be, 1514 czímen, Hevesi Sándortól. Méltán lehetett várni, hogy a jelennel való kapcsolat, mely a történelmi színművek leg-erősebb éltetője, figyelmet ébreszt e tárgy iránt, kivált ha egy sok színpadi sikert aratott író művéről van szó. Azonban a kritika elfogult volt e darabbal szemben s a közönség ritkán tud szabadulni a nyomtatott betű igája alól. Elfogulatlanul a darab hatásának csak egy akadályát tudjuk megérteni: a tárgy komorságát. A nép fölkelése kegyetlenkedéssé fajult s kegyetlen volt a bosszú is. A közönség pedig, úgy látszik, nem szeret a mult borus jeleneire gondolni; elfordult minden háborús-darabtól; ezt tapasztaltuk Szemere új darabjánál is. S e hangulat nyomása alatt nem méltányolta eléggé Hevesi darabjának írói érdemeit sem. Ilyen első sorban a szoros szerkezet, mely a hosszú időre terjedő eseményeket erős érzékkel tudta egységessé összeszorítani, folytonos fejlődést éreztetve abban, a mint Dózsát a jószándék partjáról elkapja az ár, tulságba ragadja. A cselekmény egyre fokozódó gyorsasággal zuhan, mint az aláeső kő. Másik nagy érdeme, hogy ezt az inkább külső történést az író egy lélekbe oltja, bensővé teszi, s a mellett hazafiassá. A kereszties hatat — ez történelmi tény — Bakócz hirdeti; ő akar azzal gátat vetni a töröknek; de a gyepő kicsúszik a kezéből, ő maga kénytelen ki-

átkozni a fegyverbe szólított népet ; ez átok őt éri, őt töri meg ; az utolsó felvonásban akarátja-történ áll előttünk ; lelke megkötözve, a ki menteni akart, most tehetetlen szemlélője a pusztulásnak. Ez alak rajza kitünő ; Bakóczon érzik, látszik e roppant változás ; keserűen vonja meg élete summáját, utolsó akarásának kerékbe törését ; ezt megrajzolni nem csekély siker. Dózsa alakja is élő van élénk állítva, kivált aláfestése, a sok mellőzés és keserűség emlegetése, erős kézre vall. A többi alak világos és természetes viszonyba van állítva velök : Bakócz mellé a gyöngye király, előbb rabja neki, utóbb meg Zápolyának ; a főurak, a kik rossz szemmel nézik a bocskort viselt bibornok tervét a néppel ; Dózsa mellett melcg, lágy öcscse, s vezéri tanácsában a heves, szilaj, a megfontolt típusok. A hiteles történelmi alakok közé tisztán képzeletieket állítani merész feladat ; a színezés rendesen nagyon elütő, az üres képzelet elárulja magát s az író gyöngeségét ; Hevesi ilyen képzelt alakokkal él a cselekmény bogozásában, s ezek élethűségén nem akadt fenn az akadémikuskodó kritika. — Nagy érdeme a darabnak nyelve, mely szint úgy tanulmányon épül, akár korrajza ; ezt sem méltányolták eléggé. Hibáztatni hallottuk például a «szentatya-érsek» megszólítást is, holott tudomás nélkül is feltehető volna, hogy az író az ilyesmit nem asztala fiókjából veszi. Azonban arra el kell készülni, hogy a színbíró egyszerű hallásra nem követheti az író a bánya mélyébe, honnan anyagát hozza. Ennyi tanulmány és írói gond már magában más elismerést érdemelt volna. A darabnak utólag igazságot szolgáltatott az Akadémia, midőn egyhangúlag a Vojnits-jutalommal tüntette ki. Az előadás kimagaslóbb alakjairól már a Greguss-jutalom kapcsán szóltunk.

Siker és bukás között különben ma kevés a különbség ; a színház, ha már betanulta, a bukott darabot is adni kénytelen, újig s így kis híján ez is megér annyi előadást, mint az érdemesebb darab. Így mutatta ezt Névy népszínműve, az *Urak és parasztok*. E darab már fogantatása pillanatában megkésétt hetven évvel, ilyen avultan jött világra. Mert az egész azon sarkallik, hogy az urak — a kik alatt nem urakat, hanem nemes parasztokat kell érteni, (a kiket sehol sem hívnak uraknak) — lenézik a módos nem-nemest. Ez lehetett népszínműi árnyalat a múlt század negyvenes éveiben, de ma már emléke is kiveszett. Meséje a darabnak annyi, hogy a nemes bíró belenyult a falu pénzébe ; hogy a hibát helyreüsse, eladóvá teszi földjét ; egy nemtelen gazda tudakozza árát, kinek fia meg a bíró lánya szeretik egymást. A rátarti lány most, a megaláztatásban, végig suhint a legényen a „paraszt” szóval. Ez az első felvonás. A

második: jön a végrehajtó; jön a szerelmes legény is, segítséget kínál, de megint csak azzal fizetik, hogy 'paraszt'. Egy három-felvonásos darabban a második ugyanígy sőt ugyanott végződik, a hol az első; egy lépést sem haladt az egész; ilyen a darab compositiója. A harmadik felvonásban a legény — mit tehetne egyebet — buvában iszik, s odahozat egy útszéli czafrát a szülői házba, szigorú apja, erkölcsös anyja szeme elébe. Divat egy idő óta a falusi világot ilyen histerikusnak és erkölestelennek rajzolni, mintha minden parasztház kávéház, minden bokor orpheum volna. Odajó a bíró lánya is, éjszaka, testét kínálja a segítség fejében. Az anya, a ki az úti cifra rikácsolását nem hallotta meg, most meghallja a csendes beszédet, betoppan, az apa is, és menyüknék fogadják sok megaláztatásuk után az éjszaka ott kódorgó lányt. Ez a darab erkölcs.

Szemere György két darabjában túlnyomó az irodalmi érték; az előadás sem tette drámaibbá. Első sorban a jeles elbeszélő vonásait találni bennök. Egyik, a *Siralomház*, régibb darabja. Egy csendesvérű magyar ember ül a siralomházban; megölte a felesége kedvesét, elhajtotta az asszonyt; megutálta a világot; a bírák előtt nem is igen beszélt, ráhagyta, hogy ő a hibás, de megbánni nem tudja, a mit tett, nem, a pap előtt sem. Első tekintetre nem sok fejlődés látszik a darabban; pedig van benne fejlődés, csak hogy visszafelé: az utat látni meg, melyen ez az ember idejutott; lassanként, a pappal meg a börtönőrrel beszélgetve, kinyitogatja egyszerű lelkének ablakait, hogy beleiátunk, s végül az öreg őrmester is elágyul s a törvény ellen fakad ki, a pap is feloldozza; ez a fejlődés. Egyszerű, komor, hibátlan lelki kép. Szinte hozzá kapcsolódik a Munkácsy siralomházi képéhez, mintha az elevenednék meg, vagy ez abba testesülne. Kürti József nem is játszotta: átélte.

A másik darab, a *Viszontlátás*, két felvonás. Az előbbin egy kissé a közel múlt árnya lebeg, mikor a szegény embert még védni kellett a törvény szigorától s az akasztott ember sírján nóták termettek. Emez egészen: a ma. A falusi temetőben esti zsoltárt énekel egy pár ember; egyszerre egygyel több hang zengi: hazaért egy orosz fogoly; ez költői beállítás. Bajra jött: édesanyja már mást fogadott a házhoz a gazdaságért, ahhoz adta nevelt lányát, a ki a fiának volt szánva. A férj tisztességes ember: megjött a gazda, ő rá nincs több szükség, elmehet a háztól, ha kell, még a feleségét is itt hagyja, a gyermekét. Kibékülnek, s az éjszakára csendesülő házból a hazatért bujdosik el, hogy ne legyen útjában a mások boldogságának; valaki, a ki régóta szereti, vele megy. Ez nagyjában Tennyson *Enoch Arden*-jének meséje, melyet azonban a világháború gyakran

megismételt. Az ottani egyszerű mozzanat, hogy a holtak hitt férj más karján találja feleségét, alig több a népszínművek hűtlen mátkájánál, a ki a katonaság ideje alatt máshoz megy. Szemere sokkal mélyebbre nyul. Nála az anya állít új embert az elveszett fiú helyébe; ezzel a conflictus sokkal mélyebbre száll: anya és fiú közé. E rész azonban csak el van gondolva, kivive nincsen; az író ezt a problémát leteszi kezéből, s beéri az egyszerűbb megoldással. A darabból különösen kiemelkedik egy alak: az iszákos kántor, a kit az élet félrelökött; a temető árkában hál; egyszer bevetődik a gazda-házba, a vetett ágy láttán erős csáb szállja meg, belefekszik a világgá induló béna harczos helyett, s azon kéri Istent, hogy ne rögtön haljon ott meg, hadd érezze a gyönyörűséget. Ez az orosz novella-alakokkal rokon, emlékezetben maradó alak; kár, hogy kívül áll a cselekményen.

A Vigszínház francia darabjai közül egy emelkedett ki, *A hazatérés*, lélektani igazságánál fogva. A férj a harcterről jó haza, örvend a régi karszéknek, megszokott papucsának; az asszonyt ez kiábrándítja a hősből, különben is önállóvá vált a háborús évek alatt; nem igen tudnak megférni együtt. Képzelődsét az asszony egy ifjú hősré viszi által; az találkozik a férjjel; a szó a háborúra fordul; kiderül, hogy az ifjú ugyanott harczolt, a hol a férj, ő váltotta fel csapatjokat, elfoglalt egy veszedelmes gépfegyver-állást. A terep rajzát kirakják a szőnyegen, az asztali csecse-becsékből, — odateszik jelnek az asszony arczképét is, a ki a hangos beszédre besiet, azt híve, hogy ő érte pörölnek: s ott éri a két bajtársat, a földön guggolva, hevesen magyarázva. A helyzet komikuma elnyeli az új házasság tervét s visszahozza a megértést a házaspár közé. Azoknak az életében, a kik nagyot próbáltak, a kik farkasszemet néztek a halállal, azok szemében a szerelem nem minden, mint a Párisban maradt unatkozóknak; ebben komoly, finom lélektan van. A francia szellemesség vígjátékra fordította le a háború kihangzását, de ebben egy igaz és komoly hang rezeg.

Két eredeti darabot is láttunk itt, a megszokott pompás és gondos rendezésben. Földes Imre *Bálvány*-ának e rendezés volt egyetlen ereje. Egy kínai fejedelem nagyon szereti fiatal feleségét, de mint hogy terméketlen, e kellene úznie. Rájött, hogy az asszony egy fogoly magyarba szerelmes, bezárja őket együtt; az asszonyt megtarthatja, de a fehér gyermek fojtogató kínja a sárga vén embernek. Végül a fogolytáborban elveszni szánt huszár megjelenik, s a holt férj mellől magával viszi az asszonyt és gyermekét. Azt még Khínára is bajos ráfogni, hogy egy szerelmes férj maga adja oda a feleségét másnak, s hogy az a férje szemeláttára törje izzé-porrá a házasságot egy

idegennel, ha az „a világ legszebb katonája” is, magyar huszár. Itt a szerző a magyarsággal sem bánt szebben, mint Khínával. Kár volna ezen sokat okoskodni : a szerző sem tette. Ez a mese mégcsak nem is mese, nem is ethnographia, khínai díszletek, semmi egyéb.

Bakonyi Károly *Sárga keztyű*-je társadalmi színmű, s már azért is érdekes, mert e műfaj nálunk most igen hallgatag. A darab ma játszhatnék, de a háború előtti világban játszik, — nem tudni, szándékkal-e, vagy a nélkül. Úgy látszik, mintha a színműírók — nemesak nálunk, hanem külföldön is — beérnék a régi schémák másolásával, s nem akarnák — vagy nem tudnák — az új, a minden apró részletében megváltozott társadalmat rajzolni. Pedig a közönség is megváltozott. Például egy párbaj, a miből Bakonyi darabja kiindul, egészen mást jelent ma, mint a háború előtt : annyi vérontás után izgalomnak ma kevesebb, viszont erkölcsileg visszataszítóbb, megengedhetetlen. A revolvergolyó művészileg is rossz kiindulópont, mert épen úgy megölhetné a másikat ; mindenkiben az a kérdés vetődik fel : mi lesz, ha a másikat éri? Más a párbaj egy már folyó mesében, mint *Anyegin*-ban ; itt a lelkiállapotokat, az embereknek egymáshoz való viszonyát változtatja meg, szóval lélektani hatású. Bakonyi darabja azonban párbajjal kezdődik : a lovardában egy gróf lelő egy tiszthelyettest. Az egész első felvonás nem több. A feltékeny gróf felesége híres énekesnő ; a második felvonásban búcsú-estély van náluk, mert külföldi útra készülnek. A gróf átlukasztott ezilindere elárulja a párbajt, de az asszony nem tudja, hogy ki az áldozat. Egymás után jönnek udvarlói ; a híres hetesfogat ; a gróf mindenkit megfigyel ; az asszony nem tud számolni, mert már hatan ott vannak, s ő még nem tudja, hogy a kis katona nem jó, csak mikor egy csokrot és levelet hoznak tőle. Lelki felzajdulása a darab legjobb jelenete. A fiú ártatlanul halt, soha rá sem emelte a szemét, egyszer kapott egy szál szegfűt, ezért kellett meghalnia. Előbb tagadja, hogy van szeretője, aztán bevallja, hogy évek óta mást szeret, aztán azt mondja, hogy mindenkié. A férjnek ez a megkínzása természetes, lélektani, jól is van írva. De ha az asszony más férfit szeret, mért esett el akkor a kis katona, s mi szükség volt az első felvonásra? — A harmadik felvonás : A boldogtalan pár Schweizban van. Köztük a kis katona árnya. Azaz nem is olyan nagyon. Az asszony iszonyodik a férjétől, igaz, de nem iszonyodik régi udvarlójától, a ki helyett szegény fiú meghalt ; azt odasürgönyzi. A gyanakvó férj mindezt tudja, kelep-czébe hagyja őket esni, s akkor rájuk nyitja az ajtót. És kilométeres leczkékkel és fejtegetéssel bünteti őket. A nézőt is, a kinek az a bizonyos Shakespearei Filep jár az eszében, a ki azt mondja : Ennek

kitéve minden férj, ki nőt veszen magának, — legkivált, ha a szerelem ligeteiből. Addig beszél, míg végre inkább elhiszik neki, hogy nem tud az asszony nélkül élni. Itt azonban valami hiány van: nem tudjuk, mi köti őt feleségéhez; vagy ez a szerelem oly véletlenül találta őt szíven, mint az ő golyója a kis katonát.

A Magyar Színház — örvendetes módon — két történeti darabot mutatott be. Egyik egy jeles írónő első színpadi műve. Az író Danielné Lengyel Laura, a darab *A császár anyja*. Napoleon anyja ez, Ramolino Laetitia. Régi erélye a gondtalan élet napsugarán már fölényes humorrá érett; ezt a vonását emelte ki Rákosi Szidi asszony művészete. Olyan apróra kellene ismernünk Napoleon életét s az egész irodalmat, mint a szerző ismeri, hogy megmutassuk, mi való szorosan a történelemből, s mi a kiegészítés; az bizonyos, hogy az egész egy öntésből való. Szerelmi történet folyik előttünk, de szereplője a láthatatlan cæsar is; ez az, a mi különös színt és érdeket ad a mesének, ez teszi művészivé a compositiót. Egy fiatal lány, a száműzetésben élő gróf Marbeuf Honoria, szerelmes a soha nem látott császárba; a császár hugához kerül felolvasónőnek, ez a szokott útja annak, hogy aztán felajánlják a Minotaurusnak. Ma mutatják be Laetitia asszony-nál. De neki a Marbeuf név sokat jelent. A gróf Corsica kormányzója volt, s gyöngéd és tiszta érzés fűzte őket egymáshoz. Napoleont is ő juttatta katona-iskolába. Most Laetitia megmenti a Marbeuf leányát. A mint Rákosi Szidi feléz a falra, fia képmására, s azt mondja, hogy majd ő beszél vele: már látjuk, minő lesz e beszélgetés a két kemény koponya közt. Megtudjuk, hogy a fiatal lány mégis találkozott Napoleonnal, de az lehordta, s úgy bánt vele, mint egy gyermekkel; különösen ez sérti Honoriát. Kiábrándul képzelődéséből s fejét a fiatal Broglie harczeg vállára hajtja, a ki imádja és utána jött. A darab szerkezetében az a művészi, hogy Napoleon nem lép elénk, de folyton ott érezzük. Három alak van itt kitűnően rajzolva: egyik Napoleon, a kinek a neve is él, létének pusztá tudata is vonzó és félelmes. A másik Laetitia; a szerző benne is Napoleont rajzolja; ő a kútfő, honnan a folyam eredt. Ráismerni lelkében fia vonásaira, de megvan benne a jólét humora, a kor fölénye, a női szív melege, az emlékezés lágysága. Pompás művészi gondolat ez: az anyán keresztül rajzolni a fiút, vagy jobban mondva: a fiúból rajzolni meg az anya képét. A harmadik kiváló arczkép a leányé; a rajongó, képzelődő gyermeké, a kit megigéz a hős nagysága, egy jó perczéért örömet áldozná fel magát; a Napoleon-rajongók őse, típusa. — Ennyi művészi gondolat s ennyi jó tulajdonság valódi érték.

A színház másik történelmi darabja Szomory Dezső *II. Lajos*

királya. Drámaibb elgondolású, mint szerzőjének régebbi történelmi képei. De túlságosan merésznek tartjuk a történelem olyan beállítását, hogy Zápolya azért küldi hadba a királyt, hogy ő maga a királynéhoz férközzék. Az is szemet szúr, hogy az alakok mind előre úgy beszélnek Mohácsról, mint a kik az iskolai kézikönyvekből már jól ismerik e név gyászát és saját sorsukat; annál felőtölőbb, hogy a mohácsi csatát mégis Tolnán vívják meg. A dráma elemzésébe nem bocsátkozunk, a játék-modorról sem szólunk. A díszletek a színház bőkezűségét hirdették, túlságosan is, elnyomással fenyegetve a darabot magát; de a nagyszemélyzetű darabbal kölcsönkérések mellett sem igen tudott megbirkózni, s olyan furcsaságokra kényszerült, mint hogy Báthory nádor alakja Vágóra szorult, a ki lehet türhető komikus, de ilyen komikus még soha sem volt.

Színházi életünknek nagy eseménye Herczeg két egyfelvonásosa. *Baba-Hu* példázat, intelem, történelmi vád- és gúny-irat, akármí, de hazafiúi tett. A szellemes előbeszéd azt mondja, hogy e jelenet a népvándorlás korában játszik, de költség-kimélés okából mai ruhákban; s nyomban kiderül, hogy ez a mi mai életünk, a mai győzők és legyőzöttek, csak a nevek régiek. De a burgund és a római nyomában ott kullog a hallgatag japán, a ki már azt számítgatja, mily áron adhatja el a várható világcsatában a kipusztuló fehér faj húsát conservül az emberevőknek; ez a jelenet nagyszerű. A rajz vonásai szándékosan primitívek, mint egy gyermek-kéz rajza, de éppen ebben van satirai ereje, hogy e torzkép — való. A közönségre ez vegyes hasást tett; de az író éppen nyugtalanító hatást akart előidézni, — a mi igen nehéz feladat — s ez teljes mértékben sikerült neki. Zajgó, felháborult lélekkel hallgattuk, s mikor elmentünk a színházból, akkor kezdett az igazi, nagy hatás kibontakozni, átjárni a velőket. Szokatlan és rendhagyó alkotás ez, de szándékkal az, elgondolásában művészi, hatásában nagyszerű.

A másik darab, *Két ember*, szintén példázat, de egy képbe foglalva. Bányaomlásnál benn szorul két ember: egy mérnök és egy munkás. Egymásra akadnak: a munkás gyűlölettel néz az úrra; kész elveszni, csakhogy amazt elveszítse. De végül felülkerekedik a jobb értelem: a mérnök esze és a munkás karja meghozzák a szabadulást, s a két ember vállvetve kiküzdí magát a napvilágra. A rajz olyan jó és részletes, hogy szinte elfedi a tanulságot, de az utolsó pár szó mindenén átvilágít.

E két darab az ötvenes évek hazafias allegóriáival rokon, s emeli az író alakját.

ÉRTESÍTŐ.

Régi nóták.

Beöthy Zsolt: *Régi nóták*. Három elbeszélés. Haranghy Jenő rajzaival. A Pantheon kiadása. (Budapest, 1920.) K. 8-r. 127 l.

A XX. század gyorsan élő, folyton új meg új benyomásokat hajszóoló nemzedéke talán nem is tudja, hogy Beöthy Zsolt, irodalmi életünk vezéregyénisége, valamikor régen, vagy egy félszázadja, költőnek indult. Nem sokat adott, mert csakhamar elhódította a költészettől a tudomány, de a mit adott, az érték volt: egypár gyöngéd, mély vers, egy kötet élesen megvilágított rajz, e műfaj első próbái irodalmunkban, a melyek egy Mikszáthból csalták ki a költői szikrát, s két regény, köztük a Kálozdy Béla, az angol nyomon induló realizmus legkitűnőbb magyar terméke. Most három elfelejtett novelláját bocsátja közre a szerző s multján borongva aggodalommal kérdi önmagától: lesz-e, a ki meghallgatja ezeket a régi nótákat.

Nem lesznek sokan, ebben igaza van Beöthynek. De csak azért nem, mert ezeknek a finom, nagy művészettel megírt elbeszéléseknek élvezéséhez az átlagosnál nagyobb lelki műveltség kell. Beöthy bennük nem csillogó mesét nyújt, nagy gyermekek szórakoztatására, hanem leszáll az emberi lélek mélyébe, meglesi annak rezdüléseit és azokat a maguk igazságában, megrázó erővel tárja elénk: két gyermek ábrándjait (*Egy kis rab meg egy kis koldus álma*), egy elzúllott férfi lelki megtisztulását (*A csavargó*) és egy szerető anya gyötrelmeit, a ki maga is átéli fia szenvedéseit (*Látogatás.*). A költészetben a legnagyobb érték az emberi szó, őszintén és művészettel megszólaltatva a lírában, őszintén és művészettel föltárva az epikában és drámában — és ezt kapja az olvasó Beöthy elbeszéléseiben.

E rövid elbeszélések valójában képek az élethől, s varázsuk egyik eleme az a sajátos, érdekes beállítás, a melyben az eseményeket bemutatja. A *Látogatás* mindennapi, az életben számtalanszor ismétlődő história: az ifjút elhagyja szerelmese és máshoz megy nőül. A tárgy a megbántott ifjú szégyene és szenvedései, de őt nem is vezeti elénk: csak az édesanyját látjuk a hűtlen asszony társaságában, s az ő fájdalmán keresztül ismerjük meg a fiát és azt

a csöndes tragédiát, mely e két nemes lelket megtörte. A *Csavargó*-ban e művészi eljárás megfordítottját kapjuk, s meg hatásosabban. Itt a történet szokatlan, különös, az ábrázolás pedig csodálatosan reális. Egy könnyelmű férj hűtlenül elhagyta nejét, gyermekét, kiteve őket a nyomornak, szenvedésnek. Negyven év múlva, megtörtén, a dorbézolástól, lehaságtól elaljasodva eszébe jut családja, s mint vén koldus visszatér hozzá, hogy eltartassa magát velük. Ismeretlenül lép be a régi házba, hogy meggyötörje azokat, a kiket rideg önzésében még most is ellenségeinek érez, de a tisztaságnak és szeretetnek az a derűje, melyet leánya családjában talál — felesége már halott — az a tisztelet, melyben az ő emlékét a gonoszságáról mit sem tudó leánya őrzi, leolvasztja szívéből a durva jégkérget s hogy meg ne rongtsa az ott uralkodó harmóniát, szótlanul tovább áll, elment más menedéket keresni. Hol állapodott meg? Talán az ősz Duna hidján, talán valamelyik szegények háza előtt. Csak az az egy bizonyos, hogy az este mindörökre meghalt.»

Ez a kis elbeszélés a maga tiszta tragikumával igazi remek, s mind ez, mind a többi azzal a pszichológiai éleslátással, azzal a jellemző erővel s a stílnel azzal a választékosságával van dolgozva, a mely az igazi nagy realisták kiválósága.

r. r.

A magyar regény.

Császár Elemér: *A magyar regény története. (A Pantheon Ismeret-tára.)* Budapest, 1922. Pantheon. 336 l.

A magyar regény a XVIII. századi szegényes kezdet után a XIX. században világirodalmi jelentőségre tett szert. A fejlődésnek rendkívüli arányokat azok a nagy költői egyéniségek adtak, kik néhány év alatt századok mulasztásait pótolták s a költészetnek ismeretlen tájéka felé nyitottak utat. Így kapcsolódik a magyar szellemi élet a magyar regényben az emberiségnek legeszményibb törekvéseivel. E forrongó irodalmi mozgalmak közé világít be Császár Elemér *A magyar regény története* című művével. Ily feladat pontos irodalomtörténeti ismereteket, széles látkört, művelt ízlést, biztos elemző erőt, gyakorlott rendező tehetséget követelt. Mindezek a követelmények vonzó összhangba olvadtak Császár Elemér írói egyéniségében, ki, mint a *Philológiai Közönynek*, az *Irodalomtörténeti Közleményeknek* s a *Magyar Múzsának* szerkesztője, oly rendkívül becses anyagot gyűjtött irodalmunk történetéhez, ki irodalomtörténeti tanulmányainak hosszú sorával a magyar irodalom életének oly sok homá-

lyos részét derítette fel, s ki, mint műbíráló, oly gyakran állott az irodalmi csaták első vonalában.

Császár Elemér írói egyéniségének jelleméből szükségképen következett, hogy feltétlenül uralkodott tárgyán. Alig van a magyar regény fejlődésének mozzanata, mely figyelmét kikerülte volna. Feldolgozott anyaga azonban nemcsak teljességével, hanem minőségével is tiszteletet ébreszt bennünk. Lelkiismeretessége nem tűr meg kétes adatot, úgy hogy vezetése alatt egészen biztos úton érezzük magunkat. Így az a néhány lap, mely a magyar prózai elbeszélésnek Heltaitól Dugonicsig terjedő korszakát állítja elénk, a fejlődésnek csak halvány nyomait állapítja meg, valójában azonban mélyreható irodalomtörténeti kutatások eredményeit foglalja össze.

Már az irodalomtörténeti adatok pontos bírálata éles ítélő erőnek bizonyítéka. Még fényesebb bizonytságot tesz erről az a szellemi felsőbbtség, mely az anyag elrendezésében nyilatkozik. Itt különösen sok nehézséget kellett leküzdeni. A rajz egységét leginkább biztosította az a művészi szerkezet, melyben minden vonás egy középpont felé: Eötvös, Kemény, Jókai írói arczképe felé mutat. Az a benső kapcsolat ugyan, melyet Erdélyi János 1855-ik évi kritikai rajzában Jósika, Eötvös és Kemény regényköltészete között fedezett fel, ezzel meglazult, de fejlődéstörténeti szempontból Jósika közelebb is áll Fáyhoz. Joggal szcrepelnek tehát mindketten a műben, mint a magyar regény megteremtői, előzőik pedig Dugonicstól Kísfaludy Károlyig, mint a kísérletezés korának képviselői. Több áldozatot követelt — a szerző beismerése szerint is — Jókai regényköltészetének középponti elhelyezése. Különösen sivár képet nyújt az önkényuralom idejének regényirodalma, holott Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai költői alkotásai egyaránt gazdagították e kor irodalmát. Talán épen a sivárság enyhítésére nyertek Gyulai novellái nagyobb teret a regény történetében. Másrészt egyik-másik regényírónak, mint Pálfynak költői egyénisége is kikívánkozik a számára kijelölt csoportból. Sokkal találóbb a kiegyezés utáni regényirodalom történetének beosztása, a mennyiben az egyes csoportok határait az irodalmi eszményképek jelleme szabta meg. Általában az a rend, melyet Császár Elemér a magyar regény történetében teremtett, ép oly eredeti, mint természetes, azért méltán számot tarthat arra, hogy a magyar irodalomtörténet közös kincsei közé sorozzuk.

Mélyebb tartalmat adott Császár Elemér az elrendezésnek azzal, hogy a romantika és realismus küzdelmét rajzolta benne. A romantikus költői mozgalmakban fejlett történeti érzékkel kutatta az angol, francia s német romantika hatását. Hasonlóképp éles határokkal kü-

lönböztette meg egymástól az angol, orosz, francia realismus hatás-körét. Kevésbé emelhetne ki nagyarányú áttekintésében a fejlődés-nek azokat a pontjait, melyeken a romantikus szellem a realis költői ábrázolás eszközeit alkalmazta. Mindazáltal szempontjai nagy segítségére lesznek az irodalomtörténetírónak a XIX. századi magyar irodalom uralkodó áramlatainak rajzában. Kutatásait mindig az a gondolat vezeti, vajjon az irodalmi jelenségek mennyiben mozdítják elő vagy akadályozzák a magyar regény fejlődését. Így elemzései nem sekélyesednek el, összefoglalásai nem tévesztenek czélt, ítéletei sem süllyednek a pártszenvédélyek gőzkörébe. S mindez a bonyolult kritikai munka oly könnyűnek látszik, hogy a felületes szemlélő alig veszi észre a legyőzött akadályokat.

Különös vonzóereje Császár Elemér irodalomtörténeti elmélye-déseinek a jellemrajzolás művészete. Műve valóságos arcképcsarnok, melyben a legszembetűnőbb helyet Eötvös, Kemény s Jókai írói arcképe foglalja el. A jellemzésben is érvényesül Császár Elemér írói egyéniségének alapvonása: a lelkiismeretesség, mely pontosságra és tárgyiaságra törekszik. Egyéni rokon- és ellenérzéseit ép oly szigorúan bírálja meg, mint a közönség tetszésének szeszélyes változásait. Igazságérzete egyaránt idegenkedik a túlhajtott eszményítéstől, mint az elfogult torzítástól. Bár irodalmi eszményeit inkább megtalálja a Kemény regényköltészetében, látja azokat az új értékeket is, melyeket Eötvös vitt a magyar regényirodalomba, s egyúttal igazságot szolgáltat Jókai költői egyéniségének is. A féktelen romantikus képzelet fogyatkozásait nem élezi ki, mint az egykorú műbírálat, de nem is csodálja, mint a nagyközönség. Saját kijelentése szerint az ügyész vagy a védő szerepe helyett inkább választja a higgadt bírót. Jellemrajzoló módja lényegesen különbözik attól a káprázatos művészettől, melylyel Péterfy Jenő vetíti szemünk elé a költői alkotó erőnek titkos szervezetét. Péterfy is megrajzolta Eötvös, Kemény és Jókai regény-írói arcképét, de átható figyelme, mint a rembrandti fénycsomó, bár feltárta, sokszor el is torzította a lélek vonalait. Péterfy Jenő rajza ingerlőbb, megvesztegetőbb, gazdagabb, egyénibb, Császár Elemér érdeme a pontosság és igazságosságra való törekvés.

Nagy szolgálatot tett Császár Elemér a magyar irodalomnak, mikor a magyar regény fejlődését annyi tudással és ízléssel világította meg. Eredményei nemcsak a tudománynak szólnak, mely a magyar irodalomtörténet nagy kérdésére kapott világos és határozott feleletet, hanem egyúttal annak a virágzó költői műfajnak is, mely oly elhatározó hatással van a társadalmi nézetek kialakulására. Császár Elemér meggyőző erővel hirdette, hogy æsthetikai és erkölcsi törvé-

nyek s a nemzeti eszme tisztelete nélkül nincs haladás. Vajha jelszavaktól hangos irodalmunk megértene a komoly intést! Császár Elemér azonban nemcsak intellemmel, hanem biztató reménnyel is szolgál. A tudományos kutatás teljes tárgyiasságával állapította meg, «hogy nekünk, szegény elnyomott, megkínzott, meggyalázott magyaroknak, multunkban és jelenünkben olyan nagy regényíróink, olyan hatalmas regényeink vannak, a milyenekről a bennünket elnyomó, vérünket szívó nemzetek nem is álmodhatnak, nemcsak az oláhok és szerbek, de még a csehek és osztrákok sem». Vajha a nagy igazságot értenék meg nemzetünk jobbjai, kik már-már kétségbeestek nemzetünk jövőjén, vajha értenék meg a művelt nyugat nemzetei, melyek oly vétkes könnyelműséggel bontogatják a magyar műveltség büszke palotáját! Az a hódítás, melyet Császár Elemér szép könyve fog tenni a szívekben, egyaránt értéket jelent a magyar irodalomnak, a magyar műveltségnek s a magyar nemzetnek.

Papp Ferencz.